

FACULTEIT PSYCHOLOGIE EN
PEDAGOGISCHE WETENSCHAPPEN

Academiejaar 2015 - 2016

Tweedesebestemesterexamenperiode

Seksuele ontwikkeling bij jongeren in Vlaanderen: Het verband tussen puberale timing en seksuele timing longitudinaal verklaard

Masterproef II neergelegd tot het behalen van de graad van

Master of Science in de Psychologie, afstudeerrichting Klinische Psychologie

door

Lisa Ine Fanny Devoogdt

Promotor & Begeleider: Prof. Dr. Wim Beyers

Voor het onderzoek dat in deze masterproef wordt gerapporteerd, concreet de dataverzameling, werd samengewerkt met Elke Plaskie (01101747), Griet Neels (01006123), en Katrien Heirman (01103854). Hierdoor is er enige overlap mogelijk in de methodesectie (steekproef, procedure, metingen). De tekst van deze masterproef inclusief de onderzoeksvragen en de uitgevoerde analyses zijn echter individueel en kwamen in overleg met de promotor en begeleider tot stand.

Abstract

Om een antwoord te bieden op de angst vanuit de maatschappij over de vervroegde menarche onderzoekt deze longitudinale studie het verband tussen puberale timing en seksuele timing en enkele mediators binnen deze relatie. De steekproef bestond uit 295 Vlaamse jongeren, 168 meisjes en 127 jongens die in een tijdspanne van drie jaar aan vier meetmomenten deelnamen. De gemiddelde leeftijd op Meetmoment 4 was 18.4 jaar ($SD = 1.5$). De puberale timing werd berekend door het constant houden van leeftijd in elke geslachtsgroep (Methode 1), het berekenen van z-scores binnen leeftijds- en geslachtsgroep (Methode 2) en normgebaseerd (Methode 3). De seksuele timing werd opgesplitst in zelfseks, niet-genitale en genitale seks en algemene seksuele timing. De resultaten bevestigen dat een vroege puberale timing bij jongeren ook een vroegere start van de seksuele ontwikkeling voorspelt, namelijk een vroegere eerste leeftijd van zelfseks en een vroegere seksuele carrière. Verder werden er mediatie-effecten en indirecte verbanden gevonden via subjectieve puberale timing en permissieve seksuele attitudes. In deze verbanden werden er ook verschillen gevonden tussen jongens en meisjes. Dit onderzoek toont dat er mogelijkheid is om in te grijpen op dit verband via twee cognities, de permissieve seksuele attitudes en de subjectieve puberale timing. Vooral het belang van cognities binnen de interventie geldt voor jongens, terwijl bij meisjes de puberale timing vooral voorspeller is voor seksuele gedragingen. Ten slotte blijkt dat toekomstig onderzoek, in plaats van te focussen op geslachtsgemeenschap, meer moet focussen op het begin en de evolutie van deze seksuele carrière bij jongeren.

Dankwoord

Een masterproef schrijven is niet eenvoudig en vraagt heel veel energie, zonder enkele belangrijke figuren had ik dit niet tot een goed einde kunnen brengen. Eerst en vooral wil ik graag mijn promotor en tevens begeleider prof. dr. Wim Beyers bedanken. Zijn goede begeleiding en uitgebreide feedback op de tekst, maar ook zijn tips bij het analyseren van de data hielpen mij twee jaar lang in het proces om deze masterproef tot stand te brengen. Hiernaast wens ik mijn medestudenten, namelijk Elke Plaskie, Griet Neels en Katrien Heirman te bedanken voor de hulp bij het verzamelen en invoeren van de data. Verder wens ik vooral alle jongeren te bedanken die deelgenomen hebben aan de verschillende meetmomenten van dit onderzoek en daardoor de data aanleverden, want zonder hen was het niet mogelijk geweest om deze masterproef te schrijven. Ook de steun en de bemoedigende woorden van mijn familie en vrienden hebben mij geholpen in dit proces.

Inhoudstafel

Inleiding	1
Biologische Ontwikkeling van Jongeren	2
Puberale ontwikkeling bij jongens en meisjes	3
De timing van de puberteit	3
Metingen van puberale rijping en timing	5
Seksuele Ontwikkeling in de Adolescentie	6
Timing Puberteit en Timing Seksuele Start	9
Mediatoren in het Verband tussen Timing Puberteit en Seksuele Start	11
Seksuele zelfwaarde als mediator	12
Seksueel zelfvertrouwen als mediator	14
Seksuele attitudes als mediator	15
Zelfwaarde, zelfvertrouwen en attitudes als mediator	17
Geslacht als Moderator	18
Gemiddelde verschillen tussen jongens en meisjes	18
Moderatie-effecten	19
Onderzoeksvragen en Hypothesen	20
Methode	23
Deelnemers	23
Meetinstrumenten	25
Leeftijd en geslacht	25
Puberale rijping en timing	25
Timing van de seksuele ontwikkeling	27
Globale zelfwaarde	28
Seksuele lichaamswaarde	28
Seksueel zelfvertrouwen	29
Permissieve seksuele attitudes	29
Procedure	30
Resultaten	31
Preliminare Analyses	31
Hoofdanalyses	33
Verband tussen puberale timing en seksuele timing	33

Het verband tussen de puberale timing en de mediatoren	34
Het verband tussen de mediatoren en de seksuele timing	36
De mediërende effecten in het verband tussen puberale timing en seksuele timing	37
Modererend effect van geslacht	44
Discussie	47
Samenvatting van de Onderzoeksresultaten	47
Implicaties van Gevonden Resultaten	50
Sterktes en Tekortkomingen	52
Suggesties voor Verder Onderzoek	53
Algemene Conclusie	54
Referenties	55

Inleiding

Tijdens de puberteit voltrekken zich bij jongeren tal van lichamelijke veranderingen. Deze lichamelijke veranderingen gaan gepaard met psychologische veranderingen en jongeren gaan zich op een nieuwe manier verhouden tot volwassenen. Ook de seksuele ontwikkeling is een deel van de puberteit en de adolescentie. Jongeren moeten een evenwicht vinden tussen experimenteren met zichzelf en het andere geslacht, en het verstandig omgaan met mogelijke risico's. Onverantwoord experimenteren met seksualiteit leidt tot bezorgdheid bij ouders en overheden over de mogelijke risico's, zoals ongewenste tienerzwangerschappen en seksueel overdraagbare aandoeningen (SOA's). Als antwoord op deze bezorgdheid richt hedendaags onderzoek zich op het vinden van predictoren die deze risico's kunnen voorkomen. Zo zoekt het meeste Amerikaanse onderzoek over de seksuele ontwikkeling bij adolescenten een verband tussen een aantal predictoren en een vroege start van seks bij jongeren. Dit onderzoek heeft als bedoeling preventiecampagnes op te starten om de risico's van een vroege seksuele start bij jongeren te minimaliseren (Chin et al., 2012; Cooper, Toskin, Kulier, Allen, & Hawkes, 2014; Scott-Sheldon, Heudo-Medina, Warren, Johnson, & Carey, 2011).

Dit is niet het uitgangspunt van deze masterproef, want de nadruk wordt hier gelegd op de ontwikkelingsvisie van seksualiteit. Deze visie gaat ervan uit dat jongeren in eerste instantie volwaardige mensen zijn die recht hebben op informatie over seksualiteit en onmiddellijk daaraan gerelateerde kwesties, omdat seksualiteit een essentieel deel is van de menselijke ontwikkeling (Ketting & Winkelmann, 2013). Seksualiteit wordt gezien als een positief menselijk potentieel en een bron van bevrediging en plezier. Hierbij staan leermogelijkheden over de cognitieve, emotionele, sociale, interactieve en fysieke aspecten van seksualiteit op de voorgrond. Kinderen en adolescenten worden benaderd als subjecten en actieve partners in dit leerproces. Er wordt pas in tweede instantie nadruk gelegd op preventie van tienerzwangerschappen en SOA's.

Dit recht van jongeren op informatie over seksualiteit wordt weerspiegeld in de leerprogramma's over seksuele voorlichting en opvoeding. In Europa willen overheden jongeren en adolescenten onderwijzen en begeleiden in het ontwikkelen van levensvaardigheden. Één van deze levensvaardigheden is het leren omgaan met seksuele kwesties op een bevredigende en verantwoordelijke manier. Volgens de ontwikkelingsvisie van seksualiteit is seksuele opvoeding een levenslang proces dat begint bij de geboorte en doorheen de hele levensloop van belang is. De operationalisering van deze visie werpt zijn vruchten af: Zo is het aantal tienerzwangerschappen en SOA's in Europa relatief laag.

Bovendien benadrukt deze visie de zelfdeterminatie van jongeren en adolescenten, en lijkt dit te leiden tot een latere leeftijd van de eerste geslachtsgemeenschap bij jongeren in Europa (de Graaf, Meijer, Poelman, & Vanwesenbeeck, 2005).

Deze masterproef onderzoekt het verband tussen de biologische rijping van jongeren en de timing van seksuele ontwikkeling om een antwoord te bieden op de angst die weerspiegeld wordt in de media. Deze angst komt voort uit een bezorgdheid over de vervroeging van de menarche en de mogelijke vervroeging van de seksuele start bij jongeren. Zo blijkt uit onderzoek van Coleman en Coleman (2002) dat de menarche bij meisjes de laatste jaren vervroegd is. Wij onderzoeken in deze masterproef het verband tussen de puberale timing en de seksuele timing en wij nemen hierbij een aantal mediërende en modererende factoren in beschouwing.

In wat volgt bespreken we eerst de biologische ontwikkeling van jongeren, waarbij we aandacht hebben voor de puberale ontwikkeling bij jongens en meisjes, de timing van deze ontwikkeling en de manier waarop dit gemeten wordt in verschillende onderzoeken. Vervolgens gaan we in op de seksuele ontwikkeling. Hierna bestuderen we het verband tussen de timing van de puberteit en de timing van de seksuele start, waarbij we ingaan op een aantal mogelijke mediators, namelijk seksuele zelfwaarde, seksueel zelfvertrouwen en seksuele attitudes. Verder bekijken we of de factor geslacht invloed heeft op dit verband als moderator. Tot slot presenteren we op basis hiervan de onderzoeksvragen en hypotheses van deze masterproef.

Biologische Ontwikkeling van Jongeren

Tijdens de overgang van de kindertijd naar de volwassenheid gaan jongeren door een periode die gekenmerkt wordt door grote lichamelijke veranderingen. Deze lichamelijke veranderingen starten vroeg in de adolescentie (Doreleijers, Crone, & Jansen, 2010) onder invloed van hormonen die resulteren in de ontwikkeling van secundaire geslachtskenmerken en de groeispuurt. Genen en omgevingsfactoren beïnvloeden de productie van deze hormonen. Het zijn oestrogenen bij meisjes en testosteron bij jongens die verantwoordelijk zijn voor de ontwikkeling van de secundaire geslachtskenmerken (VWVJ, 2005). Jongens en meisjes vertonen een verschillend patroon van puberale ontwikkeling (Baams, Dubas, Overbeek, & van Aken, 2015) waarbij niet alleen nadruk wordt gelegd op de biologische onderbouwing van puberteit maar ook op de psychologische aspecten (Dorn, 2015).

Puberale ontwikkeling bij jongens en meisjes. De puberale ontwikkeling van jongens begint met de groei van de testes en zes maanden later start de ontwikkeling van het schaamhaar (Rasmussen et al., 2015). Daarna volgt de groeispuurt. Deze groeispuurt begint bij meisjes en jongens in de handen, voeten, armen en benen en pas later in de romp, wat tot grote onzekerheid en motorische problemen of onhandigheid kan leiden (Doreleijers et al., 2010). Een grotere maximale groeisnelheid bij jongens en een langere groeiperiode van ongeveer twee jaar, resulteert in een eindgestalte die gemiddeld 13 cm groter is dan de eindgestalte van meisjes. Testosteron is verantwoordelijk voor de ontwikkeling van de penis, de toenemende spierkracht en de verbreding van de ribbenkast. Pas later in de puberteit komen de stemverzwaring en de baardgroei bij jongens tot uiting.

Bij meisjes gaat de groeispuurt vooraf aan andere tekenen van de puberteit, en start de groeispuurt gemiddeld twee jaar voordat de groeispuurt bij jongens start. Hierna volgt de borstontwikkeling. Bij 20% van de meisjes verschijnt de schaambeharing vóór de eerste borstontwikkeling. In andere gevallen start de borstontwikkeling een zestal maanden voor de schaambeharing. De verschijning van schaamhaar gaat ook gepaard met de verschijning van okselbeharing, transpiratiegeur en toenemende talgproductie in de huid, met eventueel acné als gevolg. Deze veranderingen zijn merkbaar bij meisjes en jongens. In het algemeen zijn jongens meer tevreden met de lichamelijke veranderingen dan meisjes, behalve de jongens die geclassificeerd worden als laatbloeiers, door hun lengte. Verder zijn meisjes in bijna alle gevallen ontevreden over hun gewichtstoename (Doreleijers et al., 2010).

De menarche kan bij meisjes als ultiem bewijs gezien worden dat het volledige hormonale mechanisme van de puberteit zich heeft voltooid (VWVJ, 2005). De leeftijd van de eerste menarche markeert het begin van de reproductieve capaciteiten en is vaak een mijlpaal voor de puberale ontwikkeling bij meisjes (Marino et al., 2013). Maar deze leeftijd is geen valide indicator voor de leeftijd van de puberale start, omdat het zo laat in het puberale proces tot uiting komt (Coleman & Coleman, 2002). Volgens Baams et al. (2015) is er vaak verwarring tussen de puberale status en de puberale timing. Jongeren met een vroege puberale timing hebben een vergevorderde puberale status omdat zij meer stadia van de puberteitsontwikkeling doorlopen hebben.

De timing van de puberteit. De puberteit start bij elk kind op een ander moment (VWVJ, 2005) maar de volwassen gestalte wordt niet beïnvloed door de leeftijd waarop de puberteit start. De variërende leeftijd van de puberale start wordt door veel factoren beïnvloed zoals etniciteit, voeding, genen en omgeving (Rasmussen et al., 2015). Volgens Dorn

(2015) kunnen ook sociale en omgevingsveranderingen de timing van de puberteit beïnvloeden.

In de media worden speculaties gedaan over het vervroegd voorkomen van de menarche bij meisjes. Dit gaat gepaard met veel bezorgdheid. Walvoord (2010) vond een fluctuatie van de leeftijd van de eerste menarche tussen de jaren 1930 en 1970. Ze beschreef dat de leeftijd in de jaren 1930 laag was, namelijk gemiddeld 12.5 jaar, maar dat deze verhoogde voor vrouwen in de jaren 1960 naar gemiddeld 13.4 jaar. Hierna verlaagde de leeftijd van de eerste menarche weer in de jaren 1970 met een gemiddelde van 12.4 jaar. Ook in het onderzoek van de Muinck Keizer-Schrama en Mul (2001) werd gevonden dat de leeftijd van de puberteit verlaagde tussen 1955 en 1980 in Europa, naar aanleiding van verbeterde voeding en publieke gezondheid. Deze dalende trend vertraagde en stabiliseerde na 1990 in verschillende Europese landen, zoals België. Ook in de studie van Coleman en Coleman (2002) en Slawińska, Ignasiak, Little en Malina (2012) bij schoolgaande meisjes werd nog een licht dalende trend gevonden tussen 1995 met een gemiddelde van 13.4 jaar en 2001 met een gemiddelde van 13.2 jaar. De leeftijd van de menarche werd stabiel in 2004 met een gemiddelde van 13.2 jaar. Tussen 2004 en 2007 daalde de leeftijd van de eerste menarche echter weer naar een gemiddelde leeftijd van 12.8 jaar (Slawińska et al., 2012). Hieruit volgt dat er een duidelijke variabiliteit van de puberale timing is, maar deze lijkt zich steeds te voltrekken binnen een bepaalde range van leeftijden. De meest gerapporteerde leeftijd van de menarche is tussen 12 en 13 jaar (Phinney, Jensen, Olsen, & Cundick, 1990).

We kunnen dus besluiten dat er zich wel degelijk een dalende trend voordoet zoals gepresenteerd in de media. Er zijn verschillende verklaringsmechanismen die aangehaald worden om deze tweede dalende trend tussen 2004 en 2007 in leeftijd van menarche te verklaren. De laatste tijd wordt er meer aandacht gegeven aan de substanties die oestrogenen bevatten in de voeding (de Muinck Keizer-Schrama & Mul, 2001) maar ook omgevingsfactoren zoals veranderingen in lichamelijke gezondheid en chemicaliën die het endocriene systeem verstoren hebben mogelijks een invloed (Dubas & van Aken, 2013). Yang et al. (2013) geven ook obesitas, omgevingshormonen en stress als mogelijke oorzaak van deze trend.

Walvoord (2010) suggereert op basis van deze bevindingen een variabiliteit in de timing van de puberteit. Verder bestaat er ook nog een variabiliteit in het tempo van de puberteit. Het tempo van jongeren is de snelheid waarmee jongeren door de puberteitsontwikkeling gaan. Dit zou trager zijn voor jongeren die een vroege rijping ondervinden, en zou sneller zijn voor jongeren die laatrijp zijn. Voor jongens zou een vroege

timing echter geassocieerd worden met een snel tempo, en voor meisjes zou een vroege timing juist geassocieerd worden met een traag tempo (Beltz, Corley, Bricker, Wadsworth, & Berenbaum, 2014).

Metingen van puberale rijping en timing. Het puberaal proces is moeilijk te meten op manieren die acceptabel zijn voor jongeren en betrokken anderen, zoals ouders of leerkrachten (Petersen, Crockett, Richards, & Boxer, 1988). Vaak worden secundaire geslachtskenmerken als indicatoren gebruikt om de puberteit te definiëren (Coleman & Coleman, 2002). Petersen et al. (1988) vonden in een studie met Amerikaanse vroege adolescenten dat zelfrapportage een gevalideerde en betrouwbare meting bleek te zijn voor het puberaal proces. Ook Duke, Litt en Gross (1980) concludeerden dat zelfrapportage een accuraat alternatief vormt voor de gezondheidsprofessionals. Een veel gebruikte methode is de Sexual Maturation Scale van Tanner (Marshall & Tanner, 1969, 1970) waarbij gefocust wordt op de ontwikkeling van schaamhaar, borsten en mannelijke geslachtsdelen. In het onderzoek van Rasmussen et al. (2015) werden echter andere conclusies getrokken, namelijk dat de rapportage door jongeren en hun ouders geen betrouwbare methode is om de exacte puberale rijping te meten. Voor grote epidemiologische studies kan volgens deze auteurs zelfrapportage accuraat genoeg zijn om een onderscheid te maken tussen prepuberteit en puberteit.

90.2% van de meisjes in de studie van Rasmussen et al. (2015) kon correct rapporteren of ze in de puberteit zaten of niet, en 73.8% van de jongens kon dit correct. Ouders konden in 86.2% van de gevallen correct rapporteren of hun dochter in de puberteit zat, maar onderschatten in 11.8% het begin van de puberteit en overschatten het begin van de puberteit in 2% van de gevallen. Bij jongens waren ouders in 68.4% van de gevallen correct om te rapporteren of hun zonen in de puberteit zaten, en ouders onderschatten dit in 28.7% van de gevallen. Rasmussen et al. (2015) besloten dat zowel adolescenten- als ouderrapportage inaccuraat waren. Jongeren waren echter iets accurater over het begin van hun puberteit dan ouders. In het algemeen was het voor jongeren makkelijker om aan te geven of er tekenen waren van de puberteit. Meisjes en ouders hadden doorgaans de tendens om de puberteit te onderschatten, terwijl jongens eerder de neiging hadden om hun puberale ontwikkelingsstadia te overschatten. Verder werd opgemerkt dat jongeren die zichzelf onderschatten jonger waren en jongeren die zichzelf overschatten ouder waren dan hun peers (Rasmussen et al., 2015).

In de meta-analyse gaven Baams et al. (2015) aan dat het verschil tussen puberale status en puberale timing niet altijd duidelijk is voor onderzoekers, waardoor zij de mogelijke

metingen hiervan bespreken. Voor de puberale status zijn er volgens deze onderzoekers drie mogelijke metingen, namelijk het invullen van de Tannerschaal door gezondheidsprofessionals, zelfrapportage door de adolescenten met behulp van foto's of lijntekeningen en ten slotte een vragenlijst die de puberale kenmerken meet. Voor de puberale timing zijn er ook drie verschillende methodes (Baams et al., 2015). De eerste is de zelfrapportage van de leeftijd van de eerste menarche voor vrouwen, en de leeftijd van de groeispurt, de leeftijd van de eerste ejaculatie en de leeftijd van de stemveranderingen voor mannen. De tweede methode is de meting van puberale status, aangepast aan de leeftijd, die normgebaseerd is. De zelfperceptie van de puberteitsontwikkeling ten opzichte van peers, namelijk vroeg, op tijd of laat, is de laatste methode. Er blijkt een matige consistentie te zijn over deze verschillende methoden (Baams et al., 2015).

Zoals eerder aangegeven zijn er individuele verschillen in patronen van puberale veranderingen, en is het moeilijk om dit proces op een gestandaardiseerde manier te meten door de methodologische uitdagingen. De lichamelijke veranderingen kunnen gerelateerd zijn aan sociale en psychologische fenomenen, omdat deze zichtbaarder zijn voor ouders en peers. Vroege puberale timing verandert het beeld dat meisjes van zichzelf hebben, maar ook hoe ze gezien worden door anderen (Cavanagh, 2004). Omdat vroegrijpe meisjes vaker een vroegrijp lichaam hebben, hebben oudere personen soms de neiging om deze meisjes als volwassenen aan te spreken. Hierdoor voelen deze meisjes zich geneigd zich volwassen te gaan gedragen voordat ze er emotioneel of cognitief helemaal klaar voor zijn (Dubas & van Aken, 2013) want in onze maatschappij hangen de uiterlijkheden van een volwassene samen met verwacht volwassen gedrag (Petersen et al., 1988). Daaruit volgt dat een vroege maturiteit een belangrijke stressfactor is voor jonge meisjes en dat brengt problemen in de adolescentie met zich mee (Tresch & Ohl, 2015).

Seksuele Ontwikkeling in de Adolescentie

Jongeren ervaren naast de lichamelijke veranderingen ook veranderingen op vlak van de aantrekking tot het andere geslacht, en de belangstelling voor en ervaring met seksueel contact (de Graaf, 2010). De hormonen die tijdens de adolescentie vrijkomen, lijken indirect een effect te hebben op romantisch en seksueel gedrag via het stimuleren van seksuele interesses, lichamelijke rijping en seksuele aantrekkingskracht (Dubas & van Aken, 2013). Ook Doreleijers et al. (2010) rapporteerden dat veranderingen in het testosteronniveau kunnen

leiden tot een verhoogde interesse in seks. In combinatie met sociale factoren komen adolescenten op deze manier tot meer initiatief van vrijen en seks (Dubas & van Aken, 2013).

De seksuele ontwikkeling van jongeren versnelt enorm in de puberteit, en jongeren experimenteren tussen de vroege adolescentie en de late adolescentie met verschillende soorten seksuele gedragingen. Vaak hebben jongeren in de vroege adolescentie nog geen of weinig ervaring met seksuele gedragingen maar zijn zij wel nieuwsgierig (de Graaf, 2010), terwijl zij op het einde van de late adolescentie al vaak geëxperimenteerd hebben met een grote waaier aan seksuele gedragingen, inclusief geslachtsgemeenschap. Deze verschillende gedragingen worden ook wel de seksuele carrière genoemd (de Graaf, Beyers, & van Acker, 2012). Een carrière volgens Hagestad (1996) bevat drie dimensies. De eerste dimensie is de volgorde van de verschillende nieuwe ervaringen. De tweede dimensie is de tijd tussen de eerste en de laatste nieuwe ervaring, met andere woorden de duur, en de laatste dimensie is de timing, namelijk de leeftijd waarop de carrière gestart of voltooid is. De Graaf et al. (2012) beschouwden verkering, masturberen, tongzoenen, voelen en strelen, aftrekken en vingeren (passief en actief), geslachtsgemeenschap, orale seks (passief en actief) en anale seks als onderdelen van de seksuele carrière. Het einde van de seksuele carrière werd gedefinieerd als de leeftijd waarop de eerste geslachtsgemeenschap plaatsvond.

De manier waarop geslachtsgemeenschap geoperationaliseerd wordt, verschilt van studie tot studie. In sommige studies gebruikte men het antwoord op de ja-nee vraag: "Heeft u al geslachtsgemeenschap gehad?" als binaire variabele om adolescenten op te delen in twee groepen, namelijk de starters en de niet-starters (Cavanagh, 2004; De Genna, Larkby, & Cornelius, 2011; Lindgren, Schacht, Mullins, & Blayney, 2011; Negriff, Susman, & Trickett, 2011; Whitbeck, Yoder, Hoyt, & Conger, 1999). In andere studies vertrok men van de leeftijd waarop adolescenten voor het eerst geslachtsgemeenschap hadden en werden deze adolescenten in drie groepen opgedeeld, namelijk de vroege, midden en late seksuele starters (Beyers, 2014; de Graaf et al., 2012; Horne & Zimmer-Gembeck, 2005). Bij deze laatste methode wordt dan de seksuele timing in rekening gebracht.

Het exploratief onderzoek van de Graaf et al. (2012) onderzocht de seksuele carrière van Nederlandse en Vlaamse adolescenten tussen 12 en 21 jaar. De adolescenten gaven aan of ze met deze gedragingen al ervaring hadden en op welke leeftijd dit voor de eerste keer gebeurde. Zowel in Nederland als Vlaanderen namen de seksuele ervaringen toe met de leeftijd. In Vlaanderen had de helft van de jongeren op 14.4 jaar al eens getongzoend. In het onderzoek van Beyers (2014) had 70% van de jongeren met een gemiddelde leeftijd van 16.3

jaar al eens getongzoend. De helft van de jongeren had op de leeftijd van 17.4 jaar ervaring met geslachtsgemeenschap (de Graaf et al., 2012). Verder bleek dat geslachtsgemeenschap zelden in de vroege adolescentie optrad (17%), maar wel vaker voorkwam in de midden (46%) en late adolescentie (78%) (Beyers, 2014). Hieruit kunnen we concluderen dat de seksuele ervaringen toenemen met de leeftijd van de adolescenten. De leeftijd waarop de eerste geslachtsgemeenschap beleefd werd in Vlaanderen varieerde in het representatieve onderzoek van Symons, Van Houtte en Vermeersch (2013) tussen 11 en 35 jaar. Hierin bestonden wel een aantal geslachtsverschillen, zo beleefden mannen de eerste geslachtsgemeenschap gemiddeld op 17.1 jaar, terwijl dit bij vrouwen op 16.5 jaar gebeurde (Symons et al., 2013). De mediaan van de leeftijd van de eerste geslachtsgemeenschap in een Duitse studie van Meschke en Silbereisen (1997) was 16.7 jaar.

In Vlaanderen volgde 65% van de jongens en 58% van de meisjes een stapsgewijze seksuele carrière (de Graaf et al., 2012). De stapsgewijze seksuele carrière is de carrière waarbij de adolescenten van kussen en tongzoenen tot geslachtsgemeenschap de volgorde behouden die beschreven werd in de Graaf et al. (2012). In het onderzoek van Beyers (2014) volgde 71% van de jongeren een stapsgewijze seksuele carrière, 15% van de jongeren volgde een niet-lineaire carrière en 14% van de jongeren had nog geen ervaring. In het onderzoek van Symons et al. (2013) varieerde de tijdsspanne voor mannen en vrouwen tussen de eerste tongzoenen en de eerste geslachtsgemeenschap tussen 0 en 12 jaar, met een gemiddelde van 2.5 jaar. Ook in het onderzoek van Lam, Shi, Ho, Stewart en Fan (2002) werd deze progressie gevonden, van daten naar handjes houden, knuffelen, kussen, strelen en dan geslachtsgemeenschap. In het onderzoek van de Graaf et al. (2012) hadden 9% van de jongens en 15% van de meisjes alle stappen binnen één jaar gezet. Deze geslachtsverschillen sloten aan bij de bevinding dat jongens vaak iets eerder ervaring opdeden met niet-genitale vormen van seks zoals masturberen, tongzoenen en voelen en strelen. Meisjes deden juist sneller ervaring op met genitale seks. Ook dit werd gevonden in het onderzoek van Beyers (2014), zo vertoonden jongens meer ervaring met opwinding en masturbeerden ze vaker, terwijl meisjes meer ervaring hadden met anale seks en iets vaker met geslachtsgemeenschap. Verder vonden Horne en Zimmer-Gembeck (2005) dat midden en laat adolescenten die rapporteerden aan masturbatie te doen significant ouder waren dan de adolescenten die dit niet rapporteerden. Over het algemeen volgen de jongeren de stapsgewijze seksuele carrière zoals beschreven door de Graaf et al. (2012).

Het Sexpertonderzoek van Symons et al. (2013) onderzocht de beleving van een eerste geslachtsgemeenschap bij een representatieve groep Vlamingen. Er was in dit onderzoek een grote diversiteit bij vroege starters, gedefinieerd als geslachtsgemeenschap voor 15 jaar, in de mate waarin ze klaar waren voor de eerste keer. Voor 5% van de adolescenten, zowel jongens als meisjes vond de eerste geslachtsgemeenschap al voor hun veertiende plaats (de Graaf et al., 2012). In het onderzoek van De Genna et al. (2011) had 24% van de 14-jarige adolescenten al ervaring met geslachtsgemeenschap. 24.9% van de mannen had hun eerste geslachtsgemeenschap voor hun 15 jaar, bij vrouwen bedroeg dit 30% (Symons et al., 2013). Verder hing een latere leeftijd bij de eerste keer samen met een langer voorafgaand traject, zo hadden mannen die meer tijd hadden tussen de eerste tongzoen en de eerste geslachtsgemeenschap meer het gevoel klaar te zijn voor de eerste keer (Symons et al., 2013).

Ook rapporteerden jongens vroeger dan meisjes dat ze 'aan seks toe zijn' en dat ze hun eerste geslachtsgemeenschap liever eerder hadden gewild (de Graaf et al., 2012) en mannelijke respondenten gaven een iets positievere beleving van de eerste keer dan vrouwen (Symons et al., 2013). De leeftijd bij de eerste geslachtsgemeenschap bleek een bepalend effect te hebben op de beleving ervan. In het onderzoek van Symons et al. (2013) werd wel vastgesteld dat het grootste deel van de variantie in beleving van de eerste keer onverklaard bleef nadat de leeftijd bij de eerste geslachtsgemeenschap, het leeftijdsverschil met de eerste partner, en de tijdsperiode tussen de eerste tongzoen en de eerste geslachtsgemeenschap in rekening zijn genomen. Er zijn dus andere kenmerken van vroege starters die van belang zijn voor het begrijpen van de timing van de eerste keer.

Timing Puberteit en Timing Seksuele Start

Er werd een positief verband gevonden bij Afrikaans-Amerikaanse adolescenten tussen de timing van de puberteit en de timing van de seksuele start, namelijk hoe later de puberteit begon, hoe ouder de adolescenten waren bij de eerste geslachtsgemeenschap (Murry, 1994; Zabin, Smith, Hirsch, & Hardy, 1986). In het onderzoek van Zabin et al. (1986) hadden vroegrijpe meisjes, die hun menarche voor 11 jaar beleefden, 55% kans op de eerste geslachtsgemeenschap voor vijftien jaar. Bij laatrijpe meisjes, die 14 jaar of ouder waren bij hun eerste menarche, was deze kans nog maar 32%. Afrikaans-Amerikaanse jongens beleefden de eerste geslachtsgemeenschap veel vroeger dan Afrikaans-Amerikaanse meisjes. Vroegrijpe jongens, die hun eerste natte droom voor 11 jaar beleefden, hadden 73% kans om de eerste geslachtsgemeenschap voor de dertiende verjaardag te beleven. Relatief laatrijpe jongens

hadden op dezelfde leeftijd slechts 30% kans (Zabin et al., 1986). We kunnen dus besluiten dat over het algemeen een vroegere puberteit gepaard gaat met meer kans op een vroegere seksuele start.

Een bewijs dat de eerste gevoelens van seksuele opwindning vaak al voorkomen voor de puberteit (de Graaf, 2010) werd in het onderzoek van Zabin et al. (1986) gevonden. Zo beleefden 60.7% van de jongens een prepuberale seksuele activiteit waarbij geslachtsgemeenschap vooraf ging aan de eerste natte droom, bij meisjes was dit 12.7% waarbij geslachtsgemeenschap vooraf ging aan de eerste menarche. Daartegenover vonden Marino et al. (2013) dat geen enkel meisje haar eerste geslachtsgemeenschap had gehad voor haar eerste menarche.

Zabin et al. (1986) vonden dat adolescenten die de puberale ontwikkeling op een latere leeftijd beleefden meer kans hadden om de eerste geslachtsgemeenschap voorafgaand aan de puberteit te beleven. Verder vonden deze onderzoekers dat een oudere leeftijd van de puberale start bij jongens en meisjes werd geassocieerd met een grotere kans op geslachtsgemeenschap binnen een kortere periode voor of na de puberteit. Ook voor de twee eerste jaren na de menarche hadden vroegrijpe meisjes minder kans en laatrijpe meisjes meer kans om te beginnen met seksuele activiteiten vergeleken met gemiddeld rijpe meisjes (Marino et al., 2013). Er wordt dus een verband gevonden tussen de timing van de puberteit en het tempo van de seksuele activiteiten. De relatie tussen de timing van de puberteit en de leeftijd van de eerste geslachtsgemeenschap verzwakt bij een latere leeftijd van de puberale start (Zabin et al., 1986).

Ook bij Europees-Amerikaanse adolescenten werd een positief verband gevonden tussen de timing van de puberale rijping en de timing van de eerste ervaring met geslachtsgemeenschap (Baams et al., 2015; Billy, Brewster, & Grady, 1994; Cavanagh, 2004; De Genna et al., 2011; Negri et al., 2011; Phinney et al., 1990; Price & Hyde, 2009; Whitbeck et al., 1999). Zo werd vroege puberale rijping geassocieerd met vroege seksuele start bij dochters van tienermoeders, maar deze associatie was minder sterk bij zonen (De Genna et al., 2011). In de studie van Cavanagh (2004) waren 26% van de blanke meisjes vroegrijp en hadden zij meer kans op een eerste geslachtsgemeenschap in de vroege adolescentie. Één op vijf vroegrijpe blanke meisjes hadden een vroege seksuele ervaring, in tegenstelling tot één op tien laatrijpe meisjes (Cavanagh, 2004). Laatrijpe meisjes die de menarche na 14 jaar beleefden, hadden minder kans dan meisjes die gemiddeld rijp waren om geslachtsgemeenschap te hebben gehad op 16 jaar (Marino et al., 2013). Vroegrijpe meisjes hadden meer kans op vroege dating en op

vroege start van geslachtsgemeenschap dan laatrijpe peers (Phinney et al., 1990). Vroegrijpe meisjes hadden een langer tijdsinterval tussen de menarche en de geslachtsgemeenschap dan gemiddeld rijpe meisjes, respectievelijk 5 jaar ten opzichte van 3.7 jaar (Marino et al., 2013). Een duidelijk verband tussen de timing van de puberteit en het tempo van de seksuele activiteiten wordt hier gevonden.

In een aantal West-Europese onderzoeken werd ook een duidelijk verband gevonden tussen de timing van puberale rijping en de timing van de seksuele start (Gaudineau et al., 2010; Kågesten & Blum, 2015; Meschke & Silbereisen, 1997; Michaud, Suris, & Deppen, 2006; Tresch & Ohl, 2015). In een Zweedse cross-sectionele studie van Kågesten en Blum (2015) werd gevonden dat vroegrijpe adolescente jongens en meisjes twee keer zoveel kans hadden om een vroege seksuele starter te zijn dan hun laatrijpe peers, en ook in een Frans onderzoek vond men dat vroegrijpe meisjes met een menarcheleeftijd voor elf jaar meer kans hadden op een seksuele start voor 15 jaar (Gaudineau et al., 2010). In het onderzoek van Meschke en Silbereisen (1997) was het verband tussen puberale rijping en seksuele start enkel significant voor Oost-Duitse adolescente mannen. In een Nederlandse studie van Oldehinkel, Verhulst, en Ormel (2011) werd een positieve associatie gevonden tussen de puberale ontwikkeling en de seksuele gedachten en gedragingen van jongeren, zoals nadenken over seks en het gebruik van obscene taalgebruik.

In het onderzoek van Moore, Harden en Mendle (2014) en van Meschke en Silbereisen (1997) vond men een verband tussen de perceptie van de puberteit en de seksuele timing. De subjectieve rapportering van de timing van puberteit was een significante predictor voor de timing van eerste geslachtsgemeenschap voor West-Duitse adolescente vrouwen en Oost-Duitse adolescente mannen. Adolescenten die vonden dat ze sneller ontwikkelden dan hun peers hadden een vroegere timing van de eerste geslachtsgemeenschap (Meschke & Silbereisen, 1997).

Over het algemeen zien we een gelijkaardig verband over culturen heen in bovenstaande onderzoeken. Dit is een voorbeeld van een cultureel invariant aspect van de seksuele ontwikkeling.

Mediatoren in het Verband tussen Timing Puberteit en Seksuele Start

Er zijn verschillende mediators die het verband tussen de timing van de puberteit en de timing van de seksuele start kunnen beïnvloeden. Adolescenten moeten een begrip van zichzelf als seksueel persoon ontwikkelen en consolideren (Hensel, Fortenberry, O'Sullivan, &

Orr, 2011), en hierbij spelen verschillende subjectieve factoren een rol zoals seksuele zelfwaarde, seksueel zelfvertrouwen en attitudes ten opzichte van seks.

Seksuele zelfwaarde als mediator. Zelfwaarde is een erg complex en multidimensioneel begrip dat veel verschillende aspecten van de tevredenheid over zichzelf in kaart brengt. Met de seksualiteitsschaal van Snell, Fisher en Schuh (1992) meet men deze seksuele zelfwaarde die wordt gedefinieerd als de tendens om zichzelf positief te evalueren op de capaciteit om zich seksueel te verhouden tot anderen. Verder is er seksuele lichaamswaarde als onderdeel van de seksuele subjectiviteit (Horne & Zimmer-Gembeck, 2006). Seksuele lichaamswaarde heeft te maken met de ervaring plezier te hebben aan en met het lichaam en het reflecteert het positieve beeld en de percepties die jongeren over zichzelf hebben in functie van seksuele aantrekkelijkheid en wenselijkheid (Horne & Zimmer-Gembeck, 2006). Nogal wat meisjes in de hedendaagse samenleving kampen met een negatief lichaamsbeeld (Brechan & Kvalem, 2015) wat ook effect zou kunnen hebben op hun seksualiteitsbeleving. Ook de fysieke verschijning en de romantische uitstraling uit de Competentiebelevingsschaal voor Adolescenten (CBSA; Harter, 1988) zijn een vorm van seksuele zelfwaarde (Wichstrøm, 1995). De CBSA bevat verder ook een meting van de globale zelfwaarde van adolescenten.

Het verband tussen puberale timing en zelfwaarde werd onderzocht en Doreleijers et al. (2010) vermeldden dat bij jongens vroegrijpheid een positief effect heeft op het gevoel van zelfwaarde. Vroegrijpheid bij meisjes heeft, in tegenstelling tot jongens, eerder een negatief effect op de zelfwaarde. In het onderzoek van Michaud et al. (2006) werd een tegengesteld verband gevonden, zo rapporteerden vroegrijpe meisjes en jongens een grotere ontevredenheid over hun lichaamsbeeld. Voor jongens werd hier een U-vormige curve gevonden, waarbij vroegrijpe en laatrijpe jongens meer moeilijkheden hadden met hun lichaamsbeeld (Michaud et al., 2006). In het onderzoek van Yang et al. (2013) werd een verband gevonden tussen de start van de puberteit, gemeten aan de hand van het begin van de borstontwikkeling bij 8- en 9-jarige Zuid-Koreaanse meisjes, en hun zelfwaarde. Meisjes uit de post-achtjarige groep vertoonden lagere scores dan de meisjes uit de pre-achtjarige groep. Dit zou volgens de onderzoekers een leeftijdsafhankelijk en natuurlijk fenomeen zijn. De pre-achtjarige groep had een positievere visie op hun uiterlijk (Yang et al., 2013). Een Amerikaanse etnisch gediversifieerde studie, met vroeg adolescente meisjes en jongens, vond een lagere zelfwaarde doorheen het volgende jaar (Reynolds & Juvonen, 2011). Vroegere ontwikkeling van deze adolescenten was gerelateerd aan een lagere zelfwaarde in het begin van de

middelbare school, en laat rijpe adolescenten hadden een hogere zelfwaarde. De zelfwaarde bleef stabiel doorheen de middelbare schooljaren bij meisjes, en blanke meisjes hadden een hogere algemene zelfwaarde. In het onderzoek van Yang et al. (2013) werd er geen verschil in globale zelfwaarde gevonden tussen de pre-achtjarige groep en de post-achtjarige groep. We kunnen besluiten dat er een duidelijk verband is tussen de puberale timing en de zelfwaarde, maar dat het nog niet duidelijk is welke richting dit verband opgaat.

Het verband tussen zelfwaarde en seksuele start werd in een longitudinaal onderzoek van Houlihan et al. (2008) met Afrikaans-Amerikaanse adolescenten onderzocht. Seksueel actief zijn op 10-12 jaar voorspelde relatieve toenames van zelfwaarde bij deze jongeren, gemeten door de rapportage van de adolescenten over zichzelf op vijf adjectieven, namelijk populair, slim, cool, aantrekkelijk en saai. Dit verband trad vooral op bij jongens. Deze positieve zelfwaarde voorspelde vervolgens ook meer seksueel risicogedrag. Afrikaans-Amerikaanse en Latina midden en laat adolescente vrouwen met een lagere zelfwaarde op baseline rapporteerden retrospectief een vroegere initiatie van seks (Ethier et al., 2006). Adolescente meisjes die een vroege start van geslachtsgemeenschap beleefden, hadden een hogere seksuele lichaamswaarde, voelden zich positief over de fysieke aantrekking en het seksuele verlangen, vergeleken met meisjes die al ervaring hadden met andere gedragingen maar niet met geslachtsgemeenschap (Horne & Zimmer-Gembeck, 2005).

In tegenstelling tot de hierboven gerapporteerde bevindingen vonden Udell, Sandfort, Reitz, Bos en Deković (2010) in een longitudinale studie met een Nederlandse populatie van vroeg adolescente jongens en meisjes geen verband tussen globale zelfwaarde zoals gemeten met de CBSA (Harter, 1988) en de seksuele start gemeten als seksuele status. Ook in het Australische onderzoek van Horne en Zimmer-Gembeck (2005) werden geen verschillen gevonden in globale zelfwaarde tussen de groepen met en zonder ervaring en late, midden en vroege starters. In het Zweeds onderzoek van Kågsten en Blum (2015) werd voor laat adolescente jongens en meisjes geen verband gevonden tussen vroege seksuele start en zelfwaarde. In ander onderzoek vond men dan weer een negatief effect. In het onderzoek van Horne en Zimmer-Gembeck (2005) hadden adolescenten die reeds ervaring hadden met niet-coïtale seks zoals kussen, voelen en strelen en orale seks een lagere seksuele lichaamswaarde dan de adolescenten uit de groep vroege starters. In de studie van Price en Hyde (2009) vond men dat Europees-Amerikaanse vroeg adolescente meisjes die seksueel actief waren een significant lagere zelfwaarde vertoonden. Voor jongens vond men ook een negatieve correlatie tussen ervaring met geslachtsgemeenschap en zelfwaarde. Verder was zelfwaarde negatief

gecorrleerd met orale seks voor meisjes (Price & Hyde, 2009). Price en Hyde (2009) zagen hun resultaten in het licht van de compensatiehypothese. Zowel jongens als meisjes met een lage zelfwaarde hadden meer kans om te beginnen aan seksueel gedrag omdat zij op deze manier hun zelfwaarde zouden kunnen verhogen of compenseren voor de zelfwaarde die ze in andere gebieden niet hebben. Hieruit volgt dat er een duidelijk verband is tussen een hoge seksuele lichaamswaarde en zelfwaarde bij jongens en meisjes en een vroegere initiatie van seks.

In het onderzoek van Whitbeck et al. (1999) waren hogere niveaus van zelfwaarde negatief gerelateerd aan een vroege seksuele start, en hierbij waren er geen interacties met andere factoren zoals geslacht. Er werd in dit onderzoek een volledig significant mediatie-effect gevonden waarbij puberale timing via de zelfwaarde van jongeren gecorrleerd was met de seksuele start. Dit werd bevestigd in een studie met Europees-Amerikaanse meisjes (Price & Hyde, 2009).

Seksueel zelfvertrouwen als mediator. Seksueel zelfvertrouwen geeft adolescenten een positieve benadering van seks waarbij gevoelens van seksuele schuld, gedefinieerd als de bezorgdheid over wat jongeren over zichzelf zullen denken, en gevoelens van seksuele angst gedefinieerd als het tonen van bezorgdheid tegenover wat anderen van hun zullen denken (Mosher, 1966) afwezig zijn. Ook ervaren jongeren met een hoog seksueel zelfvertrouwen geen seksuele depressie, gedefinieerd als de chronische tendens om zich depressief te voelen over seksuele aspecten van het leven (Snell et al., 1992). Verder reflecteert negatief seksueel affect de seksuele angst en de seksuele controle van jongeren (O'Sullivan, Meyer-Bahlburg, & McKaegue, 2006). Er kan gesteld worden dat de aanwezigheid van deze negatieve gevoelens wijst op een laag seksueel zelfvertrouwen (Janda & O'Grady, 1980). Vrouwelijke seksualiteit maar ook mannelijke seksualiteit kunnen geassocieerd worden met verschillende negatieve emoties, zoals schaamte, gevaar en schuld maar dit hoeft niet zo te zijn. Zo gaan sommige meisjes op een gezondheidsbevorderende manier om met hun seksualiteit (Horne & Zimmer-Gembeck, 2006), waarbij zij op een constructieve manier om kunnen gaan met negatieve emoties zoals angst, schuld en schaamte. Seksueel zelfvertrouwen wordt verder ook geoperationaliseerd als seksuele autonomie waarbij gedrag gezien wordt als vrijwillig (Gaine & La Guardia, 2009) en de jongeren de perceptie hebben dat ze hun eigen acties kiezen (Deci & Ryan, 2000).

In het Nederlands onderzoek van Oldehinkel et al. (2011) werd gevonden dat een verdere puberale ontwikkeling bij vroeg adolescente meisjes samenhang met meer sociale onzekerheid, een depressieve stemming en zorgen. Dit wijst dus op een lager seksueel

zelfvertrouwen. Verder was vroegrijpheid voor meisjes en jongens positief gerelateerd aan gevoelens van waardeloosheid en minderwaardigheid. Toch werd in de studie van Oldehinkel et al. (2011) gevonden dat hoe verder de puberale rijping van jongens gevorderd is, hoe minder zelfkritisch zij werden. Vroegrijpe meisjes rapporteerden meer depressieve symptomen dan laatrijpe meisjes (Reynolds & Juvonen, 2012). Aan het einde van de middelbare school voorspelde late rijpheid sociale angst (Reynolds & Juvonen, 2012). Er is dus een duidelijk verband tussen de puberale timing en negatieve emoties die een laag zelfvertrouwen weerspiegelen.

Negatief seksueel affect was negatief gecorreleerd met de geschiedenis van het aanraken van borsten, het aanraken van de penis, orale seks en geslachtsgemeenschap (O'Sullivan et al., 2006). Midden en laat adolescentie vrouwen met meer seksuele ervaring hadden een hoger seksueel zelfvertrouwen (Horne & Zimmer-Gembeck, 2005). Hogere scores voor negatief seksueel affect waren geassocieerd met lagere scores op de intentie om geslachtsgemeenschap te hebben bij vroeg adolescentie Taiwanese meisjes (Pai, Lee, & Chang, 2010). Algemene seksuele autonomie hangt positief samen met seksuele bevrediging (Smith, 2007). Het gevoel invloed te kunnen uitoefenen over seksuele uitkomsten is geassocieerd met een verhoogde bevrediging en meer positieve seksuele interacties (Smith, 2007). Dus positief seksueel zelfvertrouwen hangt samen met meer positieve seksuele activiteiten.

In het onderzoek van Whitbeck et al. (1999) werd een klein negatief verband gevonden tussen zelfvertrouwen en seksuele start. Hogere niveaus van zelfvertrouwen waren negatief gerelateerd aan een vroege seksuele start en hierbij waren er geen interacties met andere factoren zoals geslacht. Er werd in dit onderzoek een volledig significant mediatie-effect gevonden waarbij puberale timing via zelfvertrouwen de seksuele start voorspelde (Whitbeck et al., 1999).

Seksuele attitudes als mediator. Seksuele attitudes verwijzen naar hoe adolescenten in morele termen denken over normatief gedrag. Jongeren hebben duidelijke ideeën over de geschikte leeftijd om geslachtsgemeenschap te beleven en zij hebben ook normen en attitudes omtrent seks voor het huwelijk. Verder kunnen sommige jongeren het belangrijk vinden om seksuele ervaringen te beleven in een relatie van liefde en verbintenis, deze jongeren hebben dan een restrictieve socio-seksuele oriëntatie (Ostovich & Sabini, 2005). Het gevoel recht te hebben op seksueel verlangen en plezier van zichzelf en van de partner wordt door Horne en Zimmer-Gembeck (2006) geoperationaliseerd als seksuele openheid. Hierbij werd de zelfredzaamheid om seksueel plezier te bereiken geïnccludeerd, samen met het gevoel recht te

hebben om specifieke seksuele activiteiten uit te oefenen. Dit houdt dus het erkennen van de cognitieve en emotionele componenten van seksueel verlangen in, namelijk de erkenning van seksuele noden en de interesse in seksuele activiteit. Verder is seksuele agency de nieuwsgierigheid van adolescenten ten opzichte van seks (O'Sullivan et al., 2006). Dit zou bij jonge adolescente meisjes gerelateerd zijn met een beeld dat deze meisjes hebben over zichzelf in termen van de positieve capaciteiten om te experimenteren en zichzelf en de ander te ontdekken (O'Sullivan et al., 2006). Er zijn ook seksuele scripts die mentale representaties zijn van regels over welk gedrag, met wie, in welke omstandigheden en in welke volgorde passend zijn, en de betekenissen van seksualiteit, namelijk hoe men geacht wordt zichzelf te voelen bij de uitvoering ervan. Wanneer de eigen ervaring toeneemt en de zelfreflectie over die ervaringen plaatsvindt, worden scripts persoonlijker (de Graaf, 2010). Een voorbeeld van zo'n scripts zijn de seksuele tijdstabellen waarbij adolescenten de leeftijd moeten aanduiden die zij geschikt vinden om te starten met een aantal gedragingen, van kort kussen tot geslachtsgemeenschap en orale seks (Rosenthal & Smith, 1997).

Seksuele openheid werd door Lindgren et al. (2011) onderzocht op een impliciete manier met laat adolescenten en in verband gebracht met het geslacht van de jongeren en hun seksuele status. Lindgren et al. (2011) gebruikten de Implicit Association Test (IAT) om de sterkte van de associaties tussen de concepten 'zelf + seks', 'vrouwen + seks' en 'mannen + seks' te meten. Vrouwen die al geslachtsgemeenschap hadden gehad, hadden sterkere associaties tussen 'zelf + seks' en 'vrouwen + seks' dan vrouwen die nog geen geslachtsgemeenschap hadden gehad. Bij mannen verschilden deze associaties niet significant in functie van hun seksuele ervaring (Lindgren et al., 2011). Dit bevestigt het idee dat mannen ook al met seks bezig zijn ruim voor ze hun seksuele start hebben gehad.

Ook de expliciete maat van seksuele attitudes uit de studie van Lindgren et al. (2011) toonde aan dat de seksuele scripts van seksueel ervaren vrouwen directer, romantischer en minder conservatief waren dan deze van onervaren vrouwen. Ervaren mannen hadden agressievere seksuele scripts en zij waren meer open van geest dan de onervaren mannen. Deze bevindingen bevestigen de idee dat de seksuele status van jongeren geassocieerd is met hun seksuele attitudes. De onervaren niet-coïtale groep scoorde significant lager op het recht seksueel plezier te hebben dan de midden en vroege starters maar verschilde niet van de ervaren niet-coïtale groep of normatieve groep (Horne & Zimmer-Gembeck, 2005). Meisjes die een vroege seksuele start beleefden hadden positievere seksuele attitudes in verband met het recht te hebben op seksueel plezier vergeleken met meisjes die al ervaring hadden met andere

gedragingen maar niet met geslachtsgemeenschap (Horne & Zimmer-Gembeck, 2005). De adolescenten die dus al ervaring hadden met geslachtsgemeenschap hadden hier positievere seksuele attitudes over dan adolescenten zonder ervaring met geslachtsgemeenschap.

In een onderzoek met vroeg adolescenten Taiwanese meisjes van Pai et al. (2010) werd gevonden dat hogere scores voor seksuele nieuwsgierigheid geassocieerd waren aan meer kussen, strelen en voelen aan borsten en de intentie om geslachtsgemeenschap te hebben (Pai et al., 2010). Laat adolescenten jongeren die een vroegere seksuele opwinding beleefden hadden een hogere frequentie van seksuele gedragingen en een mindere restrictieve socio-seksuele oriëntatie (Ostovich & Sabini, 2005). Zo vonden ze in deze studie, hoe vroeger vrouwen hun eerste seksuele opwinding beleven, hoe minder socio-seksueel restrictief ze waren. Laatrijpe mannen waren meer socio-seksueel restrictief dan vroegrijpe mannen (Ostovich & Sabini, 2005).

Zelfwaarde, zelfvertrouwen en attitudes als mediator. In het onderzoek van O'Sullivan et al. (2006) werd gevonden dat bij meisjes seksuele opwinding stijgt doorheen de follow-up over een jaar, terwijl negatief seksueel affect daalt. Nieuwsgierigheid bleef stabiel doorheen het follow-up jaar. Deze bevindingen duiden op normatieve ontwikkelingsveranderingen in het domein van seksualiteit bij adolescenten (O'Sullivan et al., 2006). Hensel et al. (2011) vonden dat seksuele openheid en seksuele zelfwaarde stegen, terwijl seksuele angst daalde gedurende een vierjarige periode tussen de midden en late adolescentie.

Hensel et al. (2011) vonden een verband tussen seksuele zelfwaarde en zelfvertrouwen. Men vond dat meer initiële seksuele angst en dus minder zelfvertrouwen geassocieerd was met een tragere groei in de seksuele zelfwaarde. Een vermindering van seksuele angst over de tijd en dus een hoger zelfvertrouwen was geassocieerd met een versterkte groei in de seksuele zelfwaarde. In het onderzoek van Snell et al. (1992) was seksuele zelfwaarde sterk negatief gecorreleerd met seksuele depressie, wat wijst op een sterke positieve associatie tussen seksuele zelfwaarde en zelfvertrouwen. Bij vrouwen was seksuele zelfwaarde positief geassocieerd met zelfvertrouwen (Snell et al., 1992). Ook Whitbeck et al. (1999) vonden dat zelfwaarde en zelfvertrouwen positief samenhangen.

Hensel et al. (2011) vonden dat seksuele angst niet gecorreleerd was met seksuele openheid. Nieuwsgierigheid als vorm van attitudes werd gerelateerd aan seksuele zelfwaarde maar er werden geen significante verbanden gevonden met globale zelfwaarde (O'Sullivan et al., 2006). Mannelijke en vrouwelijke adolescenten met grotere seksuele zelfwaarde hadden

meer attitudes die gerelateerd zijn aan wederzijdse zorg en bezorgdheid voor de ander zijn of haar seksuele bevrediging en seksuele noden en verlangens. Verder hadden deze mannen minder manipulatieve en zelf-gecentreerde visies over seks (Snell et al., 1992). Rosenthal en Smith (1997) vonden dat een hogere sociale zelfwaarde met peers van het zelfde geslacht significant gerelateerd was aan vroegere tijdstabellen voor geslachtsgemeenschap en het omgekeerde gold voor de zelfwaarde met peers van het andere geslacht, dit wilt zeggen dat adolescenten met een hogere zelfwaarde ten opzichte van peers van het andere geslacht latere tijdstabellen rapporteerden en hierbij was er geen verschil tussen tijdstabellen van jongens en meisjes.

Seksueel depressieve mannelijke adolescenten hadden een laag zelfvertrouwen en hadden meer manipulatieve en zelf-gecentreerde attitudes over seks. Vrouwelijke adolescenten met depressieve gevoelens over het seksueel aspect van hun leven rapporteerden meer manipulatieve attitudes (Snell et al., 1992).

Geslacht als Moderator

Gemiddelde verschillen tussen jongens en meisjes. Jonge vrouwen en mannen verschillen op biologisch en fysiologisch vlak en variëren ook in termen van de seksuele ontwikkeling (O'Sullivan et al., 2006). Zo waren meisjes verder in hun puberale ontwikkeling dan jongens (Oldehinkel et al., 2011) en bereikten meisjes de midden puberteit vroeger dan jongens (Beltz et al., 2014).

In het onderzoek van Ostovich en Sabini (2005) rapporteerden mannen hun eerste geslachtsgemeenschap vroeger dan vrouwen, wat tegengesteld is aan de bevindingen uit het onderzoek van Symons et al. (2013). Zo beleefden deze mannen de eerste geslachtsgemeenschap gemiddeld op 17.1 jaar, terwijl dit bij vrouwen op 16.5 jaar gebeurde. In het onderzoek van Oliver en Hyde (1993) rapporteerden midden en laat adolescenten mannen een jongere leeftijd van de eerste geslachtsgemeenschap dan adolescenten vrouwen. Verder rapporteerden zij ook een hogere incidentie van geslachtsgemeenschap en een frequentere geslachtsgemeenschap dan adolescenten vrouwen. Jongens rapporteerden 25% meer geslachtsgemeenschap dan meisjes (Lam et al., 2002), en in het onderzoek van Negriff et al. (2011) scoorden mannen hoger dan vrouwen op metingen van seksuele activiteit. Verder deden jongens vaak iets eerder ervaring op met niet-genitale vormen van seks zoals masturberen, tongzoenen en voelen en strelen. Meisjes deden juist sneller ervaring op met genitale seks (de Graaf et al., 2012). Ook dit werd gevonden in het onderzoek van Beyers

(2014), zo vertoonden jongens meer ervaring met opwinding en masturbeerden ze vaker. In het onderzoek van Oliver en Hyde (1993) was het grootste geslachtsverschil de incidentie van masturbatie, zo hadden midden en laat adolescente mannen een grotere incidentie. Dit terwijl de attitudes ten opzichte van masturbatie maar een klein geslachtsverschil vertoonden. In het onderzoek van Beyers (2014) hadden meisjes meer ervaring met anale seks en iets vaker met geslachtsgemeenschap. Er werden geen verschillen gevonden in de incidentie van kussen en orale seks (Oliver & Hyde, 1993). Deze verschillen zijn merkwaardig want er was een opvallende gelijkheid tussen de seksuele tijdstabellen van midden adolescente jongens en meisjes van de minst intieme tot de meest intieme gedraging (Rosenthal & Smith, 1997). We kunnen dus besluiten dat jongens vroeger en frequenter bezig zijn met seksuele activiteiten en geslachtsgemeenschap dan meisjes.

Adolescente mannen rapporteerden een grotere acceptatie voor geslachtsgemeenschap voor het huwelijk dan vrouwen. Verder hadden midden en laat adolescente mannen meer permissieve attitudes dan vrouwen (Oliver & Hyde, 1993). Ook rapporteerden mannen in deze studie een grotere acceptatie voor buitenhuwelijk geslachtsgemeenschap en hadden ze hierbij lagere niveaus van angst of schuld. Oliver en Hyde (1993) rapporteren wel dat de meeste geslachtsverschillen in attitudes verminderen met leeftijd. Er zijn dus wel verschillen in attitudes waarbij voor mannen meer mogelijkheden rond de seksualiteitsbeleving toegestaan worden.

Ook in het onderzoek van Snell et al. (1992) was er een tendens van laat adolescente mannen om grotere seksuele zelfwaarde te rapporteren dan laat adolescente vrouwen. Mannen rapporteerden een significant hogere globale zelfwaarde dan vrouwen (Franck, De Raedt, Barbez, & Rosseel, 2008). Verder rapporteerden vrouwen iets meer angst en meer schuldgevoelens over seks dan mannen (Oliver & Hyde, 1993) wat wijst op een lager zelfvertrouwen bij vrouwen.

Moderatie-effecten. Baams et al. (2015) suggereerden bij jongens en meisjes een ander mechanisme over hoe puberteit gerelateerd is aan de seksuele ontwikkeling. Zo vonden zij in hun meta-analyse dat het verband tussen puberale timing en seksueel gedrag sterker was voor meisjes dan voor jongens. Er werd in het onderzoek van Lam et al. (2002) een effect gevonden van geslacht in het verband tussen de timing van de puberteit en de timing van de seksuele start. Vroegrijpe jongens waren jonger bij het begin van het daten en de eerste geslachtsgemeenschap en zij werden gevolgd door de gemiddelde en late rijpers. Bij meisjes vond men een ander patroon, laatrijpe meisjes waren trager om te daten en

geslachtsgemeenschap te hebben, maar vroegrijpe meisjes verschilden niet van gemiddeld rijpe meisjes (Lam et al., 2002). Houlihan et al. (2008) vonden een positieve mediërende rol van zelfwaarde in het verband tussen puberale timing en seksuele timing, waarbij geslacht een moderator is. Jongens die seksueel actief werden rapporteerden een grotere stijging in zelfconcept dan meisjes die seksueel actief werden. De moderator geslacht kan niet enkel biologisch bepaald zijn maar ook cultureel beïnvloed worden.

Onderzoeksvragen en Hypothesen

Deze masterproef is gebaseerd op een longitudinaal onderzoek dat bestaat uit vier meetmomenten waarbij er telkens één jaar tussen elk meetmoment zit. De adolescenten werden dus gevolgd van in de vroege adolescentie tot in de late adolescentie om op deze manier conclusies te kunnen trekken over hun ontwikkeling. Meer specifiek onderzoekt deze masterproef het verband tussen de biologische rijping van de jongeren en de timing van hun seksuele ontwikkeling, waarbij een aantal mediërende en modererende factoren in beschouwing worden genomen. Als psychologen hebben wij weinig controle over de timing van de puberteitsontwikkeling. Echter door te kijken naar subjectieve aspecten van seksualiteit die het verband tussen puberteit en seksualiteit mediëren zoals seksueel zelfwaarde, seksueel zelfvertrouwen en seksuele attitudes komt er ruimte om vanuit psychologische hoek dit verband eventueel te beïnvloeden. Verder is het interessant om de ontwikkeling en het verband tussen puberale timing en seksuele timing te vergelijken met andere internationale studies en de Vlaamse jongeren hierbinnen te situeren. Ook is het interessant om de verschillen in visie op de seksualiteit te onderzoeken en de bijkomende gevolgen hiervan door onze bevindingen te vergelijken met Amerikaans onderzoek. Gebaseerd op bovenstaande onderzoeksbevindingen worden onze hypothesen geformuleerd.

De eerste hypothese is dat we een direct positief effect van puberale timing op seksuele timing verwachten (Gaudineau et al., 2010; Kågsten & Blum, 2015; Meschke & Silbereisen, 1997; Michaud et al., 2006). We verwachten dat vroege puberale timing, gemeten aan de hand van verschillende methodes, ervoor zorgt dat adolescenten ook een vroegere seksuele timing beleven.

In de tweede hypothese willen we nagaan of er in Vlaanderen adolescenten zijn die prepuberale geslachtsgemeenschap rapporteren. We kijken of er seksuele activiteiten gerapporteerd worden, gemeten op Meetmoment 1, vóór de afronding van de puberteit zoals gemeten op Meetmoment 1 en 2 (Marino et al., 2013; Zabin et al., 1986).

In de derde hypothese willen we het mediatie-effect onderzoeken via de subjectieve perceptie van de puberale rijping, de globale zelfwaarde, de seksuele lichaamswaarde, het seksueel zelfvertrouwen en de attitudes ten opzichte van seks.

Als eerste deelhypothese willen we kijken of er een verschil is in de subjectieve perceptie van de snelheid van de puberale ontwikkeling en de meer objectieve rapportering van de puberteit. We verwachten dat de objectieve rapportering van de puberteit een invloed heeft op de subjectieve perceptie van de puberteitsontwikkeling, zoals gemeten op Meetmoment 4 en dat die op deze manier een invloed heeft op de timing van de seksuele start (Meschke & Silbereisen, 1997). We verwachten dat een vroegere puberale timing zal samenhangen met de perceptie van een snellere puberale ontwikkeling en dat deze vroegere subjectieve puberteit samenhangt met een vroegere seksuele timing.

De tweede deelhypothese drukt de verwachting uit dat globale zelfwaarde gemeten op Meetmoment 2 geen invloed heeft en geen mediator is van het verband tussen puberale timing en seksuele timing (Yang et al., 2013) maar dat seksuele lichaamswaarde wel als mediator optreedt. Een latere timing van de puberteit, zoals gemeten met verschillende methodes zou samenhangen met veel seksuele lichaamswaarde op Meetmoment 3, en veel seksuele lichaamswaarde zou samenhangen met een latere timing van de seksuele start (Price & Hyde, 2009; Whitbeck et al., 1999).

We verwachten bij de derde deelhypothese een volledige mediatie door seksueel zelfvertrouwen van het verband tussen puberale timing en seksuele timing. We verwachten dus dat puberale timing via seksueel zelfvertrouwen samenhangt met seksuele timing (Whitbeck et al., 1999). Er zou een verband zijn tussen een vroegere puberale timing, zoals gemeten met verschillende methoden en minder seksueel zelfvertrouwen, zoals gemeten op Meetmoment 3 en 4, en minder seksueel zelfvertrouwen zou gepaard gaan met een vroegere seksuele timing.

Als vierde deelhypothese verwachten we dat attitudes ten opzichte van seks ook een mediator zijn in het verband tussen puberale timing en seksuele start. In vorig onderzoek (Horne & Zimmer-Gembeck, 2005; Lindgren et al., 2011; Ostovich & Sabini, 2005; Pai et al., 2010) werd al een positief effect van attitudes op de seksuele start gevonden maar het verband tussen puberale timing en attitudes werd nog niet onderzocht. Wij verwachten dat een vroegere puberale timing, zoals gemeten met verschillende methoden, positief zal samenhangen met meer permissieve seksuele attitudes, zoals gemeten op Meetmoment 2, 3 en 4, en dat dit positief zal samenhangen met een vroegere timing van seksuele start.

De vierde hypothese drukt onze verwachting uit over de moderatie door het geslacht van de jongere, en we zullen dit toetsen voor alle bovenvermelde verbanden. In de eerste plaats gaan we na of geslacht een moderator is in het verband tussen puberale timing en seksuele timing. Zo verwachten we dat vroegrijpe jongens de seksuele carrière vroeger zullen inzetten, terwijl we verwachten dat laatrijpe meisjes trager zullen zijn om te starten met de seksuele carrière (Lam et al., 2002). Verder zullen we ook toetsen of het verband tussen puberale timing via seksuele lichaamswaarde en seksuele timing gemodereerd wordt door geslacht (Houlihan et al., 2008). Er zou voor jongens een negatieve associatie bestaan tussen puberale timing en seksuele lichaamswaarde en voor meisjes een positieve associatie (Doreleijers et al., 2010), en we verwachten dat jongens in het algemeen een hogere seksuele lichaamswaarde zullen rapporteren (Franck et al., 2008; Snell et al., 1992).

Methode

Deelnemers

In totaal hebben 236 jongeren deelgenomen aan Meetmoment 4 van dit onderzoek, dit was 48.2% van de uitgenodigde jongeren. Deze data werden samengebracht met de kwantitatieve data uit de drie vorige meetmomenten. Hierbij hebben in totaal 295 jongeren deelgenomen aan minstens twee van de vier meetmomenten, dit is 47.3% van alle jongeren die ooit deelnamen aan deze studie. In Tabel 1 staan de tien verschillende patronen van deelname aan dit onderzoek. Door dit diverse patroon van beschikbare en ontbrekende gegevens, verhoogt de kans op missing completely at random (MCAR) gevoelig (Schafer & Graham, 2002).

Tabel 1

Deelname (N = 295)

Wave	Aantal
1 – 2 – 3 – 4	52
2 – 3 – 4	52
1 – 3 – 4	30
1 – 2 – 4	19
1 – 2 – 3	6
2 – 4	32
2 – 3	10
1 – 4	51
1 – 3	20
1 – 2	23

Van de 295 jongeren is 43.1% van het mannelijke geslacht en is 56.9% vrouwelijk. Tabel 2 vermeldt de leeftijd van de jongeren op de verschillende meetmomenten van het onderzoek. 62.0% van de deelnemers gaf op Meetmoment 4 aan een ASO-richting te volgen of gevolgd te hebben. Verder gaf 28.8% aan dat zij een TSO-richting volgden of gevolgd hadden en 9.2% een BSO-richting. Op Meetmoment 1 gaf 67.5% van de jongeren aan te leven in een intact gezin, en dus 32.5% van de jongeren leefden in een niet-intact gezin terwijl dit op Meetmoment 4 gestegen was naar 35.6%. De grote meerderheid van de jongeren (96.9%) gaf

op Meetmoment 3 aan van Belgische of West-Europese afkomst te zijn, terwijl 3.1% aangaf van allochtone afkomst te zijn.

Tabel 2

Leeftijden op Verschillende Meetmomenten (N = 295)

	Minimumleeftijd	Maximumleeftijd	M (SD)
Meetmoment 1	11.8	19.6	15.05 (1.57)
Meetmoment 2	12.8	20.6	16.08 (1.56)
Meetmoment 3	14.0	22.0	17.32 (1.50)
Meetmoment 4	15.0	23.1	18.35 (1.50)

Verder zien we dat het percentage jongeren dat ooit al een relatie had steeg van 78.6% op Meetmoment 1 naar 91.2% op Meetmoment 4. Verder rapporteerden jongeren hun puberale rijping op Meetmoment 1 als “*volop bezig/pas voorbij*” ($M = 3.03$; $SD = 0.62$) terwijl dit op Meetmoment 4 gestegen was naar bijna “*voltooid/al even geleden*” ($M = 3.62$; $SD = 0.45$). Indien we dit bekijken voor jongens en meisjes apart dan zien we dat voor meisjes op Meetmoment 1 het gemiddelde 3.17 ($SD = 0.57$) is en op Meetmoment 4 3.74 ($SD = 0.43$). Bij jongens zien we lagere scores ($M_{T1} = 2.83$, $SD_{T1} = 0.63$; $M_{T4} = 3.45$, $SD_{T4} = 0.42$) is. We zien dus dat jongens iets later rijpen dan meisjes. In Tabel 3 staat de seksuele voorkeur van deze jongeren.

Tabel 3

Seksuele Voorkeur (N = 295)

	Homoseksueel (≤ 2)	Onbeslist (2.1-7.9)	Heteroseksueel (≥ 8)
Meetmoment 1	1.7%	17.6%	80.7%
Meetmoment 2	3.1%	14.2%	82.7%
Meetmoment 3	5.8%	24.0%	70.2%
Meetmoment 4	6.1%	14.9%	79.0%

Noot. Seksuele voorkeur werd gemeten door een kruisje te zetten op een lijnstuk van 10 centimeter met links voorkeur voor het eigen geslacht en rechts voorkeur voor het andere geslacht.

Meetinstrumenten

In dit onderzoek werden er verschillende meetinstrumenten gebruikt, gebaseerd op Engelstalige of Nederlandstalige gevalideerde meetinstrumenten. De volledige vragenlijst werd opgesteld in het Nederlands waarbij de vragenlijst voor het vierde meetmoment is opgenomen als Bijlage 1 bij deze masterproef. Voor de vragenlijsten van Meetmomenten 1 tot en met 3 verwijzen we naar de masterproeven van Karlien Lapierre (2013), Tiffany Gribbe (2014) en Jasmine Steurbaut (2015).

Leeftijd en geslacht. De leeftijd werd berekend als het verschil tussen de datum van het invullen van de vragenlijst en de geboortedatum die werd ingevuld door de participant. Voor geslacht selecteerde de jongere zijn of haar geslacht waarbij men de keuze had tussen “meisje” en “jongen”. Hierbij hadden jongeren niet de mogelijkheid om een andere optie aan te duiden zoals geslachtsloos of onbeslist.

Puberale rijping en timing. Voor puberale rijping wilden we meten waar een jongere zich bevond in de ontwikkeling van de secundaire geslachtskenmerken. Hiervoor gebruikten we de Pubertal Development Scale (PDS; Petersen et al., 1988). Er waren twee subschalen met telkens vijf items waarbij de participant een keuze moest maken naargelang geslacht, namelijk een subschaal voor jongens (bv. “Mijn stemverandering is ...”) en een subschaal voor meisjes (bv. “Mijn borstontwikkeling is ...”). Jongeren duiden op een 4-punts Likertschaal hun antwoord aan waarbij 1 = “nog niet begonnen/nog niet gebeurd” en 4 = “is voltooid/al even geleden”. De status van de puberale rijping wordt berekend met gewone schaalscores, dit is het gemiddelde van de vijf items. Deze schaal werd afgenomen op Meetmoment 1, Meetmoment 2 en Meetmoment 4 waardoor we de puberale rijping en timing voor alle subjecten kunnen berekenen. In ons onderzoek gebruiken we enkel de scores op Meetmoment 1 en 2 omdat daarin de grootste spreiding in puberale rijping is. Voor de status van de puberale rijping was de Cronbach’s alpha op Meetmoment 1 .79 voor de meisjes en .85 voor de jongens en op Meetmoment 2 respectievelijk .85 en .79. Deze alpha’s wijzen op een hoge betrouwbaarheid. Ook in het onderzoek van Petersen et al. (1988) werden alpha’s gevonden tussen .63 en .83 voor de vijf items. Er werden door Brooks-Gunn et al. (1987) correlaties tussen .61 en .67 gevonden voor de PDS en een artsenbeoordeling. In het onderzoek van Petersen et al. (1988) werden correlaties tussen .41 en .79 gevonden tussen de PDS en de interview ratings. Dit toont een goede validiteit van de PDS aan.

Om de puberale timing te operationaliseren gebruikten we drie verschillende methodes. De eerste methode is het constant houden van leeftijd in elke geslachtsgroep. De

ruwe scores voor puberale status werden gecontroleerd voor leeftijd, apart voor jongens en meisjes. Zoals Baams et al. (2015), Ellis et al. (1999), Ellis en Garber (2000) en Wichstrøm (2001) bekomen we op deze manier een score die de puberale timing weergeeft, waarbij hogere scores een vroegere puberale timing indiceren. Voor de tweede methode berekenden we z-scores binnen de leeftijdsgroep en geslachtsgroep (Alsaker, 1992). Zoals beschreven bij Wiesner en Ittel (2002) werden jongeren die een standaarddeviatie lager scoorden dan het gemiddelde aangeduid als late rijpers, terwijl jongeren die een standaarddeviatie hoger dan het gemiddelde scoorden als vroege rijpers beschouwd werden. De derde methode om de puberale timing te berekenen is normgebaseerd. We baseerden ons, zoals Chan et al. (2010) op de PDS om deze om te zetten naar de Tanner fases. Voor meisjes baseerden we ons op de scores voor menstruatie, borstontwikkeling en lichaamsbehaving, terwijl we ons voor de jongens baseerden op stemverandering, baardgroei en lichaamsbehaving. We gebruikten hiervoor het algoritme dat werd ontwikkeld door Crockett (Petersen et al., 1988) om zo puberteitscategorie scores te berekenen (Tabel 4). Deze scores werden gebruikt om de jongeren in één van de vijf puberale ontwikkelingsstadia in te delen. Hierna legden we de fases van Tanner naast de Groeicurven Vlaanderen (Roelants & Hauspie, 2004) en codeerden we in 1 = vroeg, 2 = modaal, en 3 = laat.

Tabel 4

Computation of PCS Using the Algorithm Developed by Crockett (Chan et al., 2010)

Tanner stage		Boys	Girls
		Totaling body hair growth, voice-deepening, and facial hair growth	Totaling body hair growth, breast development, and menarche
1	Prepubertal	3	2 and no menarche
2	Early pubertal	4 or 5 (no 3-point responses)	3 and no menarche
3	Midpubertal	6, 7, or 8 (no 4-points)	> 3 and no menarche
4	Late pubertal	9 – 11	≤ 7 and menarche
5	Postpubertal	12	8 and menarche

Op basis van Meschke en Silbereisen (1997) hebben we ook de eigen subjectieve inschatting van de timing gemeten op Meetmoment 4. Deze methode werd ook gesuggereerd door Baams et al. (2015). Dit werd gemeten met één vraag die voor beide geslachten hetzelfde was (“Als je terugdenkt aan hoe je lichaam begon te veranderen in de puberteit (pakweg 11 à

15 jaar), hoe zou je dan je eigen ontwikkeling vergelijken met die van je klasgenoten op dat moment?"). De subjectieve inschatting werd beantwoord aan de hand van een 5-punts Likertschaal waarbij 1 = "veel vroeger dan mijn klasgenoten" en 5 = "veel later dan mijn klasgenoten". Deze subjectieve inschatting kunnen we vergelijken met de timing op basis van de PDS (Petersen et al., 1988). Er bestaat een sterke positieve relatie tussen subjectieve inschatting van timing en biologische ontwikkeling, zeker in relatie tot lengte en gewicht (Silbereisen & Kracke, 1997). De groeispuurt was een opvallende gebeurtenis waarop subjectieve puberale timing was gebaseerd. In aanvulling op lengte en gewicht heeft onderzoek een significante positieve correlatie tussen subjectieve puberale timing en menarche bij meisjes gevonden (Silbereisen et al., 1989). Ook blijkt dat subjectieve puberale timing een matige stabiliteit heeft over de tijd heen (Dubas et al., 1991). In ons onderzoek varieerde de correlatie tussen deze subjectieve meting van puberale timing op Meetmoment 4 en de metingen van puberale status en timing op Meetmoment 1, 2 en 4 tussen .15 ($p < .01$) en .44 ($p < .001$).

Timing van de seksuele ontwikkeling. De vragenlijst voor seksueel gedrag werd ontwikkeld op basis van een pilootstudie bij 30 jongeren in het onderzoek van De Meyer (2008). Het seksueel gedrag werd gemeten aan de hand van 13 items waarbij jongeren moeten aangeven of ze al ervaring hebben met dat gedrag ("ja/nee") en zo ja, op welke leeftijd ze een eerste ervaring hadden met dat gedrag waarbij jongeren worden gevraagd om tot op een half jaar nauwkeurig te rapporteren. De validiteit van deze meting werd onderzocht door de Graaf et al. (2012). De timing van de seksuele carrière berekenden we op basis van de rapportering van de leeftijd van de eerste ervaring van de belangrijkste seksuele gedragingen zoals gerapporteerd op Meetmoment 1 tot en met Meetmoment 4, namelijk tongzoenen, voelen en strelen onder de kleren, manuele seks, geslachtsgemeenschap en orale seks. Deze leeftijden werden vergeleken met de normdata uit de studie over de seksuele carrière van de Graaf et al. (2012). Op basis hiervan deelden we jongeren in drie groepen in: jongeren met een relatief vroege ($< -1 SD$ onder gemiddelde timing), normale, en late timing ($> + 1 SD$ boven gemiddelde timing). Cronbach's alpha was .90, met hoge scores verwijzend naar een relatief latere timing van de seksuele ontwikkeling.

In de Vlaamse normdata gerapporteerd in de Graaf et al. (2012) vond men drie duidelijke factoren in de seksuele ervaring, namelijk zelfseks, niet-genitale seks en genitale seks. De ervaring met zelfseks werd gemeten aan de hand van twee items, deze zijn seksuele opwinding en masturberen. Aan de hand van vier items werd de ervaring met niet-genitale

seks gemeten, namelijk kus op de mond, tongkussen en voelen en strelen onder en boven de kleren. Ten slotte werd de ervaring met genitale seks gemeten met behulp van zeven items, namelijk betasten van elkaars geslachtsdelen, aftrekken, vingeren, geslachtsgemeenschap, pijpen, beffen en anale seks. De leeftijd van de eerste keer zelfseks werd gemeten als de gemiddelde leeftijd van de eerste keer opwinding en masturberen, zoals gerapporteerd door 278 jongeren over de vier meetmomenten van het onderzoek (Cronbach's alpha = .65). Op een analoge manier werd de leeftijd van de eerste keer niet-genitale seks gemeten ($n = 281$; kus op mond en tongkussen; Cronbach's alpha = .86) en de leeftijd van de eerste keer genitale seks ($n = 215$; elkaars geslachtsdelen betasten, aftrekken en vingeren; Cronbach's alpha = .96).

Globale zelfwaarde. Met de globale zelfwaarde verwijzen we naar de tevredenheid over zichzelf, namelijk de tendens zichzelf positief of negatief te evalueren. Dit werd op Meetmoment 2 gemeten aan de hand van de Self-Perception Profile for Adolescents (Harter, 1988), namelijk de subschaal globale zelfwaarde. De vragenlijst werd in het Nederlands vertaald als de Competentiebelevingsschaal voor Adolescenten (CBSA) en gevalideerd door Treffers et al. (2002, 2004). De CBSA bestaat uit zeven subschalen die elk uit vijf items bestaan. De globale zelfwaarde wordt gemeten door de subschaal 'Gevoel van eigenwaarde' die beoogt de beoordeling van de adolescent van zichzelf als algemeen persoon te meten. Een voorbeeld van een item is "Ik ben best tevreden met mezelf." waarbij het antwoord werd gemeten op een 5-punt Likertschaal waarbij 0 = "Helemaal niet waar" en 4 = "Helemaal waar". In Nederlands onderzoek werden voor bijna alle schalen waarden voor Cronbach's alpha rond .80 gevonden (Treffers et al., 2002). In ons onderzoek was de Cronbach's alpha op Meetmoment 2 gelijk aan .86. In het algemeen lagen in het onderzoek van Treffers et al. (2002) alle correlaties van de test-hertest betrouwbaarheid tussen .72 en .76. De COTAN-beoordeling voor de betrouwbaarheid van de CBSA is voldoende (Evers et al., 2007). De verwachting dat er een negatief verband bestaat tussen globale zelfwaarde enerzijds en depressie, lichamelijke klachten en angst, en met aanmelding bij een polikliniek voor kinder- en jeugdpsychiatrie anderzijds werd bevestigd (NJI, 2015).

Seksuele lichaamswaarde. De seksuele lichaamswaarde meet de tevredenheid van de adolescenten over hun eigen lichaam in functie van de seksuele aantrekkelijkheid. Dit werd gemeten op Meetmoment 3 aan de hand van de subschaal Body Esteem uit de Female Sexual Subjectivity Inventory van Horne en Zimmer-Gembeck (2005). Deze schaal had in ons onderzoek vijf items, zoals bijvoorbeeld "Ik ben ervan overtuigd dat een romantische partner mij seksueel aantrekkelijk zou vinden.". De meetschaal is een 5-punt Likertschaal waarbij 0 =

“Helemaal niet waar” en 4 = “Helemaal waar”. De Cronbach’s alpha op Meetmoment 3 was .83 (Steurbaut, 2015). De betrouwbaarheid van de seksuele lichaamswaarde in het onderzoek van Horne en Zimmer-Gembeck (2006) had een Cronbach’s alpha van .87 voor de vijf items. In het onderzoek van Horne en Zimmer-Gembeck (2005, 2006) werden er positieve en significante correlaties gevonden tussen de seksuele lichaamswaarde en welzijn zoals zelfvertrouwen en geluk. In het onderzoek van Steurbaut (2015) werd gevonden dat seksuele lichaamswaarde gelinkt werd aan sterkere seksuele intenties en een vroegere timing van de seksuele carrière.

Seksueel zelfvertrouwen. Seksueel zelfvertrouwen is het afwezig zijn van seksuele angst (Mosher, 1966) en seksuele onzekerheid. De meting werd gebaseerd op een door Peter en Valkenburg (2008) vertaalde versie van de Self-Concept Clarity Scale (SCCS) van Campbell et al. (1996). Een hoge score wijst op een hoog seksueel zelfvertrouwen. In onze studie bestond de schaal uit zes items zoals bijvoorbeeld “Wat seks betreft, vraag ik me af wat ik werkelijk wil.” (omgekeerd gescoord) waarop de participant antwoordt op een 6-punts Likertschaal waarbij 0 = “Helemaal niet waar” en 5 = “Helemaal waar”. Op Meetmoment 3 was de Cronbach’s alpha voor de zes items .81 (Steurbaut, 2015). De Cronbach’s alpha op Meetmoment 4 was .89. Eenzaamheid en sociale angst waren negatief geassocieerd met seksueel zelfvertrouwen in het onderzoek van Peter en Valkenburg (2008).

Permissieve seksuele attitudes. Seksuele attitudes geven aan hoe adolescenten denken over seksueel gedrag in morele termen. Permissieve seksuele attitudes werden gemeten op Meetmoment 1 aan de hand van een verkorte 9-item versie van de Sexual Attitudes Scale (Hendrick & Hendrick, 1987). Een voorbeelditem is “Ik wil graag seks hebben met veel verschillende mensen”. Participanten antwoordden op een 6-punts Likertschaal waarbij 0 = “Helemaal oneens” en 5 = “Helemaal mee eens”. Hierbij was de Cronbach’s alpha .81. Op Meetmoment 3 werden nog drie items aan deze vragenlijst toegevoegd, afkomstig uit de Sexual Cognitions Checklist (SCC; Renaud & Byers, 1999). Deze drie items, namelijk “Ik hou ervan over seks te praten met mijn vrienden.”, “Ik denk dat ik klaar ben om seks te hebben.” en “Seks is een normaal deel van tienerrelaties.” worden op dezelfde 6-punts Likertschaal beoordeeld. De Cronbach’s alpha van deze 12 items samen was .80. Steurbaut (2015) vond een significant positief verband tussen permissieve attitudes en het seksuele lichaamswaarde.

Procedure

We baseerden de procedure voor de dataverzameling op Meetmoment 4 van deze longitudinale studie op de gevalideerde Dillman Total Design Survey Method (Dillman, Smyth & Christian, 2009). Uit voorgaande studies (Hoddinott & Bass, 1986; Monroe & Adams, 2012) bleek dat kleine aanpassingen aan deze methode, naar aanleiding van populatiekarakteristieken, niet zorgen voor minder effectiviteit. Integendeel uit het onderzoek van Monroe en Adams (2012) bleek dat de response rate hoger is als participanten persoonlijk aangesproken worden. Hierdoor hebben wij onze methode van werken aangepast aan de jongeren door deze op verschillende manieren persoonlijk te contacteren, namelijk via mail, via sms, via telefoon en via de post. Al deze communicatie verliep in het Nederlands.

Bij de start van het onderzoek in 2012 vulden alle deelnemers een informed consent (Bijlage 2) in voor het volledige longitudinale onderzoek. In eerste instantie probeerden we alle jongeren die in minstens één van de vorige meetmomenten een vragenlijst hadden ingevuld voor de laatste keer te bereiken, dit komt neer op het contacteren van 541 jongeren. Op 18 september 2015 werden 435 e-mailuitnodigingen verstuurd met daarin een link naar de vragenlijst op een beveiligde website en 106 vragenlijsten per post met een afgedrukte vragenlijst in bijlage. Hierna werd onmiddellijk een sms verstuurd naar alle jongeren waarvan we een gsm-nummer hadden, met als boodschap "De LAATSTE meting in het onderzoek over Seks bij Jongeren (UGent), waaraan je al eerder deelnam, is gestart! Check je email!". 51 van deze jongeren gaven aan niet meer te willen meewerken aan het onderzoek. Twee weken na de eerste uitnodiging werden postkaartjes (Bijlage 3) verstuurd naar alle jongeren die een adres hadden opgegeven en een herinnering via email of gsm naar de overige jongeren. Twee weken en een half na het uitsturen van de postkaartjes belden we alle jongeren van wie we een telefoonnummer hadden op, om te vragen of ze voor een laatste keer wilden deelnemen. De andere jongeren werden nog eens gecontacteerd via email of post. Nog eens twee en een halve week later werd de allerlaatste herinnering via de post opgestuurd met opnieuw de vragenlijst en een begeleidende brief (Bijlage 4). Voor jongeren waarvan we geen adres hadden stuurden we een mail, sms of belden we ze voor een laatste keer op.

Resultaten

Preliminare Analyses

Alle gegevens werden geanalyseerd met behulp van het programma SPSS versie 22. In eerste instantie werden alle ruwe gegevens ingegeven van de 236 jongeren die deelnamen aan Meetmoment 4 van deze longitudinale studie. Daarna werden de schaalscores van de variabelen op Meetmoment 4 berekend en waar nodig negatief geformuleerde items gehercodeerd. De betrouwbaarheid werd berekend van de items die samen in een schaal horen. Er werd gekeken of de Cronbach's alpha steeg indien we een of meerdere items weglieten. Globaal gezien hebben we goede betrouwbaarheden die wijzen op goede metingen. Daarna werden de schaalscores berekend door het gemiddelde van de items te nemen. Hierna werden deze gegevens samengevoegd met de gegevens van de vorige drie meetmomenten waaruit 295 cases werden geselecteerd die minstens aan twee van de vier meetmomenten deelnamen. Alle analyses werden op deze 295 jongeren uitgevoerd om onze hypothesen te toetsen.

Er werd een analyse van de 33.3% ontbrekende data uitgevoerd en de ontbrekende gegevens in de volledige dataset bleken missing completely at random want Little's MCAR test werd niet verworpen, $\chi^2(8166) = 7363.54$, $p = 1.00$. Bijgevolg werden alle ontbrekende gegevens geschat met het Expectation Maximization algoritme in SPSS, via 25000 iteraties. In deze analyse werden alle continue variabelen op de vier meetmomenten van het onderzoek gebruikt.

Vooraleer er werd begonnen aan de analyse van de hypothesen werd er eerst gekeken naar de invloed en effecten van achtergrondvariabelen op de mogelijke mediators, namelijk seksuele lichaamswaarde op Meetmoment 3, seksueel zelfvertrouwen op Meetmoment 3 en 4, globale zelfwaarde op Meetmoment 2, permissieve seksuele attitudes op Meetmoment 2, 3 en 4 en subjectieve puberale timing op Meetmoment 4. Aan de hand van een MANCOVA koken we naar de invloed van geslacht, leeftijd, studierichting op Meetmoment 2, gezinsstatus op Meetmoment 2, etniciteit van het gezin op Meetmoment 3, romantische ervaring op Meetmoment 2 en seksuele voorkeur op Meetmoment 2 op deze afhankelijke variabelen. Er waren significante ($p < .01$) multivariate verbanden (Wilks' Lambda) van geslacht ($F(8,279) = 5.61$; $p < .001$; $\eta^2 = .14$), van studierichting ($F(16,558) = 3.07$; $p < .001$; $\eta^2 = .08$), van etniciteit van het gezin ($F(8,279) = 6.87$; $p < .001$; $\eta^2 = .17$), van leeftijd ($F(8,279) = 10.85$; $p < .001$; $\eta^2 = .24$) en van seksuele voorkeur ($F(8,279) = 4.36$; $p < .001$; $\eta^2 = .11$). In Tabel 5 zien we de

univariate ANCOVA's, behalve voor studierichting waarvoor geen enkel van de univariate verbanden significant was.

Tabel 5

Effecten van Achtergrondvariabelen op Mogelijke Mediatoren in het Verband tussen Puberale en Seksuele Timing

	Geslacht		Etniciteit (T3)		Leeftijd (T2)		Voorkeur (T2)	
	<i>F</i> (1,286)	η^2	<i>F</i> (1,286)	η^2	<i>F</i> (1,286)	η^2	<i>F</i> (1,286)	η^2
Subjectieve puberale timing (T4)	0.14	.00	0.15	.00	1.40	.01	4.47	.02
Seksuele lichaams- waarde (T3)	14.21***	.05	0.13	.00	9.64**	.03	0.37	.00
Seksueel zelfvertrouwen (T3)	2.39	.01	4.65	.02	2.38	.01	0.00	.00
Seksueel zelfvertrouwen (T4)	2.18	.01	0.19	.00	7.79**	.03	0.31	.00
Globale zelfwaarde (T2)	12.20***	.04	12.60***	.04	0.03	.00	13.20***	.04
Attitudes (T2)	4.25	.02	33.20***	.10	71.80***	.20	1.07	.00
Attitudes (T3)	22.04***	.07	11.17***	.04	27.23***	.09	0.36	.00
Attitudes (T4)	19.29***	.06	7.45**	.03	8.60**	.03	3.17	.01

Noot. T2 = Meetmoment 2; T3 = Meetmoment 3; T4 = Meetmoment 4.

** $p < .01$, *** $p < .001$.

Hieruit bleek dat jongens een positievere seksuele lichaamswaarde hadden op Meetmoment 3, een hogere globale zelfwaarde op Meetmoment 2 en meer permissieve seksuele attitudes op Meetmoment 2, 3 en 4, in vergelijking met meisjes. Autochtone jongeren hadden een minder hoge globale zelfwaarde op Meetmoment 2 maar ze hadden wel meer permissieve attitudes op Meetmoment 2, 3 en 4 dan allochtone jongeren. Oudere jongeren hadden een hoger seksueel zelfvertrouwen op Meetmoment 4 en ze hadden meer permissieve seksuele attitudes op Meetmoment 2, 3 en 4. Tot slot bleek dat meer heteroseksuele jongeren een relatief hogere globale zelfwaarde vertoonden op Meetmoment 2.

De univariate effecten (ANCOVA) van de achtergrondvariabelen werden nagegaan op de variabelen leeftijd eerste niet-genitale ervaring, leeftijd eerste zelfervaring, leeftijd eerste genitale ervaring en de algemene timing van de seksuele carrière. Er waren geen significante

verbanden tussen de achtergrondvariabelen en de leeftijd van de eerste keer niet-genitale seksuele ervaring. Geslacht ($F(1,269) = 96.13$; $p < .001$; $\eta^2 = .26$), gezinssituatie op Meetmoment 2 ($F(1,269) = 8.28$; $p < .01$; $\eta^2 = .03$) en leeftijd ($F(1,269) = 27.05$; $p < .001$; $\eta^2 = .09$) hadden invloed op de leeftijd van de eerste keer zelfseks. Jongens hadden een vroegere leeftijd voor de eerste keer zelfseks dan meisjes. Jongeren die in een niet-intact gezin leven op Meetmoment 2 hadden op jongere leeftijd hun eerste ervaring met zelfseks. Hoe ouder jongeren waren, hoe later ze ervaring hadden met zelfseks. Op de leeftijd van de eerste genitale seksuele ervaring hadden romantische ervaring op Meetmoment 2 ($F(1,206) = 14.44$; $p < .001$; $\eta^2 = .07$) en leeftijd ($F(1,206) = 33.83$; $p < .001$; $\eta^2 = .14$) een invloed. Jongeren die nog nooit een romantische relatie hadden op Meetmoment 2 hadden een oudere leeftijd bij de eerste genitale seksuele ervaring dan jongeren die wel romantische ervaring hadden. Jongeren met een oudere leeftijd hadden ook een oudere leeftijd bij de eerste genitale seksuele ervaring. Ten slotte zagen we dat de achtergrondvariabelen geslacht ($F(1,240) = 9.14$; $p < .01$; $\eta^2 = .04$), romantische ervaring op Meetmoment 2 ($F(1,240) = 13.90$; $p < .001$; $\eta^2 = .06$) en leeftijd ($F(1,240) = 35.54$; $p < .001$; $\eta^2 = .13$) een invloed hadden op de timing van de seksuele carrière. Hieruit bleek dat meisjes een vroegere seksuele carrière hadden dan jongens. Jongeren die nog nooit een romantische relatie hadden op Meetmoment 2 hadden een latere algemene seksuele carrière dan jongeren die wel al een romantische relatie hadden gehad. Oudere jongeren op Meetmoment 2 hadden een latere seksuele carrière dan jongere jongeren.

Er kan geconcludeerd worden op basis van de voorgaande multi- en univariate analyses dat er enkel consistente significante effecten ($p < .01$) zijn gevonden voor de variabelen geslacht, leeftijd, romantische ervaring en etniciteit. Er werd besloten om deze achtergrondvariabelen als controlevariabelen op te nemen in onze volgende analyses bij de toetsing van de hypothesen.

Hoofdanalyses

Verband tussen puberale timing en seksuele timing. Voor de eerste hypothese werden er partiële correlaties berekend tussen de onafhankelijke variabele, namelijk puberale timing, met behulp van de drie methodes op Meetmoment 1 en Meetmoment 2 en de seksuele timing, waarbij gecontroleerd werd voor de vier relevante achtergrondvariabelen. De partiële correlaties staan in Tabel 6. Hieruit bleek dat een vroegere puberale ontwikkeling, voor de drie methodes van puberale timing op Meetmoment 2 significant samenhang met een

jongere leeftijd van eerste keer zelfseks. Verder bleek dat een vroegere puberale timing op Meetmoment 1 met behulp van Methode 3 randsignificant ($p = .02$) samenhang met een algemeen vroegere timing van de seksuele ontwikkeling. Aangezien de onafhankelijke variabelen allemaal hetzelfde meten, namelijk puberale timing, waarbij telkens een andere methode gebruikt werd, is er geen regressie nodig om de unieke effecten te schatten.

Tabel 6
Partiële Correlaties tussen Puberale Timing en Seksuele Timing

	Puberale timing					
	M1 T1	M1 T2	M2 T1	M2 T2	M3 T1	M3 T2
Leeftijd 1 ^{ste} niet-genitale seksuele ervaring T1-4	-.01	.08	.01	.08	.11	.10
Leeftijd 1 ^{ste} zelfseks ervaring T1-4	.05	.17**	.08	.18**	.03	.17**
Leeftijd 1 ^{ste} genitale seksuele ervaring T1-4	.03	.05	.07	.05	.04	.03
Timing seksuele carrière	-.00	.08	.03	.11	.15*	.10

Noot. Gecontroleerd voor geslacht, leeftijd T2, etniciteit T3 en romantische ervaring T2. Hoge scores op timing betekenen een latere puberale en seksuele ontwikkeling. M1 = controle voor leeftijd; M2 = z-scores per leeftijd & geslacht; M3 = Tanner-fases & Groeicurves Vlaanderen 2004. T1 = Meetmoment 1; T2 = Meetmoment 2, T3 = Meetmoment 3.

* $p < .05$, ** $p < .01$, *** $p < .001$.

Om te antwoorden op de tweede hypothese gaan we na of er in Vlaanderen adolescenten zijn die prepuberale geslachtsgemeenschap rapporteren. We kijken of er seksuele activiteiten gerapporteerd werden, gemeten op Meetmoment 1 vóór de afronding van de puberteit zoals gemeten met de Tanner-score (1 = prepuberaal, 2 = vroeg puberaal). Er waren 27 jongeren die op Meetmoment 1 een Tanner-score van 1 of 2 hadden. Hiervan gaven 18 jongeren of 66.7% aan ervaring te hebben met niet-genitale gebeurtenissen op Meetmoment 1. Verder gaven ook 18 jongeren of 66.7% aan ervaring te hebben met zelfseks op Meetmoment 1. Van deze 27 jongeren waren er 5 jongeren (18.5%) die rapporteerden al genitale ervaring gehad te hebben op Meetmoment 1.

Het verband tussen de puberale timing en de mediators. Analoog met voorgaande analyse werden voor de verbanden tussen de mogelijke mediators en de puberale timing

partiële correlaties berekend (Tabel 7). Aangezien de verschillende metingen van puberale timing hetzelfde meten, zijn regressies hier niet aangewezen.

Het subjectieve gevoel van een vroegere puberale rijping op Meetmoment 4 correleerde significant met een vroegere puberale timing, enkel met de puberale timing gemeten aan de hand van Methode 3 op Meetmoment 1 was deze correlatie randsignificant ($p = .03$). Een latere puberale timing, gemeten met Methode 2 op Meetmoment 2 correleerde met een iets hogere globale zelfwaarde op Meetmoment 2 ($p = .03$).

Tabel 7

Partiële Correlaties en Meervoudige Regressies tussen de Puberale Timing en de Mogelijke Mediatoren

	Puberale timing					
	M1 T1	M1 T2	M2 T1	M2 T2	M3 T1	M3 T2
Subjectieve puberale timing T4	.37***	.44***	.36***	.43***	.13*	.17**
Seksueel zelfvertrouwen T3	.09	.04	.08	.04	-.08	.02
Seksueel zelfvertrouwen T4	.01	-.04	.03	-.03	.01	.04
Globale zelfwaarde T2	.01	.11	-.01	.13*	-.06	-.06
Seksuele lichaamswaarde T3	.01	-.08	.01	-.07	.04	-.14*
Attitudes T2	-.04	-.20***	-.04	-.17**	.07	-.02
Attitudes T3	-.07	-.16**	-.05	-.14*	.06	.02
Attitudes T4	.04	-.01	.03	.01	.12*	.07

Noot. Gecontroleerd voor geslacht, leeftijd T2, etniciteit T3 en romantische ervaring T2. Hoge scores op timing betekenen een latere puberale en seksuele ontwikkeling. M1 = controle voor leeftijd; M2 = z -scores per leeftijd & geslacht; M3 = Tanner-fases & Groeicurves Vlaanderen 2004. T1 = Meetmoment 1; T2 = Meetmoment 2; T3 = Meetmoment 3; T4 = Meetmoment 4.

* $p < .05$, ** $p < .01$, *** $p < .001$.

Verder correleerde een vroegere puberale timing gemeten met Methode 3 op Meetmoment 2 met een iets hogere seksuele lichaamswaarde ($p = .02$). Permissieve seksuele attitudes op Meetmoment 2 hingen significant negatief samen met de puberale timing gemeten met Methode 1 en 2 op Meetmoment 2. Een vroegere puberale timing gemeten met Methode 1 op Meetmoment 2 hing samen met meer permissieve seksuele attitudes op Meetmoment 3. De puberale timing gemeten met Methode 2 op Meetmoment 2 hing randsignificant negatief samen met de permissieve seksuele attitudes op Meetmoment 3 ($p =$

.02). Ten slotte hingen permissieve seksuele attitudes randsignificant positief samen met een latere puberale timing gemeten met Methode 3 op Meetmoment 1 ($p = .05$).

Het verband tussen de mediators en de seksuele timing. Net zoals bij de voorgaande analyses werden ook hier eerst de partiële correlaties berekend tussen seksuele timing en de veronderstelde mediators. Hierna werden hiërarchische regressieanalyses uitgevoerd om de unieke verbanden te bekomen. De resultaten zijn te vinden in Tabel 8.

Tabel 8

Partiële Correlaties en Meervoudige Regressies tussen de Seksuele Timing en de Mogelijke Mediators

	Leeftijd 1 ^{ste} niet-genitale seksuele ervaring T1-4		Leeftijd 1 ^{ste} zelfseks ervaring T1-4		Leeftijd 1 ^{ste} genitale seksuele ervaring T1-4		Timing seksuele carrière	
	<i>r</i>	β	<i>r</i>	β	<i>r</i>	β	<i>r</i>	β
Subjectieve puberale timing T4	.09	.07	.18**	.08	.06	.01	.03	.01
Seksueel zelfvertrouwen T3	-.12*	-.10	-.15*	-.09	-.07	-.09	-.17**	-.20**
Seksueel zelfvertrouwen T4	-.07	.03	-.08	.08	-.02	.16	-.02	.23**
Globale zelfwaarde T2	.04	.09	.04	.08	.02	-.01	-.05	-.04
Seksuele lichaamswaarde T3	-.10	-.10	-.22***	-.15*	-.03	.06	-.09	.01
Attitudes T2	-.13*	-.18*	-.22***	-.13*	-.14*	-.08	-.16**	-.17*
Attitudes T3	-.01	.17	-.21***	-.07	-.16*	-.01	-.09	.18
Attitudes T4	-.03	-.03	-.15*	.03	-.15*	-.21	-.13*	-.30**

Noot. Gecontroleerd voor geslacht, leeftijd T2, etniciteit T3 en romantische ervaring T2. Hoge scores op timing betekenen een latere seksuele ontwikkeling. T1 = Meetmoment 1; T2 = Meetmoment 2; T3 = Meetmoment 3; T4 = Meetmoment 4.

* $p < .05$, ** $p < .01$, *** $p < .001$.

Het subjectieve gevoel van een vroegere puberale rijping op Meetmoment 4 correleerde significant met een vroegere eerste ervaring met zelfseks. Weinig seksueel zelfvertrouwen op Meetmoment 3 hing significant samen met een latere algemene seksuele timing, en ook randsignificant met een latere leeftijd voor de eerste niet-genitale seksuele ervaring ($p = .04$) en de eerste ervaring met zelfseks ($p = .01$). Seksuele lichaamswaarde op

Meetmoment 3 hing significant negatief samen met de leeftijd van de eerste keer zelfseks. Verder zien we dat meer permissieve seksuele attitudes op Meetmoment 2 significant samenhangen met een vroegere leeftijd van zelfseks en een vroegere algemene timing van de seksuele carrière, en randsignificant met een vroegere leeftijd van niet-genitale seks ($p = .03$) en genitale seks ($p = .05$). Op Meetmoment 3 correleerden deze permissieve seksuele attitudes enkel nog significant met de leeftijd van de eerste ervaring met zelfseks en ook randsignificant met de leeftijd van de eerste genitale seks ($p = .02$). De permissieve seksuele attitudes op Meetmoment 4 hingen randsignificant samen met een vroegere leeftijd van zelfseks ($p = .02$), van genitale seks ($p = .03$) en een vroegere algemene seksuele timing ($p = .05$).

De resultaten van de meervoudige regressies staan in Tabel 8 naast de partiële correlaties. Minder seksueel zelfvertrouwen op Meetmoment 3 voorspelde een latere timing van de seksuele carrière. Hiertegenover voorspelde minder seksueel zelfvertrouwen op Meetmoment 4 een vroegere timing van de seksuele carrière. Een positievere seksuele lichaamswaarde bij jongeren op Meetmoment 3 voorspelde een iets vroegere ervaring met zelfseks ($p = .01$). Veel permissieve attitudes op Meetmoment 2 voorspelden een iets vroegere leeftijd van de eerste niet-genitale seksuele ervaring ($p = .03$), de eerste ervaring met zelfseks ($p = .04$) en een iets vroegere algemene timing van de seksuele carrière ($p = .04$). Ook de permissieve attitudes op Meetmoment 4 voorspelden een vroegere algemene seksuele timing.

De mediërende effecten in het verband tussen puberale timing en seksuele timing.

Eerst en vooral werd er gekeken naar de partiële correlaties van de bivariate verbanden om op basis hiervan de mogelijke mediërende effecten na te gaan in het verband tussen puberale timing en seksuele timing. De drie verbanden, namelijk deze tussen de puberale timing en de seksuele timing, tussen de puberale timing en de mediator en het verband tussen de seksuele timing en de mediator werden nagegaan. Indien deze drie verbanden significant ($p < .05$) waren besloten we om mediaties te toetsen. We bestudeerden de mediatie met behulp van de regressiebenadering (Baron & Kenny, 1986; Holmbeck, 1997; Preacher & Leonardelli, 2001). Er werden negen mogelijke mediatiemodellen getoetst. In de eerste stap werd telkens het c-pad onderzocht met behulp van de regressie van de onafhankelijke variabele op de afhankelijke variabele. Ten tweede gebeurde er een analoge regressie van de onafhankelijke variabele op de mediator, dit is het a-pad. Ten derde werd de regressie van de mediator op de afhankelijke variabele nagegaan waarbij er gecontroleerd werd voor de onafhankelijke variabele, men noemt dit het b-pad. Uiteindelijk werd nagekeken of de regressie van de onafhankelijke variabele op de afhankelijke variabele gedeeltelijk of volledig wegviel na controle voor de

mediator. Dit laatste is het c' -pad. De Sobel-test werd hierna uitgevoerd om na te gaan of de mediatie werkelijk significant was (Sobel, 1982). De Sobel-test gaat na of het indirecte pad $a*b$ tussen de onafhankelijke en afhankelijke variabele significant is. In totaal bleven er vier significante mediatie-effecten over. De niet-significante mediatie-modellen in het verband tussen puberale timing en seksuele timing staan in Tabel 9.

Tabel 9

Niet-significante Mediatie-modellen in het Verband tussen Puberale Timing en Seksuele Timing

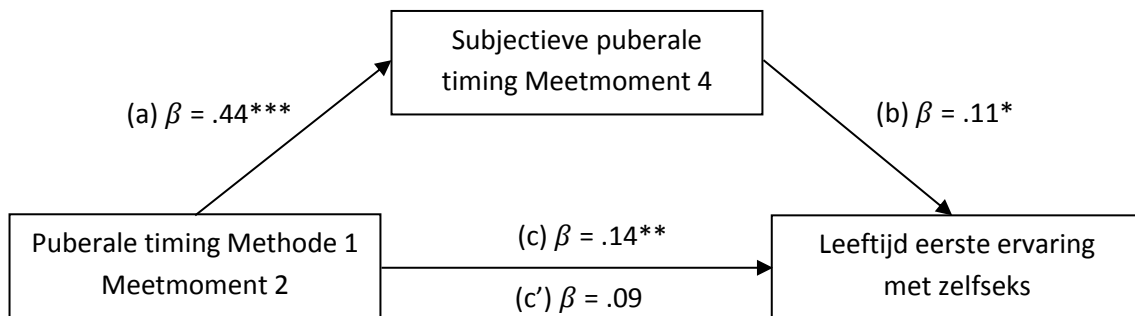
Mediator	Onafhankelijke variabele	Afhankelijke variabele	Stap 1	Stap 2	Stap 3	Stap 4	Sobel- t	R^2
Subjectieve puberale timing T4	Puberale timing M2 T2	Leeftijd 1 ^{ste} zelfseks ervaring T1-4	.15**	.43***	.11*	.10	-1.94	.36
	Puberale timing M3 T2	Leeftijd 1ste zelfseks ervaring T1-4	.14**	.18**	.13**	.12*	1.97	.36
Seksuele lichaamswaarde T3	Puberale timing M3 T2	Leeftijd 1ste zelfseks ervaring T1-4	.14**	-.11	-.13**	.12*	1.54	.36
Attitudes T3	Puberale timing M2 T2	Leeftijd 1ste zelfseks ervaring T1-4	.15**	-.12*	-.17**	.13*	-1.88	.37
Attitudes T4	Puberale timing M3 T1	Timing seksuele carrière	.15*	.12*	-.14*	.16**	-1.52	.22

Noot. Stap 1 = pad van de onafhankelijke naar de afhankelijke variabele, Stap 2 = pad van de onafhankelijke variabele naar de mediator, Stap 3 = pad van de mediator naar de afhankelijke variabele, Stap 4 = pad 1 met uitzuivering van de mediator. Gecontroleerd voor geslacht, leeftijd T2, etniciteit T3 en romantische ervaring T2. Hoge scores op timing betekenen een latere puberale en seksuele ontwikkeling. M2 = z -scores per leeftijd & geslacht; M3 = Tanner-fases & Groeicurves Vlaanderen 2004. T1 = Meetmoment 1; T2 = Meetmoment 2; T3 = Meetmoment 3; T4 = Meetmoment 4.

* $p < .05$. ** $p < .01$. *** $p < .001$.

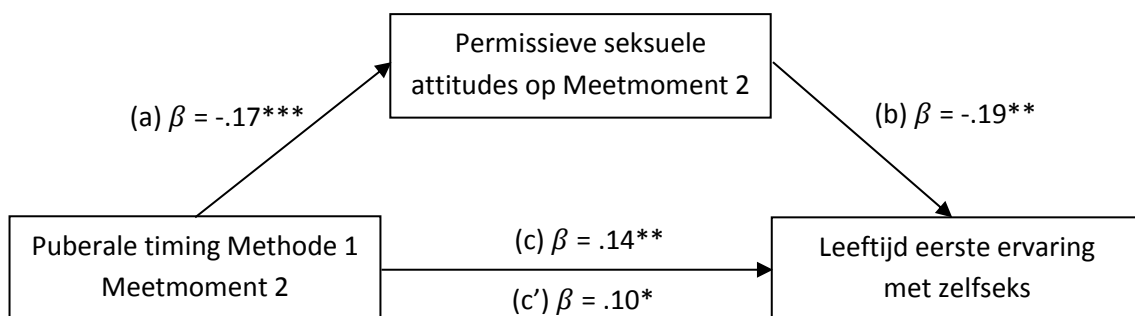
De eerste significante mediatie was tussen de puberale timing gemeten met Methode 1 op Meetmoment 2 en de eerste ervaring met zelfseks gemedieerd door subjectieve puberale timing op Meetmoment 4 (Figuur 1). Een vroegere puberale timing gemeten met Methode 1 op Meetmoment 2 voorspelde een vroegere eerste ervaring met zelfseks. Het a -pad van de puberale timing naar de subjectieve puberale timing op Meetmoment 4 was significant waarbij een vroegere puberale timing gepaard ging met een vroegere subjectieve puberale timing. De mediator, subjectieve puberale timing, bleek na controle voor puberale timing significant een

vroegere ervaring met zelfseks te voorspellen. Na controle voor de mediator viel het verband tussen de onafhankelijke variabele en de afhankelijke variabele volledig weg. Dit is dus een volledige mediatie. De Sobel-test bevestigde het indirecte effect van puberale timing via subjectieve puberale timing op de leeftijd van de eerste ervaring met zelfseks ($t = -2.02$; $p < .05$).

Figuur 1. Mediatie door subjectieve puberale timing op Meetmoment 4 in het verband tussen puberale timing (hoog = laat) gemeten met Methode 1 op Meetmoment 2 en de leeftijd van de eerste ervaring met zelfseks.

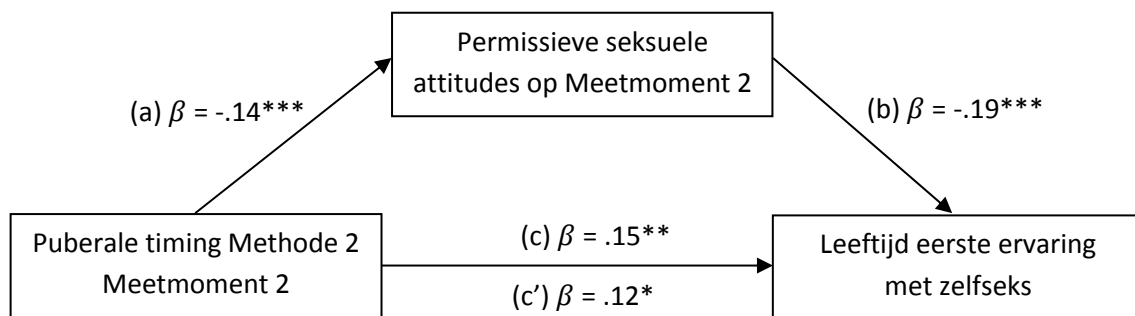
De tweede mediator was permissieve seksuele attitudes op Meetmoment 2 in het verband tussen de puberale timing gemeten met Methode 1 op Meetmoment 2 en de eerste ervaring met zelfseks (Figuur 2).

Figuur 2. Mediatie van permissieve seksuele attitudes op Meetmoment 2 in het verband tussen puberale timing (hoog = laat) gemeten met Methode 1 op Meetmoment 2 en de eerste ervaring met zelfseks.

Een vroegere puberale timing voorspelde een vroegere eerste ervaring met zelfseks. Het verband tussen de puberale timing en permissieve seksuele attitudes op Meetmoment 2 was significant negatief, zo voorspelde een vroegere puberale timing meer permissieve seksuele attitudes op Meetmoment 2. De mediator bleek na controle voor de puberale timing nog significant samen te hangen met de eerste ervaring met zelfseks waarbij meer permissieve seksuele attitudes op Meetmoment 2 een vroegere eerste ervaring met zelfseks voorspelden. Na controle voor de mediator bleef er nog een direct randsignificant verband bestaan tussen de puberale timing en de eerste ervaring met zelfseks wat wijst op een partiële mediatie. De Sobel-test bevestigde deze partiële mediatie ($t = -2.35; p < .05$).

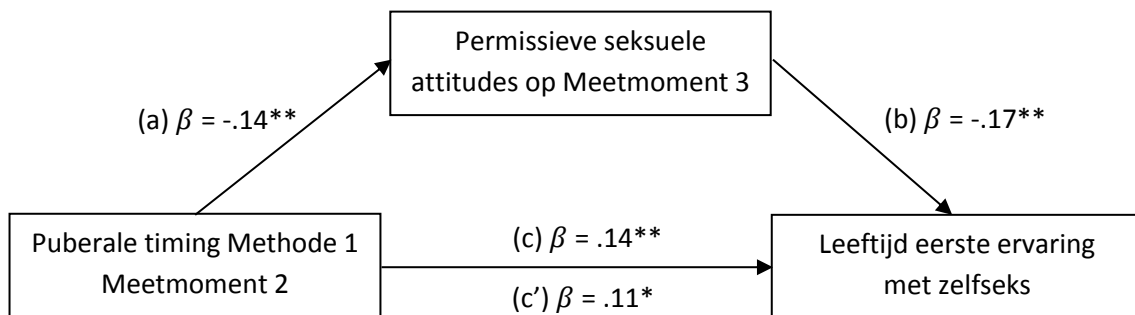
Permissieve seksuele attitudes op Meetmoment 2 medieerden ook het verband tussen de puberale timing gemeten met Methode 2 op Meetmoment 2 en de eerste ervaring met zelfseks (Figuur 3). Er was een positief verband tussen de onafhankelijke en afhankelijke variabele. Verder voorspelde een vroegere puberale timing meer permissieve seksuele attitudes en meer seksuele attitudes voorspelden een vroegere eerste ervaring met zelfseks na controle voor puberale timing. Na controle voor de mediator bleef een randsignificant verband over tussen de puberale timing en de eerste ervaring met zelfseks. Dit is een partiële mediatie die significant was volgens de Sobel-test ($t = -2.20; p < .05$).

Figuur 3. Mediatie van permissieve seksuele attitudes op Meetmoment 2 in het verband tussen puberale timing (hoog = laat) gemeten met Methode 2 op Meetmoment 2 en de eerste ervaring met zelfseks.

Als vierde bleken permissieve seksuele attitudes op Meetmoment 3 significant te mediëren in het verband tussen de puberale timing gemeten met Methode 1 op Meetmoment 2 en de eerste ervaring met zelfseks (Figuur 4). Een vroegere puberale timing gemeten met Methode 1 op Meetmoment 2 voorspelde een vroegere eerste ervaring met zelfseks. Het

verband tussen de puberale timing en de mediator, permissieve seksuele attitudes op Meetmoment 3 was significant, waarbij een vroegere puberale timing meer permissieve seksuele attitudes voorspelde. Na controle voor de onafhankelijke variabele voorspelde meer permissieve seksuele attitudes een vroegere eerste ervaring met zelfseks. Na controle voor de mediator was er nog steeds een randsignificant effect tussen de puberale timing en de eerste ervaring met zelfseks, waarbij dus opnieuw gesproken kan worden van een partiële mediatie. Dit indirecte verband bleek significant te zijn ($t = -2.06$; $p < .05$).

Figuur 4. Mediatie van permissieve seksuele attitudes op Meetmoment 3 in het verband tussen puberale timing (hoog = laat) gemeten met Methode 1 op Meetmoment 2 en de eerste ervaring met zelfseks.

Verder werden er in totaal ook nog 13 indirecte effecten getoetst waarbij het directe hoofdeffect niet significant is, maar het indirecte effect via de mediator wel. Drie indirecte effecten bleken significant te zijn. De niet-significante indirecte effecten worden weergegeven in Tabel 10.

Tabel 10

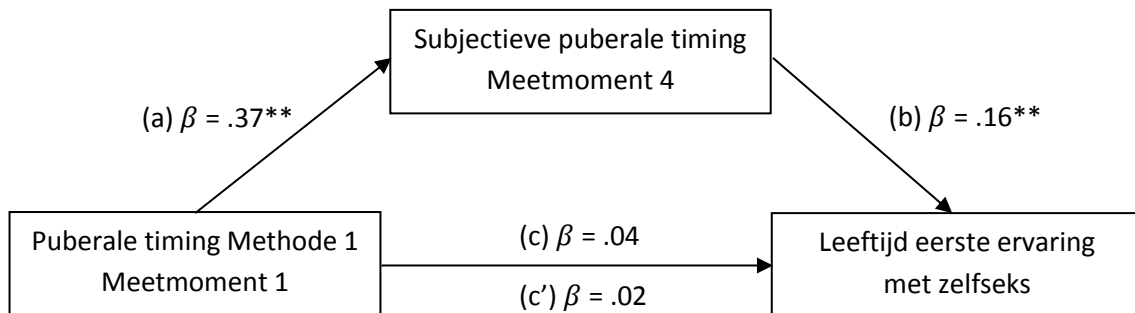
Niet significante Indirecte Verbanden in het verband tussen Puberale Timing en Seksuele Timing

Mediator	Onafhankelijke variabele	Afhankelijke variabele	Stap 1	Stap 2	Stap 3	Stap 4	Sobel- <i>t</i>	R ²
Subjectieve puberale timing T4	Puberale timing M3 T1	Leeftijd 1 ^{ste} zelfseks ervaring T1-4	.03	.14*	.15**	.01	1.75	.35
Attitudes T2	Puberale timing M1 T2	Leeftijd 1 ^{ste} niet-genitale seksuele ervaring T1-4	.08	-.17***	-.14*	.06	-1.71	.05
	Puberale timing M1 T2	Leeftijd 1 ^{ste} genitale seksuele ervaring T1-4	.04	-.17***	-.14	.02	-1.68	.22
	Puberale timing M2 T2	Leeftijd 1 ^{ste} niet-genitale seksuele ervaring T1-4	.08	-.14**	-.15*	.06	-1.66	.05
	Puberale timing M2 T2	Leeftijd 1 ^{ste} genitale seksuele ervaring T1-4	.04	-.14**	-.14	.03	-1.64	.22
	Puberale timing M2 T2	Timing seksuele carrière	.10	-.14**	-.17*	.08	-1.87	.21
Attitudes T3	Puberale timing M1 T2	Leeftijd 1 ^{ste} genitale seksuele ervaring T1-4	.04	-.14**	-.15*	.02	-1.72	.22
	Puberale timing M2 T2	Leeftijd 1 ^{ste} genitale seksuele ervaring T1-4	.04	-.12*	-.15*	.02	-1.61	.22
Attitudes T4	Puberale timing M3 T1	Leeftijd 1 ^{ste} zelfseks ervaring T1-4	.03	.12*	-.13*	.04	-1.56	.34
	Puberale timing M3 T1	Leeftijd 1 ^{ste} genitale seksuele ervaring T1-4	.04	.12*	-.15*	.05	-1.50	.22

Noot. Stap 1 = pad van de onafhankelijke naar de afhankelijke variabele, Stap 2 = pad van de onafhankelijke variabele naar de mediator, Stap 3 = pad van de mediator naar de afhankelijke variabele, Stap 4 = pad 1 met uitzuivering van de mediator. Gecontroleerd voor geslacht, leeftijd T2, etniciteit T3 en romantische ervaring T2. Hoge scores op timing betekenen een latere puberale en seksuele ontwikkeling. M1 = controle voor leeftijd; M2 = z-scores per leeftijd & geslacht; M3 = Tanner-fases & Groeicurves Vlaanderen 2004. T1 = Meetmoment 1; T2 = Meetmoment 2; T3 = Meetmoment 3; T4 = Meetmoment 4.

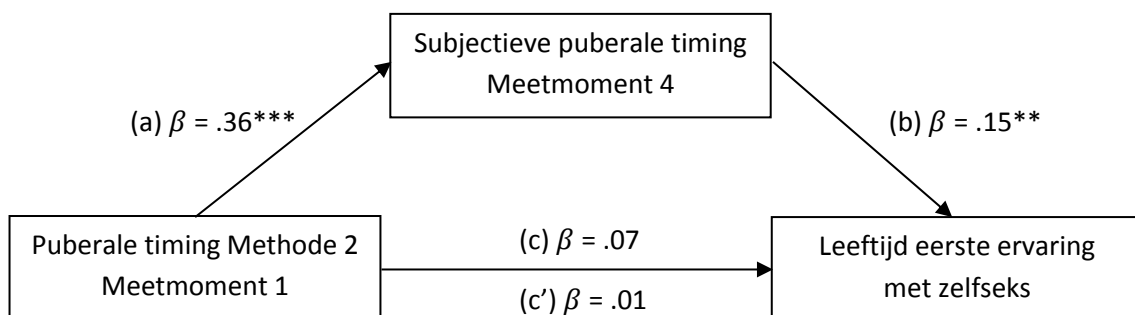
* $p < .05$. ** $p < .01$. *** $p < .001$.

Het eerste indirecte effect liep van de puberale timing gemeten met Methode 1 op Meetmoment 1 via subjectieve puberale timing op Meetmoment 4 naar de eerste leeftijd van de ervaring met zelfseks (Figuur 5). Een vroegere puberale timing voorspelde een vroegere subjectieve puberale timing. Na controle voor puberale timing voorspelde een vroegere subjectieve puberale timing een vroegere eerste ervaring met zelfseks. Dit indirect effect werd bevestigd door de Sobel-test ($t = -2.68$; $p < .01$).

Figuur 5. Indirect effect via subjectieve puberale timing op Meetmoment 4 in het verband tussen puberale timing (hoog = laat) gemeten met Methode 1 op Meetmoment 1 en de eerste ervaring met zelfseks.

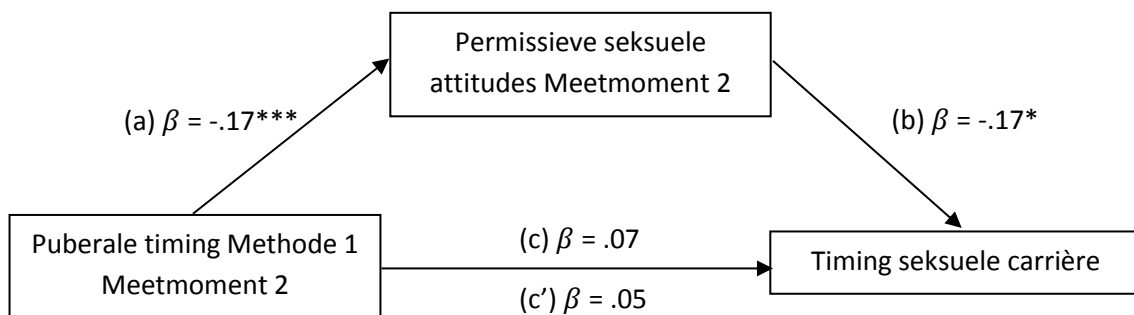
Het tweede indirecte effect liep via de subjectieve puberale timing op Meetmoment 4 tussen het verband van puberale timing gemeten met Methode 2 op Meetmoment 1 en de eerste leeftijd van de ervaring met zelfseks (Figuur 6).

Figuur 6. Indirect effect via subjectieve puberale timing op Meetmoment 4 in het verband tussen puberale timing (hoog = laat) gemeten met Methode 2 op Meetmoment 1 en de eerste ervaring met zelfseks.

Een vroege puberale timing voorspelde een vroegere subjectieve puberale timing. Na controle voor puberale timing voorspelde een vroegere subjectieve puberale timing op zijn beurt een vroegere eerste ervaring met zelfseks. De Sobel-test bevestigde dit indirect effect ($t = -2.55; p < .05$).

Ten slotte verliep het derde indirecte effect tussen puberale timing gemeten met Methode 1 op Meetmoment 2 en de algemene seksuele carrière via permissieve attitudes op Meetmoment 2 (Figuur 7). Een vroege puberale timing voorspelde meer permissieve attitudes op Meetmoment 2 en na controle voor puberale timing voorspelden seksuele attitudes een vroegere algemene timing van de seksuele carrière. Dit indirect effect werd bevestigd door de Sobel-test ($t = -1.20; p < .05$).

Figuur 7. Indirect effect via permissieve seksuele attitudes op Meetmoment 2 in het verband tussen puberale timing (hoog = laat) gemeten met Methode 1 op Meetmoment 2 en de algemene timing van de seksuele carrière.

Modererend effect van geslacht. Om het modererend effect van geslacht na te gaan werden alle partiële correlaties zoals vermeld in Tabellen 6, 7 en 8 met behulp van de z-toetsen voor onafhankelijke groepen vergeleken tussen jongens ($n = 127$) en meisjes ($n = 168$). Eerst werden de correlaties vergeleken tussen de verschillende metingen van de puberale timing op Meetmomenten 1 en 2 en de indicatoren van de seksuele timing op basis van Meetmomenten 1 tot 4. Hierbij waren vier z-toetsen significant. Ten eerste modereerde geslacht het verband van de puberale timing gemeten met Methode 1 op Meetmoment 2 en de leeftijd van de eerste niet-genitale seksuele ervaring ($z\text{-score} = 2.70; p < .01$). Een vroegere puberale timing stond alleen bij meisjes in verband met een vroegere eerste niet-genitale seks ($r = .23; p < .01$) terwijl dit verband bij jongens niet significant was ($r = -.09; ns$). Een tweede verband tussen de puberale timing gemeten met Methode 2 op Meetmoment 2 en de leeftijd

van de eerste niet-genitale seksuele ervaring bevestigde dit (z -score = 2.58; $p < .01$). Bij meisjes stond een vroegere puberale timing in verband met een vroegere eerste niet-genitale seks ($r = .22$; $p < .01$), terwijl dit verband bij jongens niet significant was ($r = -.08$; ns). Als derde trad geslacht op als moderator in het verband tussen de puberale timing gemeten met Methode 1 op Meetmoment 2 en de leeftijd van de eerste genitale seksuele ervaring (z -score = 2.06; $p < .05$). Vroeg puberale meisjes hadden een iets latere eerste ervaring met genitale seks ($r = -.07$; ns), terwijl vroegrijpe jongens iets vroegere eerste genitale seks ($r = .19$; ns) hadden, maar dit was niet significant voor beide geslachten. En tot slot vonden we dat vroegrijpe meisjes met Methode 2 op Meetmoment 2 een iets latere leeftijd van eerste genitale seksuele ervaring hadden ($r = -.07$; ns), terwijl dit bij jongens in verband stond met een iets vroegere leeftijd van eerste genitale seks ($r = .19$, ns), maar voor beide geslachten was dit niet significant. Dit verband had een z -score van 2.14 ($p < .05$).

Vervolgens werd de moderatie voor geslacht onderzocht in het verband tussen de puberale timing gemeten met Methode 1, 2 en 3 op Meetmoment 1 en 2 en de mogelijke mediators. Hier werd één significant modererend effect gevonden tussen de puberale timing gemeten met Methode 3 op Meetmoment 2 en de globale zelfwaarde op Meetmoment 2 (z -score = 2.26; $p < .05$). Bij meisjes zorgde een vroegere timing voor een hogere globale zelfwaarde ($r = -.16$; $p < .05$), terwijl dit bij jongens niet significant en positief was ($r = .10$; ns).

Ten slotte werden de correlaties tussen de indicatoren van seksuele timing en de mogelijke mediators vergeleken. Hierbij werden vijf significante z -toetsen gevonden. Ten eerste was er een modererend effect van geslacht in het verband tussen seksueel zelfvertrouwen op Meetmoment 4 en de leeftijd van de eerste niet-genitale seksuele ervaring (z -score = 2.36; $p < .05$). Enkel jongens hadden een vroegere eerste niet-genitale seksuele ervaring indien zij veel seksueel zelfvertrouwen hadden ($r = -.26$; $p < .01$), terwijl dit verband bij meisjes niet significant was ($r = .02$, ns). De tweede moderatie door geslacht was in het verband tussen de seksuele lichaamswaarde op Meetmoment 3 en de leeftijd van de eerste genitale seksuele ervaring (z -score = 2.24; $p < .05$). Bij jongens ($r = -.17$; ns) is er een trend voor een verband tussen een sterke seksuele lichaamswaarde en een vroegere eerste genitale ervaring, maar niet bij meisjes ($r = .09$; ns). De derde moderatie (z -score = 4.20; $p < .001$) toonde dat jongens met meer seksueel zelfvertrouwen op Meetmoment 4 vroeger begonnen aan hun seksuele carrière ($r = -.35$; $p < .001$), terwijl dit bij meisjes niet significant was ($r = .14$; ns). Het verband tussen seksuele lichaamswaarde op Meetmoment 3 en de algemene seksuele timing (z -score = 2.11; $p < .05$) was sterker en positief voor jongens ($r = .22$; $p < .05$) dan voor

meisjes ($r = -.03$; *ns*). Ten slotte was er nog een moderatie-effect van geslacht in het verband tussen permissieve seksuele attitudes op Meetmoment 4 en de algemene seksuele timing ($z\text{-score} = 2.28$; $p < .05$). Zo is het verband tussen meer permissieve seksuele attitudes op Meetmoment 4 en een vroegere algemene seksuele carrière sterker voor jongens ($r = -.28$; $p < .01$) dan voor meisjes ($r = -.01$; *ns*). In het algemeen vinden we dus sterkere verbanden tussen de mediators en de seksuele timing bij jongens.

Discussie

Als psychologen hebben we weinig controle over de timing van de puberteitsontwikkeling. Maar als we mogelijke factoren vinden die dit beïnvloeden, komt er ruimte om vanuit psychologische hoek het verband tussen de timing van de puberteitsontwikkeling en de seksuele timing te begrijpen en om eventueel ook in te grijpen. Dit longitudinaal onderzoek werd dan ook opgezet om een aanvulling te vormen op de reeds bestaande literatuur omtrent de mogelijke mediators in het verband tussen de puberale timing van jongeren en hun seksueel gedrag.

Samenvatting van de Onderzoeksresultaten

Net zoals in voorgaande studies (Gaudineau et al., 2010; Kågsten & Blum, 2015; Meschke & Silbereisen, 1997; Michaud et al., 2006) vonden we in het algemeen dat een vroege puberteitsontwikkeling bij jongeren een vroege leeftijd van de eerste ervaring met zelfseks voorspelde. Daarnaast bestond er ook een verband tussen een vroege puberteitsontwikkeling en een algemene vroege seksuele timing bij jongeren. Over het algemeen blijken meisjes een vroegere seksuele carrière te hebben dan jongens en beginnen vroegrijpe meisjes ook vroeger met niet-genitale seks.

Verder vonden we, zoals verwacht in de tweede hypothese, dat er ook in Vlaanderen enkele jongeren waren die prepuberale geslachtsgemeenschap rapporteerden. Dit is gelijklopend met de bevindingen uit het onderzoek van Zabin et al. (1986) waarbij ook zij enkele jongeren vonden die prepuberale seksuele activiteit rapporteerden. Deze bevinding is tegengesteld aan bevindingen uit de prospectieve cohortstudie van Marino et al. (2013). Een mogelijke verklaring is dat zij in deze studie de retrospectief gerapporteerde puberale status gebruikten, maar ook dat zij enkel meisjes in rekening brachten terwijl in onze studie en in de studie van Zabin et al. (1986) beide geslachten werden opgenomen en de puberteitsontwikkeling prospectief werd onderzocht.

De helft van de mediatiehypoteses werd niet bevestigd in dit onderzoek. We zien zoals verwacht dat er een verband bestaat tussen de puberteitsontwikkeling bij jongeren en de perceptie die jongeren hiervan hebben, en dit voor alle methodes en op alle meetmomenten van het onderzoek. Jongeren die een vroege puberteitsontwikkeling doormaken hebben vaker het gevoel dat ze sneller puberaal ontwikkelen dan hun peers. Verder trad de subjectieve timing van de puberteitsontwikkeling op als mediator in het verband tussen de puberale timing en één van de seksuele ervaringen, namelijk zelfseks. Meschke en Silbereisen (1997)

vonden ditzelfde verband met als uitkomstvariabele de eerste geslachtsgemeenschap. Deze mediatie (of het indirect verband) werd bevestigd met verschillende methodes om puberale timing te meten. Hieruit blijkt dat niet enkel de zelfrapportage van de jongeren over de lichamelijke aspecten van de puberteitsontwikkeling belangrijk is, maar ook waar de jongeren zichzelf op vlak van timing situeren binnen de peergroep.

Voor mediatie via globale zelfwaarde of seksuele lichaamswaarde vinden we geen bevestiging. We vonden net zoals Yang et al. (2013) dat de globale zelfwaarde van jongeren geen mediator was in het verband tussen de puberale timing en de seksuele start van jongeren. Maar we vinden wel dat vroegrijpe jongeren een lagere globale zelfwaarde hadden en dat jongens over het algemeen een hogere globale zelfwaarde hadden, zoals in het onderzoek van Franck et al. (2008). Doreleijers et al. (2010) vonden dat vroegrijpheid bij meisjes een negatief effect had op de zelfwaarde, wij vinden echter dat een vroegere timing zorgt voor een hogere globale zelfwaarde bij meisjes. Doreleijers et al. (2010) deden onderzoek in Nederland, waarbij de Graaf et al. (2012) een aantal verschillen tussen Vlaamse en Nederlandse jongeren aanhaalden. Verder stelt deze hypothese dat de puberale timing via de seksuele lichaamswaarde een invloed heeft op de seksuele timing van jongeren. Wij vinden dit mediatieverband niet, in tegenstelling tot Price en Hyde (2009). Zij vonden ook dat vroeg seksueel actieve meisjes een lagere zelfwaarde hadden. Wij vinden echter dat jongeren met veel seksuele lichaamswaarde vroeger hun eerste ervaring met zelfseks beleven. Dit betekent dat jongeren die denken dat anderen hen aantrekkelijk vinden vroeger beginnen met zelfseks.

We vinden zoals verwacht geen volledige mediatie via seksueel zelfvertrouwen. We vinden wel dat jongeren met een hoog seksueel zelfvertrouwen een vroegere eerste niet-genitale ervaring beleven, en een vroeger begin van de algemene seksuele carrière voor jongens, maar niet voor meisjes. Hierbij vonden we een vreemde contradictie, namelijk jongeren die rapporteerden dat ze minder seksueel zelfvertrouwen hadden op Meetmoment 3, hadden een latere timing van de seksuele carrière zoals in het onderzoek van Whitbeck et al. (1999). Echter, minder seksueel zelfvertrouwen op Meetmoment 4 voorspelde een vroegere timing van de seksuele carrière. Deze contradictie zou kunnen verklaard worden vanuit de externe druk van de peergroep, waarbij jongeren op Meetmoment 3 jonger zijn en weinig druk ervaren vanuit hun omgeving en de peers om te beginnen met de seksuele carrière. Terwijl zij op Meetmoment 4 al ouder zijn en hierdoor meer druk ervaren om te beginnen met de seksuele carrière en door het weinige seksuele zelfvertrouwen hier sneller aan toegeven om goed over te komen. Deze contradictie zou verder onderzocht moeten worden, met betrekking

tot de leeftijd van de jongeren maar ook de druk van peers en de normatieve tijdstabellen (Rosenthal & Smith, 1997).

Ten slotte blijkt uit de resultaten dat permissieve seksuele attitudes zoals verwacht wel medieerden in het verband tussen puberale timing en de leeftijd van de eerste ervaring met zelfseks en de algemene seksuele carrière. Zoals verwacht op basis van vorig onderzoek (Horne & Zimmer-Gembeck, 2005; Lindgren et al., 2011; Ostovich & Sabini, 2005; Pai et al., 2010) starten jongeren met meer permissieve seksuele attitudes ook vroeger met hun seksualiteit. Die permissieve attitudes bij jongeren worden echter in de hand gewerkt door een vroegere puberale timing. Voor jongens is het verband tussen meer permissieve seksuele attitudes en een vroegere algemene seksuele carrière wel sterker dan voor meisjes.

De hypothese over moderatie door geslacht werd deels bevestigd. Onze verwachting was dat vroegrijpe jongens de seksuele carrière vroeger zullen inzetten waarbij we veronderstelden dat vroegrijpe jongens vroeger beginnen met genitale vormen van seks, terwijl vroegrijpe meisjes hier later mee beginnen. Verder verwachtten we dat laatrijpe meisjes trager zouden zijn om te starten met de seksuele carrière. Wij vinden enkel dat vroegrijpe meisjes vroeger beginnen met niet-genitale vormen van seks, maar deze vormen van seks komen over het algemeen ook vroeger in de algemene seksuele carrière voor, waardoor we kunnen stellen dat vroegrijpe meisjes vroeger beginnen met de seksuele carrière. Met andere woorden, laatrijpe meisjes zijn trager om te starten met de seksuele carrière, zoals verwacht en gevonden in het onderzoek van Lam et al. (2002). Bij jongens was dit verband tussen puberale en seksuele timing minder sterk. De tweede hypothese, dat geslacht zou modereren in het verband tussen puberale timing en seksuele timing via seksuele lichaamswaarde werd ontkracht. We vinden wel een trend tussen een hoge seksuele lichaamswaarde bij jongens en een vroegere eerste genitale ervaring. Dus jongens die denken dat anderen hen aantrekkelijk vinden beginnen vroeger met geslachtsgemeenschap, terwijl dit niet geldt voor meisjes. Verder was er enkel voor jongens een verband tussen hoge seksuele lichaamswaarde en een vroegere algemene seksuele timing. Wel vonden we dat er een verschil was voor de globale zelfwaarde. Zo rapporteerden vroegrijpe jongens meer globale zelfwaarde terwijl vroegrijpe meisjes minder globale zelfwaarde rapporteerden, gelijklopend met de resultaten in het onderzoek van Doreleijers et al. (2010). Jongens zijn in het algemeen tevredener met hun lichamelijke veranderingen veroorzaakt door de puberteitsontwikkeling dan meisjes, want heel wat meisjes zijn ontevreden over hun gewichtstoename die gepaard gaat met de puberale rijping (Doreleijers et al., 2010) en dit zou kunnen meespelen in de

globale zelfwaarde. Deze moderatiehypothese werd dus bevestigd met globale zelfwaarde, maar niet met seksuele lichaamswaarde. Onze laatste verwachting (Franck et al., 2008; Snell et al., 1992) hieromtrent werd ook bevestigd, namelijk dat jongens in het algemeen een hogere seksuele lichaamswaarde op Meetmoment 3 rapporteren dan meisjes.

Implicaties van Gevonden Resultaten

Eerst en vooral heeft ons onderzoek theoretische implicaties in verband met de meting van de puberale timing. Uit onze verschillende mediatie-effecten en indirecte effecten kunnen we afleiden dat het verband tussen de subjectieve puberale timing van jongeren vooral voorspellend is als dit op het eerste meetmoment wordt berekend. Jongeren zijn nog jong op die leeftijd en zien met de start van hun puberteitsontwikkeling snel of zij vroeger zijn dan hun peergroep, dit terwijl op het tweede meetmoment veel jongeren begonnen zijn met puberen en er hierdoor minder discrepantie is met de peergroep. Verder blijken Methode 1 en Methode 2 hierin predictief, onze verklaring hiervoor is dat in deze twee methodes de leeftijd een rol speelt in de berekening van de puberale timing, terwijl Methode 3 normgebaseerd is en dus geen rekening houdt met de leeftijd van de jongeren, maar enkel met de tot uiting komende secundaire geslachtskenmerken. Hieruit kunnen we afleiden dat voor jongeren het niet zozeer een rol speelt of zij een vroege of late rijper zijn in vergelijking met heel Vlaanderen, maar eerder of zij een vroege of late rijper zijn binnen hun peergroep. Dit wordt bevestigd door de mediërende rol van de subjectieve puberale timing, in vergelijking met de klasgenoten. Verder vinden we ook enkele mediatie-effecten en indirecte effecten met betrekking tot de permissieve seksuele attitudes van jongeren. Hierbij blijkt dat deze effecten enkel te vinden zijn als we de puberteit op Meetmoment 2 in rekening brengen. Het is ook eerder voorspellend met behulp van Methode 1 dan met behulp van Methode 2. Ook hier valt Methode 3 uit de boot. De beste meting voor puberale timing op basis van ons onderzoek blijkt Methode 1 te zijn, gevolgd door Methode 2. Verder is het belangrijk dat toekomstig onderzoek rekening houdt met wat er precies gemeten wordt, en op welk moment in de ontwikkeling de puberale rijping het best gemeten kan worden.

Een tweede theoretische implicatie heeft betrekking op de meting van de seksuele timing. Het is belangrijk om de gehele seksuele carrière te bekijken in onderzoek, en dus alle verschillende aspecten en gedragingen van seksualiteit te meten, en niet enkel de status van geslachtsgemeenschap. Het overgrote deel van de bestaande onderzoeken neemt enkel de timing van de eerste geslachtsgemeenschap in beschouwing. Wij zien dat er vooral sterke

verbanden zijn met de start van de seksuele carrière (bv. zelfseks), iets wat zelden of nooit onderzocht wordt. Dit toont dus aan dat je vanaf het begin van de seksuele carrière moet kijken naar de evolutie van de jongeren en dat onderzoek niet enkel moet focussen op het einde van die seksuele carrière.

Dit onderzoek heeft ook praktische implicaties, zo kunnen we aan de hand van de mediators eventueel ingrijpen in het verband tussen de puberale timing en de seksuele timing. In het algemeen blijkt dat jongeren die een vroege puberteitsontwikkeling doormaken ook meer bezig zijn met de ontwikkeling van hun seksualiteit, niet enkel de relationele seksualiteitsontwikkeling zoals de niet-genitale ervaringen en de genitale ervaringen en de algemene carrière, maar ook de meer autonome ontwikkeling die op zichzelf gericht is, namelijk de ervaring met zelfseks. Ondanks de angst en bezorgdheid van de maatschappij over het vervroegen van de puberteitsontwikkeling, blijkt uit ons onderzoek dat er toch belangrijke mediators in het verband tussen de puberteitsontwikkeling en de seksuele ontwikkeling aanwezig zijn die we kunnen beïnvloeden. De subjectieve puberale timing blijkt belangrijk te zijn binnen dit verband, maar ook de permissieve seksuele attitudes. Beide mediators zijn cognities.

Vanuit de psychologie kunnen we werken met deze cognities en kunnen we deze gaan beïnvloeden waardoor we het begin van de seksuele carrière deels zouden kunnen uitstellen. Het doel in Europa is om jongeren de nodige hulp te bieden bij het ontwikkelen van cognities om verantwoord te experimenteren en om hen de nodige informatie aan te reiken, want we merken dat seks bij jongeren in Europa een andere betekenis heeft dan in Amerika. O'Sullivan en Brooks-Gunn (2005) suggereren dat we beter focussen op de cognities voorafgaand aan de seksuele ervaring en dus cognities die vroeger in het ontwikkelingstraject verschijnen in plaats van, zoals de traditionele focus van vele interventies, te focussen op de veranderende cognities die geassocieerd worden met seksueel gedrag, zoals attitudes over condoomgebruik. Zo kunnen jongeren voordeel halen uit oefeningen die hen bevragen over hun seksuele waarden en keuzes voordat seksuele gedragingen geïnitieerd worden. Op die manier zouden programma's kunnen opgestart worden om jongeren te helpen gezondheidsbevorderende strategieën op te nemen in de ontwikkeling van hun zelfconcept (O'Sullivan & Brooks-Gunn, 2005). In de meta-analyse van Baams et al. (2015) vonden zij een duidelijk verband tussen vroege puberale timing en vroeger seksueel gedrag, waarbij dit sterker was voor jongere adolescenten en zij suggereerden dat deze jongeren nog niet de sociale en cognitieve

vaardigheden hadden om veilig seksueel gedrag te initiëren. Zeker deze cognitieve vaardigheden kunnen versterkt worden.

Verder werd in de studie van Aalsma et al. (2013) de Referentie Groep Theorie aangehaald, waarbij men stelt dat een individu deel uitmaakt van verschillende groepen en naargelang de keuze van de referentiegroep zijn attitudes en gedrag zal aanpassen aan de groep (Mirande, 1968). In de adolescentie ontdekken jongeren andere groepen waardoor hun referentiegroep kan veranderen, en dus ook hun attitudes en gedrag (Aalsma et al., 2013). Dus via de peergroep zouden we de attitudes en cognities van jongeren kunnen beïnvloeden. Over hoe we dit exact kunnen beïnvloeden zou echter nog meer onderzoek moeten gedaan worden.

Een volgende praktische implicatie betreft het verschil tussen jongens en meisjes. Bij meisjes voorspelt een vroege puberale timing vooral een vroege start met betrekking tot niet-genitale ervaringen, en zelfs een iets latere start met genitale ervaringen. Verder heeft een vroege puberale timing ook invloed op een verhoging van de globale zelfwaarde bij meisjes. Bij jongens is er eerder een duidelijk verband tussen seksuele gedragingen en de mediators, seksueel zelfvertrouwen, seksuele lichaamswaarde en permissieve seksuele attitudes. Indien jongens hoge waarden van deze drie mediators hebben, hebben zij meer kans om niet alleen niet-genitale en genitale ervaringen, maar ook de algemene seksuele carrière vroeger in te zetten. Bij meisjes is het dus vooral de puberale timing die invloed heeft op de seksuele gedragingen terwijl het bij jongens meer de mediators zijn die samenhangen met de seksuele timing, en dit heeft praktische implicaties met het omgaan hiermee. Wat hierboven is gezegd over het belang van cognities in de interventie geldt daarom misschien vooral voor jongens.

Sterktes en Tekortkomingen

Net zoals andere studies heeft onze studie ook zijn sterktes en zijn tekortkomingen. Zoals Baams et al. (2015) suggereren is de enige manier om puberale status van puberale timing te onderscheiden, het opzetten van een longitudinale studie. Ons onderzoek is longitudinaal en wij hebben heel rigoureus de verschillende metingen van puberale timing onderzocht en berekend waardoor we deze ook konden vergelijken. Over het algemeen zijn er geen grote verschillen tussen deze verschillende berekeningen te vinden maar we merken wel dat op de peergroep gebaseerde metingen een sterkere predictieve waarde hebben. Het is dus een sterkte van dit onderzoek dat wij puberale timing op drie verschillende manieren hebben berekend. Verder hebben we niet de seksuele status gemeten maar hebben we de verschillende soorten seksuele ervaringen bevraagd, zoals de Graaf et al. (2012). Dit is een

sterkte in dit onderzoek omdat we merken dat er meer verbanden zijn met het begin van de seksuele carrière, namelijk niet-genitale ervaringen en zelfseks, dan met het einde van de seksuele carrière en dus de genitale ervaringen. Dit toont aan dat toekomstig onderzoek vanaf het begin van de seksuele carrière moet kijken, waarbij uitgegaan wordt van de ontwikkelingsvisie van seksualiteit en dus niet enkel, zoals in veel Amerikaans onderzoek, vanuit de maatschappelijke angst op de mogelijke risico's van vroege geslachtsgemeenschap (Chin et al., 2012; Cooper et al., 2014; Scott-Sheldon et al., 2011).

Er zijn echter ook tekortkomingen aan ons onderzoek. Een eerste tekortkoming is dat alle variabelen werden gemeten aan de hand van zelfrapportage, wat de validiteit van de antwoorden kan beïnvloeden. Dit kan een reden zijn waarom de puberale timing en de subjectieve puberale timing zo nauw verbonden zijn, omdat ze eigenlijk beiden subjectief zijn. Ten tweede werd er in onze studie geen onderscheid gemaakt tussen de verschillen in etniciteit of de diverse seksuele voorkeuren van de jongeren. De onderzochte jongeren waren dan ook voornamelijk heteroseksuele West-Europeanen waarbij meer dan de helft van deze jongeren een ASO-richting hadden gevolgd. Een meer diverse groep adolescenten zou de bevindingen makkelijker generaliseerbaar maken (Lindgren et al., 2011). Ook kan in een onderzoek als dit sociale wenselijkheid een grote rol spelen waarbij jongeren misschien aanvoelen dat het ene antwoord sociaal wenselijker is dan het andere, zoals bij seksuele ervaring bijvoorbeeld (Kågestan et al., 2015). Verder hadden we een vrij hoge response rate maar toch zou deze response rate ondermijnd kunnen zijn door de gevoelige inhoud van dit onderzoek.

Suggesties voor Verder Onderzoek

Niettemin staande biologische factoren seksueel gedrag beïnvloeden is de start van seksuele activiteiten een sociaal fenomeen dat gebaseerd is op culturele waarden, normen en de politieke context die het gedrag begeleiden (Amaro, Raj, & Reed, 2001). Naast de subjectieve factoren die wij in dit onderzoek voornamelijk onderzocht hebben, zijn er ook sociale factoren die mogelijk verklaren hoe de puberteitsontwikkeling en seksuele ontwikkeling met elkaar verbonden zijn. Zo bleek uit onderzoek van Cavanagh (2004) dat de vriendengroep een belangrijke context vormt voor het begrip van het verband tussen puberale timing en de seksuele start voor blanke meisjes. Verder bleek ook de normatieve druk een rol te spelen in het verband tussen puberteitsontwikkeling en seksualiteitsontwikkeling. Zabin et al. (1986) vonden voor zwarte vroegrijpe adolescente meisjes dat deze normatieve druk om

onmiddellijk seksueel actief te zijn minimaal was en legden de nadruk vooral op individuele factoren. Voor de laatrijpe meisjes lag de normatieve druk hoger op een latere leeftijd waardoor ze sneller geslachtsgemeenschap zouden hebben. Zo vonden Baams et al. (2015) een sterker effect tussen puberale timing en riskant seksueel gedrag als een peer-normatieve meting van puberteit gebruikt werd. Dus de normatieve druk en de subjectieve puberale timing zouden in toekomstig onderzoek nog verder onderzocht moeten worden. Verder blijkt uit het onderzoek van Symons et al. (2013) dat ook de partner en het leeftijdsverschil met de partner belangrijk is. Zo hangt de beleving van de eerste geslachtsgemeenschap af van het leeftijdsverschil met de partner en de eigen leeftijd.

Verder vond Symons et al. (2013) dat het grootste deel van de variantie in beleving van de eerste keer onverklaard bleef nadat leeftijd bij de eerste geslachtsgemeenschap, het leeftijdsverschil met de eerste partner, en de tijdsspanne tussen de eerste tongzoen en de eerste geslachtsgemeenschap in rekening zijn genomen. Er zijn dus andere kenmerken van vroege starters die van belang zijn voor het begrijpen van de timing van de eerste keer. Uit ons onderzoek blijkt dat ook de permissieve seksuele attitudes een rol spelen in het verband tussen de puberale timing en de seksuele timing maar deze invloed en de mogelijkheid om deze attitudes van jongeren te beïnvloeden moet nog verder onderzocht worden.

Naast deze praktische suggesties voor verder onderzoek zijn er ook nog enkele theoretische suggesties. Zo moet nog verder onderzocht worden hoe puberteit nu het best geconceptualiseerd en gemeten wordt en moeten we proberen de inconsistentie over de studies heen te minimaliseren (Dorn, 2015). Er moet ook een duidelijke rapportage zijn over hoe puberteit gemeten wordt. Verder moeten onderzoekers stoppen met het manipuleren van de metingen, waarbij sommige onderzoekers bijvoorbeeld maar twee van de vijf items opnemen in de analyse (Dorn, 2015). Net zoals Dorn (2015) zijn wij ook van mening dat we duidelijk nood hebben aan een meetstandaard voor puberteit.

Algemene Conclusie

We kunnen concluderen dat een vroege puberale timing gepaard gaat met een vroegere start van de seksuele carrière. Dit verband wordt gemedieerd en kan dus beïnvloed worden door middel van seksuele attitudes en de subjectieve inschatting van de puberale timing. Dus ondanks de bezorgdheid vanuit de maatschappij zijn er mogelijkheden vanuit de psychologie om de effecten van de vervroegde puberteitsontwikkeling te bufferen.

Referenties

- Aalsma, M. C., Woodrome, S. E., Downs, S. M., Hensel, D. J., Zimet, G. D., Orr, D. P., & Fortenberry, J. D. (2013). Developmental trajectories of religiosity, sexual conservatism and sexual behavior among female adolescents. *Journal of Adolescence, 36*, 1193-1204. doi: 10.1016/j.adolescence.2013.08.005
- Alsaker, F. D. (1992). Pubertal timing, overweight, and psychological adjustment. *Journal of Early Adolescence, 12*, 396-419. doi: 10.1177/0272431692012004004
- Amaro, H., Raj, A., & Reed, E. (2001). Women's sexual health: The need for feminist analyses in public health in the decade of behavior. *Psychology of Women Quarterly, 25*, 324-334. doi: 10.1111/1471-6402.00032
- Baams, L., Dubas, J. S., Overbeek, G., & van Aken, M. A. G. (2015). Transitions in body and behavior: A meta-analytic study on the relationship between pubertal development and adolescent sexual behavior. *Journal of Adolescent Health, 56*, 586-598. doi: 10.1016/j.jadohealth.2014.11.019
- Baron, R. M., & Kenny, D. A. (1986). The moderator-mediator variable distinction in social psychological research: Conceptual, strategic, and statistical considerations. *Journal of Personality and Social Psychology, 51*, 1173-1182. doi: 10.1037/0022-3514.51.6.1173
- Beltz, A. M., Corley, P. R., Bricker, J. B., Wadsworth, S. J., & Berenbaum, S. A. (2014). Modeling pubertal timing and tempo and examining links to behavior problems. *Developmental Psychology, 50*, 2715-2726. doi: 10.1037/a0038096
- Beyers, W. (2014). *Rapport seksueel gedrag jongeren*. Niet-gepubliceerd onderzoeksrapport, Universiteit Gent, België.
- Billy, J. O. G., Brewster, K. L., & Grady, W. R. (1994). Contextual effects on the sexual behavior of adolescent women. *Journal of Marriage and the Family, 56*, 387-404. doi: 10.2307/353107
- Brechan, I., & Kvaem, I. L. (2015). Relationship between body dissatisfaction and disordered eating: Mediating role of self-esteem and depression. *Eating Behaviors, 17*, 49-58. doi: 10.1016/j.eatbeh.2014.12.008
- Brooks-Gunn, J., Warren, M. P., Rosso, J., & Gargiulo, J. (1987). Validity of self-report measures of girls' pubertal status. *Child Development, 58*, 829-841. doi: 10.2307/1130220
- Campbell, J. D., Trapnell, P. D., Heine, S. J., Katz, I. M., Lavallee, L. F., & Lehman, D. R. (1996). Self-concept clarity: Measurement, personality correlates, and cultural boundaries.

Journal of Personality and Social Psychology, 70, 141-156. doi: 10.1037/0022-3514.70.6.1114

- Cavanagh, S. E. (2004). The sexual debut of girls in early adolescence: The intersection of race, pubertal timing, and friendship group characteristics. *Journal of Research on Adolescence*, 14, 285-312. doi: 10.1111/j.1532-7795.2004.00076.x
- Chan, N. P. T., Sung, R. Y. T., Nelson, E. A. S. N., So, H. K., Tse, Y. K., & Kong, A. P. S. (2010). Measurement of pubertal status with a chinese self-report pubertal development scale. *Maternal and Child Health Journal*, 14, 466-473. doi: 10.1007/s10995-009-0481-2
- Chin, H. B., Sipe, T. A., Elder, R., Mercer, S. L., Chattopadhyay, S. K., Jacob, V., ... Santelli, J. (2012). The effectiveness of group-based comprehensive risk-reduction and abstinence education interventions to prevent or reduce the risk of adolescent pregnancy, human immunodeficiency virus, and sexually transmitted infections two systematic reviews for the guide to community preventive services. *American Journal of Preventive Medicine*, 42, 272-294. doi: 10.1016/j.amepre.2011.11.006
- Coleman, L., & Coleman, J. (2002). The measurement of puberty: A review. *Journal of Adolescence*, 25, 535-550. doi: 10.1006/jado.2002.0494
- Cooper, B., Toskin, I., Kulier, R., Allen, T., & Hawkes, S. (2014). Brief sexuality communication – A behavioural intervention to advance sexually transmitted infection/HIV prevention: A systematic review. *BJOG - An International Journal of Obstetrics and Gynaecology*, 121, 92-103. doi: 10.1111/1471-0528.12877
- Deci, E. L., & Ryan, R. M. (2000). The “what” and “why” of goal pursuits: Human needs and the self-determination of behavior. *Psychological Inquiry*, 11, 227–268. doi: 10.1207/S15327965PLI1104_01
- De Genna, N. M., Larkby, C., & Cornelius, M. D. (2011). Pubertal timing and early sexual intercourse in the offspring of teenage mothers. *Journal of Youth Adolescence*, 40, 1315-1328. doi: 10.1007/s10964-010-9609-3
- De Graaf (2010). Psychoseksuele ontwikkeling. In W. Slot & M. van Aken (red.), *Psychologie van de adolescentie: Basisboek* (pp. 146-160). Baarn: ThiemeMeulenhoff.
- De Graaf, H., Beyers, W., & van Acker, J. (2012). De seksuele carrière van Nederlandse en Vlaamse jongeren. *Kind en Adolescent*, 33, 179-187. doi: 10.1007/s12453-012-0024-2
- De Graaf, H., Meijer, S., Poelman, J., & Vanwesenbeeck, I. (2005). *Seks onder je 25e* (Sex before age 25). Opgehaald op <http://www.soaids.nl/documenten/seksonderje25efs.pdf>

- De Meyer, S. (2008). *Intimiteit, seksuele subjectiviteit en seksueel gedrag in de adolescentie: Mediërende en modererende verbanden* (Masterproef, Universiteit Gent, België). Opgehaald op <http://lib.ugent.be/en/catalog/rug01:001289344>
- De Muinck Keizer-Schrama, S. M. P. F., & Mul, D. (2001). Trends in pubertal development in Europe. *Acta Pathologica, Microbiologica et Immunologica Scandinavica*, *109*, 164-170. doi: 10.1111/j.1600-0463.2001.tb05762.x
- Dillman, D. A., Smyth, J. D., & Christian, L. M. (2009). *Mail and internet surveys: The tailored design method, third edition*. New York: John Wiley and Sons.
- Doreleijers, T., Crone, E., & Jansen, L. (2010). Biologische ontwikkeling. In W. Slot & M. van Aken (Red.), *Psychologie van de adolescentie: Basisboek* (pp. 39-49). Baarn: ThiemeMeulenhoff.
- Dorn, L. D. (2015). Moving research on puberty forward: Measures are the key component. *Journal of Adolescent Health*, *56*, 580-581. doi: <http://dx.doi.org/10.1016/j.jadohealth.2015.03.011>
- Dubas, J. S., Graber, J. A., & Petersen, A. C. (1991). A longitudinal investigation of adolescents' changing perceptions of pubertal timing. *Developmental Psychology*, *27*, 580-586. doi: 10.1037/0012-1649.27.4.580
- Dubas, J., & van Aken, M. (2013). Lichamelijke ontwikkeling en rijping. In W. Slot & M. van Aken (Red.), *Psychologie van de adolescentie: Basisboek* (pp. 49-73). Baarn: ThiemeMeulenhoff.
- Duke, P. M., Litt, I. F., & Gross, R. T. (1980). Adolescents self-assessment of sexual-maturation. *Pediatrics*, *66*, 918-920. Opgehaald op <http://pediatrics.aappublications.org/content/pediatrics/66/6/918.full.pdf>
- Ellis, B. J., & Garber, J. (2000). Psychosocial antecedents of variation in girls' pubertal timing: Maternal depression, stepfather presence, and marital and family stress. *Child Development*, *71*, 485-501. doi: 10.1111/1467-8624.00159
- Ellis, B. J., Mcfadyen-Ketchum, S., Dodge, K. A., Pettit, G. S., & Bates, J. E. (1999). Quality of early family relationships and individual differences in the timing of pubertal maturation in girls: A longitudinal test of an evolutionary model. *Journal of Personality and Social Psychology*, *77*, 387-401. doi: 10.1037/0022-3514.77.2.387
- Ethier, K. A., Kershaw, T. S., Lewis, J. B., Milan, S., Niccolai, L. M., & Ickovics, J. R. (2006). Self-esteem, emotional distress and sexual behavior among adolescent females: Inter-

- relationships and temporal effects. *Journal of Adolescent Health*, 38, 268-274. doi: 10.1016/j.jadohealth.2004.12.010
- Evers, A., van Vliet-Mulder, J. C., & Groot, C. J. (2007). *Documentatie van tests en testresearch in Nederland, aanvulling 2007/01 (COTAN)*. Amsterdam: Boom test uitgevers.
- Franck, E., De Raedt, R., Barbez, C., & Rosseel, Y. (2008). Psychometric properties of the Dutch rosenberg self-esteem scale. *Psychologica Belgica*, 48, 25-35. doi: 10.5334/pb-48-1-25
- Gain, G. S., & La Guardia, J. G. (2009). The unique contributions of motivations to maintain a relationship and motivations toward relational activities to relationship well-being. *Motivation and Emotion*, 33, 184-202. doi: 10.1007/s11031-009-9120-x
- Gaudineau, A., Ehlinger, V., Vayssiere, C., Jouret, B., Arnaud, C., & Godeau, E. (2010). Factors associated with early menarche: Results from the French Health Behaviour in School-aged Children (HBSC) study. *BioMed Central Public Health*, 10, 175-181. doi: 10.1186/1471-2458-10-175
- Gribbe, T. (2014). *"Mama mag ik porno kijken?" Onderzoek naar de invloed van seksueel getinte media op de attitudes en het seksueel gedrag van Vlaamse jongeren. Kan opvoeding deze invloed beperken?* (Masterproef, Universiteit Gent, België). Opgehaald op <http://www.cyberpesten.be/info/sites/default/files/porno.pdf>
- Hagestad, G. (1996). On-time, off-time, out of time? Reflections on continuity and discontinuity from an illness process. In V. Bengtson (Ed.), *Adulthood and aging: Research on continuities and discontinuities* (pp. 204-222). New York: Springer.
- Harter, S. (1988). *Manual for the self-perception profile for adolescents*. Denver: University of Denver.
- Hendrick, S. S., & Hendrick, C. (1987). Multidimensionality of sexual attitudes. *The Journal of Sex Research*, 23, 502-526. doi: 10.1080/00224498709551387
- Hensel, J. D., Fortenberry, J. D., O'Sullivan, L. F., & Orr, D. P. (2011). The developmental association of sexual self-concept with sexual behavior among adolescent women. *Journal of Adolescence*, 34, 675-684. doi: 10.1016/j.adolescence.2010.09.005
- Hoddinott, S. N., & Bass, M. J. (1986). The dillman total design survey method: A sure-fire way to get high survey return rates. *Canadian Family Physician*, 32, 2366-2368. Opgehaald op <http://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC2328022/>
- Holmbeck, G. N. (1997). Toward terminological, conceptual, and statistical clarity in the study of mediators and moderators: Examples from the child-clinical and pediatric

- psychology literatures. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 65, 599-610. doi: 10.1037/0022-006X.65.4.599
- Horne, S., & Zimmer-Gembeck, M. J. (2005). Female sexual subjectivity and well-being: Comparing late adolescents with different sexual experiences. *Journal of the National Sexuality Resource Center*, 2, 25-40. doi: 10.1525/srsp.2005.2.3.25
- Horne, S., & Zimmer-Gembeck, M. J. (2006). The Female Sexual Subjectivity Inventory: Development and validation of a multidimensional inventory for late adolescents and emerging adults. *Psychology of Women Quarterly*, 30, 125-138. doi: 10.1111/j.1471-6402.2006.00276.x
- Houlihan, A. E., Gibbons, F. X., Gerrard, M., Yeh, H.-C., Reimer R. A., & Murry, V. M. (2008). Sex and the self: The impact of early sexual onset on the self-concept and subsequent risky behavior of African American adolescents. *Journal of Early Adolescence*, 28, 70-91. doi: 10.1177/0272431607308670
- Janda, L. H., & O'Grady, K. E. (1980). Development of a sex anxiety inventory. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 48, 169-175. doi: 10.1037//0022-006X.48.2.169
- Kågesten, A., & Blum, R. W. (2015). Characteristics of youth who report early sexual experiences in Sweden. *Archives of Sexual Behavior*, 44, 679-694. doi: 10.1007/s10508-015-0499-z
- Ketting, E., & Winkelmann, C. (2013). New approaches to sexuality education and underlying paradigms. *Bundesgesundheitsblatt*, 56, 250-255. doi: 10.1007/s00103-012-1599-8
- Lam, T. H., Shi, H. J., Ho, L. M., Stewart, S. M., & Fan, S. (2002). Timing of pubertal maturation and heterosexual behavior among Hong Kong Chinese adolescents. *Archives of Sexual Behavior*, 31, 359-366. doi: 10.1023/A:1016228427210
- Lapierre, K. (2013). *Wordt de seksuele ontwikkeling van Vlaamse jongeren beïnvloed door het internet? Mediërende en modererende processen* (Masterproef, Universiteit Gent, België). Opgehaald op http://scriptiebank.be/sites/default/files/webform/scriptie/masterproef_en_bijlage_Karliën_Lapierre.pdf
- Lindgren, K. P., Schacht, R. L., Mullins, P. M., & Blayney, J. A. (2011). Cognitive representations of sexual self differ as a function of gender and sexual debut. *Archives of Sexual Behavior*, 40, 111-120. doi: 10.1007/s10508-009-9545-z
- Marino, J. L., Doherty, D. A., Rosenthal, S. L., Robbins, S. C. C., Cannon, J., & Hickey, M. (2013). Age at menarche and age at first sexual intercourse: A prospective cohort study. *Pediatrics*, 132, 1028-1036. doi: 10.1542/peds.2012-3634

- Marshall, W. A., & Tanner, J. M. (1969). Variations in pattern of pubertal changes in girls. *Archives of Disease in Childhood*, *44*, 291-303. doi: 10.1136/adc.44.235.291
- Marshall, W. A., & Tanner, J. M. (1970). Variations in the pattern of pubertal changes in boys. *Archives of Disease in Childhood*, *45*, 13-23. doi: 10.1136/adc.45.239.13
- Meschke, L. L., & Silbereisen, R. K. (1997). The influence of puberty, family processes, and leisure activities on the timing of first sexual experience. *Journal of Adolescence*, *20*, 403-418. doi: 10.1006/jado.1997.0096
- Michaud, P.-A., Suris, J.-C., & Deppen, A. (2006). Gender-related psychological and behavioural correlates of pubertal timing in a national sample of Swiss adolescents. *Molecular and Cellular Endocrinology*, *254-255*, 172-178. doi: 10.1016/j.mce.2006.04.037
- Mirande, A. M. (1968). Reference group theory and adolescent sexual behavior. *Journal of Marriage and Family*, *30*, 572-577. Opgehaald op www.jstor.org/stable/349497?seq=1#page_scan_tab_contents
- Monroe, M. C. & Adams, D. C. (2012). Increasing response rates to web-based surveys. *Journal of Extension*, *50*. Opgehaald op <http://www.joe.org/joe/2012december/tt7.php>
- Moore, S. R., Harden, K. P., & Mendle, J. (2014). Pubertal timing and adolescent sexual behavior in girls. *Developmental Psychology*, *50*, 1734-1745. doi: 10.1037/a0036027
- Mosher, D. L. (1966). The development and multitrait-multimethod matrix analysis of three measures of three aspects of guilt. *Journal of Consulting Psychology*, *30*, 25-29. doi: 10.1037/h0022905
- Murry, V. M. (1994). Black adolescent females: A comparison of early versus late coital initiators. *Family Relations*, *43*, 342-348. doi: 10.2307/585427
- Nederlands Jeugd Instituut (NJI). (2015). *Instrument: Competentie belevingsschaal voor adolescenten (CBSA)*. Opgehaald op 14 december 2015 van [www.nji.nl/pdf/Databanken/Databank-Instrumenten/Competentie-Belevingsschaal-voor-Adolescenten--\(CBSA\)](http://www.nji.nl/pdf/Databanken/Databank-Instrumenten/Competentie-Belevingsschaal-voor-Adolescenten--(CBSA))
- Negriff, S., Susman, E. J., & Trickett, P. K. (2011). The developmental pathway from pubertal timing to delinquency and sexual activity from early to late adolescence. *Journal of Youth and Adolescence*, *40*, 1343-1356. doi: 10.1007/s10964-010-9621-7
- Oldehinkel, A. J., Verhulst, F. C., & Ormel, J. (2011). Mental health problems during puberty: Tanner stage-related differences in specific symptoms. The TRAILS study. *Journal of Adolescence*, *34*, 73-85 doi: 10.1016/j.adolescence.2010.01.010

- Oliver, M. B., & Hyde, J. S. (1993). Gender differences in sexuality: A meta-analysis. *Psychological Bulletin*, *114*, 29-51. doi: 10.1037/0033-2909.114.1.29
- Ostovich, J. M., & Sabini, J. (2005). Timing of puberty and sexuality in men and women. *Archives of Sexual Behavior*, *34*, 197-206. doi: 10.1007/s10508-005-1797-7
- O'Sullivan, L. F., & Brooks-Gunn, J. (2005). The timing of changes in girls' sexual cognitions and behaviors in early adolescence: A prospective, cohort study. *Journal of Adolescent Health*, *37*, 211-219. doi: 10.1016/j.jadohealth.2004.08.019
- O'Sullivan, L. F., Meyer-Bahlburg, H. F. L., & McKeague, I. W. (2006). The development of the sexual self-concept inventory for early adolescent girls. *Psychology of Women Quarterly*, *30*, 139-149. doi: 10.1111/j.1471-6402.2006.00277.x
- Pai, H., Lee, S., & Chang, T. (2010). Sexual self-concept and intended sexual behavior of young adolescent Taiwanese girls. *Nursing Research*, *59*, 433-440. doi: 10.1097/NNR.0b013e3181fa4d48
- Peter, J. & Valkenburg, P. M. (2008). Adolescents' identity experiments on the internet: Consequences for social competence and self-concept unity. *Communication Research*, *35*, 208-231. doi: 10.1177/0093650207313164
- Petersen, A. C., Crockett, L., Richards, M., & Boxer, A. (1988). A self-report measure of pubertal status: Reliability, validity and initial norms. *Journal of Youth and Adolescence*, *17*, 117-133. doi: 10.1007/BF01537962
- Phinney, V. G., Jensen, L. C., Olsen, J. A., & Cundick, B. (1990). The relationship between early development and psychosexual behaviors in adolescent females. *Adolescence*, *25*, 321-332. Opgehaald op www.ncbi.nlm.nih.gov/pubmed/2375259
- Preacher, K. J., & Leonardelli, G. J. (2001). *Calculation for the Sobel test: An interactive calculation tool for mediation tests*. Online beschikbaar op <http://quantpsy.org/sobel/sobel.htm>.
- Price, M. N., & Hyde, J. S. (2009). When two isn't better than one: Predictors of early sexual activity in adolescence using a cumulative risk model. *Journal of Youth and Adolescence*, *38*, 1059-1071. doi: 10.1007/s10964-008-9351-2
- Rasmussen, A. R., Wohlfahrt-Veje, C., Tefre de Renzy-Martin, K., Hagen, C. P., Tinggaard, J., Mouritsen, A., ... Main, K. M. (2015). Validity of self-assessment of pubertal maturation. *Pediatrics*, *135*, 86-93. doi: 10.1542/peds.2014-0793
- Renaud, C. A., & Byers, E. S. (1999). Exploring the frequency, diversity, and content of university students' positive and negative sexual cognitions. *Canadian Journal of*

- Human Sexuality*, 8, 17-30. Opgehaald op www.thefreelibrary.com/EXPLORING+THE+FREQUENCY,+DIVERSITY,+AND+CONTENT+OF+UNIVERSITY...-a055198467
- Reynolds, B. M., & Juvonen, J. (2011). The role of early maturation, perceived popularity, and rumors in the emergence of internalizing symptoms among adolescent girls. *Journal of Youth and Adolescence*, 40, 1407-1422. doi: 10.1007/s10964-010-9619-1
- Reynolds, B. M., & Juvonen, J. (2012). Pubertal timing fluctuations across middle school: Implications for girls' psychological health. *Journal of Youth and Adolescence*, 41, 677-690. doi: 10.1007/s10964-011-9687-x
- Roelants, M., & Hauspie, R. (2004). *Groeicurven Vlaanderen*. Opgehaald op www.vub.ac.be/groeicurven/groeicurven.html
- Rosenthal, D. A., & Smith, A. M. A. (1997). Adolescent sexual timetables. *Journal of Youth and Adolescence*, 26, 619-636. doi: 10.1023/A:1024538123804
- Schafer, J. L., & Graham, J.W. (2002). Missing data: Our view of the state of the art. *Psychological Methods*, 7, 147-177. doi: 10.1037//1082-989X.7.2.147
- Scott-Sheldon, L. A. J., Heudo-Medina, T. B., Warren, M. R., Johnson, B. T., & Carey, M. P. (2011). Efficacy of behavioral interventions to increase condom use and reduce sexually transmitted infections: A meta-analysis, 1991 to 2010. *JAIDS-Journal of Acquired Immune Deficiency Syndromes*, 58, 489-498. doi: 10.1097/QAI.0b013e31823554d7
- Silbereisen, R. K., & Kracke, B. (1997). Self-reported maturational timing and adaptation in adolescence. In *Health Risks and Developmental Transitions During Adolescence*, Schulenberg, J., Maggs, J. and Hurrelman, K. (Eds). Berlin: de Gruyter.
- Silbereisen, R. K., Petersen, A. C., Albrecht, H. T. & Kracke, B. (1989). Maturational timing and the development of problem behavior: Longitudinal studies in adolescence. *Journal of Early Adolescence*, 9, 247-268. doi: 10.1177/0272431689093005
- Slawińska, T., Ignasiak, Z., Little, B. B., & Malina, R. M. (2012). Short-term secular variation in menarche and blood lead concentration in school girls in the Copper Basin of southwestern Poland: 1995 and 2007. *American Journal of Human Biology*, 24, 587-594. doi: 10.1002/ajhb.22272
- Smith, C. V. (2007). In pursuit of 'good' sex: Self-determination and the sexual experience. *Journal of Social and Personal Relationships*, 24, 69-85. doi: 10.1177/0265407507072589

- Snell, W. E., Fisher, T. D., & Schuh, T. (1992). Reliability and validity of the sexuality scale: A measure of sexual-esteem, sexual-depression, and sexual-preoccupation. *The Journal of Sex Research*, 29, 261-273. doi: 10.1080/00224499209551646
- Sobel, M. E. (1982). Asymptotic intervals for indirect effects in structural equations models. In S. Leinhardt (Ed.), *Sociological methodology 1982* (pp. 290-312). San Francisco: Jossey-Bass.
- Steurbaut, J. (2015). *De link tussen seksuele attitudes, seksuele subjectiviteit en seksueel gedrag bij jongeren: Mediërende en modererende verbanden bekeken vanuit longitudinaal perspectief* (Masterproef, Universiteit Gent, België). Opgehaald op lib.ugent.be/nl/catalog/rug01:002216555?access=online&faculty=PP-RE&i=267&sticky=type-access-faculty&type=master
- Symons, K., Van Houtte, M., & Vermeersch, H. (2013). *Factsheet: De beleving van een vroege eerste geslachtsgemeenschap*. Opgehaald op <http://www.sexpert-vlaanderen.ugent.be/sexpert-resultaten/fact-sheets/>
- Treffers, D. A., Goedhart, A. W., Veerman, J. W., Van den Bergh, B. R. H., Ackaert, L. & de Rycke, L. (2002). *Competentie belevingsschaal voor adolescenten handleiding*. Lisse: Swets & Zeitlinger.
- Treffers, A. W., Goedhart, A. W., Veerman, J. W., Van den Bergh, B. R. H., Ackaert, L., & de Rycke, L. (2004). Competentie belevingsschaal voor adolescenten. *Tijdschrift voor Psychiatrie*, 46, 468-469. Opgehaald op www.tijdschriftvoorpsychiatrie.nl/issues/20/articles/5248
- Tresch, C., & Ohl, J. (2015). Âge de la pubert  et sexualit  des jeunes femmes occidentales. *Gyn cologie Obst trique & Fertilit *, 43, 158-162. doi: 10.1016/j.gyobfe.2014.12.010
- Udell, W., Sandfort, T., Reitz, E., Bos, H., & Dekovi , M. (2010). The relationship between early sexual debut and psychosocial outcomes: A longitudinal study of Dutch adolescents. *Archives of Sexual Behavior*, 39, 1133-1145. doi: 10.1007/s10508-009-9590-7
- VWVJ. (2005). *Theoretische achtergrond bij de standaard 'Groei en pubertaire ontwikkeling'*. Opgehaald op <http://www.vwvj.be/index.php?page=114>
- Walvoord, E. C. (2010). The timing of puberty: Is it changing? Does it matter? *Journal of Adolescent Health*, 47, 433-439. doi: 10.1016/j.jadohealth.2010.05.018
- Wichstr m, L. (1995). Harter's self-perception profile for adolescents: Reliability, validity, and evaluation of the question format. *Journal of Personality Assessment*, 65, 100-116. doi: 10.1207/s15327752jpa6501_8

- Wichstrøm, L. (2001). The impact of pubertal timing on adolescents' alcohol use. *Journal of Research on Adolescence, 11*, 131-150. doi: 10.1111/1532-7795.00007
- Wiesner, M., & Ittel, A. (2002). Relations of pubertal timing and depressive symptoms to substance use in early adolescence. *Journal of Early Adolescence, 22*, 5-23. doi: 10.1177/0272431602022001001
- Whitbeck, L. B., Yoder, K. A., Hoyt, D. R., & Conger, P. D. (1999). Early adolescent sexual activity: A developmental study. *Journal of Marriage and the Family, 61*, 934-946. doi: 10.2307/354014
- Yang, J. H., Han, S. W., Yeom, C. W., Park, Y. J., Choi, W. S., Seo, J. Y., & Koo, Y. J. (2013). Depression and self-concept in girls with perception of pubertal onset. *Annals of Pediatric Endocrinology & Metabolism, 18*, 135-140. doi: 10.6065/apem.2013.18.3.135
- Zabin, L. S., Smith, E. A., Hirsch, M. B., & Hardy, J. B. (1986). Ages of physical maturation and first intercourse in black teenage males and females. *Demography, 23*, 595-605. doi: 10.2307/2061353

Bijlagen

Bijlage 1. Vragenlijst voor jongeren op Meetmoment 4: “Seks in het leven van jongeren”

Bijlage 2. Informed Consent

Bijlage 3. Postkaartje

Bijlage 4. Begeleidende brief bij de allerlaatste herinnering

Seks in het leven van jongeren

De LAATSTE dataverzameling in dit langlopende onderzoek!

Hallo,

Wij zijn Lisa Devoogdt, Elke Plaskie, Katrien Heirman en Griet Neels, studenten psychologie aan de Universiteit Gent. Voor onze scriptie doen we een onderzoek naar de seksuele ontwikkeling van jongeren. Dit willen we nagaan bij jongeren in het midden van hun seksuele ontwikkeling. Graag zouden we willen vragen om mee te werken aan ons onderzoek.

In deze bundel vind je eerst een aantal vragen die peilen naar achtergrondgegevens (leeftijd, geslacht, etc.). Daarna vind je in deze bundel een aantal vragenlijsten. Deze vragenlijsten gaan steeds over een bepaald onderwerp en het is van belang de instructies bovenaan de bladzijde telkens goed te lezen. Er worden in elke vragenlijst een aantal stellingen gegeven en het is aan jou om aan te duiden in welke mate je akkoord gaat met de stellingen. Daarvoor zal je een cijfer moeten omcirkelen.

Een voorbeeld: 'In het weekend slaap ik graag uit.' Jij duidt dan met een cijfer tussen 1 en 5 aan in welke mate je met deze stelling akkoord gaat (omcirkelen).

- 1 = helemaal niet akkoord
- 2 = niet akkoord
- 3 = soms akkoord, soms niet akkoord
- 4 = akkoord
- 5 = helemaal akkoord

Slaap je bijvoorbeeld heel graag uit in het weekend, omcirkel dan 5. Slaap je helemaal niet graag uit in het weekend, omcirkel dan 1. In de andere gevallen kies je iets tussen 1 en 5. Mocht je per ongeluk een fout antwoord hebben gegeven, zet er dan een duidelijk kruis door en omcirkel een ander antwoord.

Belangrijk is dat je **alle vragen beantwoordt** in de volgorde zoals aangegeven. De vragen moeten niet altijd op dezelfde manier beantwoord worden. Lees dus goed de instructies! Sommige vragen gaan over je ouders. Dan worden je ouders bedoeld waarbij je momenteel woont.

Vul de vragen eerlijk in. Enkel dan zijn je antwoorden bruikbaar. Ze worden volledig anoniem verwerkt: de antwoorden die je geeft worden enkel gebruikt voor het onderzoek, en worden dus niet doorgegeven aan anderen. Je leraren, de school, je ouders en de andere leerlingen komen dus niets te weten over jouw antwoorden op de vragen.

Om je antwoorden anoniem te verwerken, is het belangrijk dat je een correcte code hebt. Noteer dus je code (die ook op de brief staat) hieronder, en controleer of ze klopt: dus de laatste letter van je voornaam, de laatste letter van je achternaam, en daarachter je geboortedatum. Bijvoorbeeld: Pieter De Smet, geboren op 12/03/1998 wordt RT12031998.

CODE:

Succes!

ACHTERGRONDGEGEVENS

Vul volgende gegevens aan:

DATUM VAN VANDAAG: Dag Maand Jaar

GEBOORTEDATUM: Dag Maand Jaar

STUDIERICHTING (in middelbaar): ASO/ TSO/ BSO (schrapping wat niet past)

GESLACHT: meisje / jongen (schrapping wat niet past)

GEZIN: Omcirkel het cijfer bij het voor jou juiste antwoord (of vul aan):

1. Gezinsstructuur:
 - 1 Mijn ouders wonen samen
 - 2 Mijn ouders zijn gescheiden
 - 3 Eén van mijn ouders is overleden
 - 4 Andere, namelijk

2. Mijn moeder is:
 - 1 mijn echte moeder
 - 2 mijn stiefmoeder
 - 3 mijn pleegmoeder
 - 4 andere, namelijk.....

3. Mijn vader is:
 - 1 mijn echte vader
 - 2 mijn stiefvader
 - 3 mijn pleegvader
 - 4 ander, namelijk.....

Als je ouders gescheiden zijn, beantwoord dan ook volgende vragen:

4. Hou oud was je toen je ouders uit elkaar zijn gegaan? Ik was jaar. (vb. 8 of 10,5)

5. Is de relatie met je ouders veranderd of hetzelfde gebleven sinds de scheiding van je ouders?
(omcirkel)

- 1 veel slechter geworden
- 2 slechter geworden
- 3 een beetje slechter geworden
- 4 hetzelfde gebleven
- 5 een beetje verbeterd
- 6 verbeterd
- 7 heel erg verbeterd

ROMANTISCHE RELATIE: Omcirkel het juiste antwoord, of vul aan:

Ik heb momenteel een romantische relatie: **ja** / **nee**

indien ja: - Deze relatie duurt reeds maand(en).

- De leeftijd van mijn partner is jaar.

indien nee: - Mijn laatste relatie is beëindigd maand(en) geleden.

- De leeftijd van mijn partner was jaar.

- Ik heb nog nooit een romantische relatie gehad: **inderdaad** / **jawel, toch wel**

SEKSUELE VOORKEUR

Duid aan met een kruisje op de onderstaande lijn aan in welke mate je seksuele voorkeur uitgaat naar je eigen of het andere geslacht. Meer naar links betekent een sterkere voorkeur voor je eigen geslacht, meer naar rechts een sterkere voorkeur voor het andere geslacht.

Mijn eigen
geslacht

Het andere
geslacht

of... Ik weet het nog niet. (kruis aan als dit het geval is)

MIJN LICHAAM EN IK

De volgende vragen gaan over jouw lichamelijke ontwikkeling. Omcirkel het antwoord dat het meest voor jou van toepassing is.

Jongens:

	1	2	3	4
	nog niet begonnen/ nog niet gebeurd	net begonnen/ net gebeurd	volop bezig/ pas voorbij	is voltooid/ al even geleden
1. Mijn groeispuurt is	1	2	3	4
2. Mijn baardgroei is	1	2	3	4
3. Mijn stemverandering is	1	2	3	4
4. Mijn lichaamsbehandling is	1	2	3	4
5. Mijn eerste zaadlozing is	1	2	3	4

Meisjes:

	1	2	3	4
	nog niet begonnen/ nog niet gebeurd	net begonnen/ net gebeurd	volop bezig/ pas voorbij	is voltooid/ al even geleden
1. Mijn groeispuurt is	1	2	3	4
2. Mijn borstontwikkeling is	1	2	3	4
3. Mijn lichaamsverandering is (ontwikkeling van vrouwelijke vormen)	1	2	3	4
4. Mijn lichaamsbehandling is	1	2	3	4
5. Mijn eerste menstruatie	1	2	3	4

Jongens én Meisjes (omcirkel wat voor jou past):

Als je terugdenkt aan hoe je lichaam begon te veranderen in de puberteit (pakweg 11 à 15 jaar), hoe zou je dan je eigen ontwikkeling vergelijken met die van je klasgenoten op dat moment?

- 1 veel vroeger dan mijn klasgenoten
- 2 een beetje vroeger dan mijn klasgenoten
- 3 op dezelfde leeftijd dan mijn klasgenoten
- 4 een beetje later dan mijn klasgenoten
- 5 veel later dan mijn klasgenoten

SEKSUEEL GEDRAG

De vragen die nu volgen, hebben betrekking op jouw seksuele gedrag.

In de kolom 'ERVARING' geef je aan of je al ervaring met dat gedrag hebt (ja / neen).

In de kolom 'LEEFTIJD' vragen we je om de leeftijd te noteren waarop je eerste ervaring met dat seksuele gedrag was. Noteer tot op een half jaar nauwkeurig (vb. 15,5).

SEKSUEEL GEDRAG	Ervaring	Leeftijd Eerste Keer
1. Kus op de mond	nee / ja
2. Seksuele opwinding (fantaseren)	nee / ja
3. Masturberen (zelfbevrediging)	nee / ja
4. Tongkussen	nee / ja
5. Voelen en strelen boven de kleren	nee / ja
6. Voelen en strelen onder de kleren	nee / ja
7. Betasten van elkaars geslachtsdelen	nee / ja
8. Iemand aftrekken of afgetrokken worden	nee / ja
9. Iemand vingeren of gevingerd worden	nee / ja
10. Geslachtsgemeenschap hebben (seks)	nee / ja
11. Iemand pijpen of gepijpt worden	nee / ja
12. Iemand beffen of gebeft worden	nee / ja
13. Anale seks	nee / ja

WAT BEN IK VAN PLAN?

x	0	1	2	3
Weet ik niet	Nee, zeker niet	Nee, ik denk het niet	Ja, ik denk het wel	Ja, zeker weten

Zou je volgend (school)jaar seks willen hebben?

x 0 1 2 3

IK EN SEKS

Bij de volgende vragen willen we graag weten hoe jij seks ervaart. Als je nog geen seksuele ervaring hebt (nee op alles op vorige pagina), vul je deze vragen niet in. Met 'seks' bedoelen we dus alles van intiem kussen tot geslachtsgemeenschap en meer.

0	1	2	3	4	5
Helemaal oneens	Mee oneens	Beetje mee oneens	Beetje mee eens	Mee eens	Helemaal mee eens

Als er seks in de lucht hangt...

Sa1S	1. kan ik bepalen wat er gebeurt.	0	1	2	3	4	5
Sa2S	2. kan ik mijn mening geven over wat er gebeurt.	0	1	2	3	4	5
Sa4S	3. kan ik aangeven wat ik graag doe of zou willen doen op seksueel gebied.	0	1	2	3	4	5
Sa5S	4. kan ik aangeven wat ik niet wil doen op seksueel gebied.	0	1	2	3	4	5
Sess1	5. kan ik seksuele toenadering van iemand afwijzen.	0	1	2	3	4	5
Sess2	6. kan ik kiezen wanneer en met wie ik seks heb.	0	1	2	3	4	5
Sess3	7. voel ik me in staat om initiatief te nemen tot seksuele activiteiten.	0	1	2	3	4	5

SEKSUEEL ZELFVERTROUWEN

0	1	2	3	4	5
Helemaal niet waar	Niet waar	Beetje niet waar	Beetje waar	Waar	Helemaal waar

Wat seks betreft,...

1.	verander ik vaak van overtuigingen.	0	1	2	3	4	5
2.	ben ik niet zeker wat ik leuk vind en wat niet.	0	1	2	3	4	5
3.	vraag ik me af wat ik werkelijk wil.	0	1	2	3	4	5
4.	varieert mijn mening.	0	1	2	3	4	5
5.	denk ik de ene dag zus en de andere keer zo.	0	1	2	3	4	5
6.	is het moeilijk voor mij om een duidelijke mening te vormen.	0	1	2	3	4	5

HOE DENK IK OVER SEKS?

Bij de volgende vragen willen we graag weten hoe jij denkt over seks en bepaalde aspecten ervan. Probeer de vragen ook te beantwoorden als je nog geen seksuele ervaring hebt. Met 'seks' bedoelen we alles van intiem kussen tot geslachtsgemeenschap en meer.

		0	1	2	3	4	5
		Helemaal oneens	Mee oneens	Beetje mee oneens	Beetje mee eens	Mee eens	Helemaal mee eens
AttP1	1. Ik hoef geen relatie te hebben met iemand om seks te hebben met hem/haar.	0	1	2	3	4	5
AttC1S	2. Ik vind dat jongeren van mijn leeftijd nog geen seks moeten hebben.	0	1	2	3	4	5
AttP2	3. Ik wil graag seks hebben met veel verschillende mensen.	0	1	2	3	4	5
AttC2S	4. Je hebt best geen seks voor het huwelijk.	0	1	2	3	4	5
AttP3	5. One-night stands (seks voor 1 keer met iemand met wie je geen relatie hebt) zijn soms leuk.	0	1	2	3	4	5
AttC3S	6. Het is beter om geen seks te hebben als er geen liefde in het spel is.	0	1	2	3	4	5
AttP4	7. Het is OK om een seksuele relatie te hebben met meer dan één persoon tegelijkertijd.	0	1	2	3	4	5
AttC4S	8. Je moet geen dingen doen op seksueel vlak die jij zelf of de ander niet leuk vindt.	0	1	2	3	4	5
AttP5	9. Je kunt best genieten van seks met iemand die je niet heel leuk vindt.	0	1	2	3	4	5
Sc1	10. Ik hou ervan over seks te praten met mijn vrienden.	0	1	2	3	4	5
Sc2	11. Ik denk dat ik klaar ben om seks te hebben.	0	1	2	3	4	5
Sc3	12. Seks is een normaal deel van tienerrelaties.	0	1	2	3	4	5

HOE TEVREDEN MET SEKS?

Bij de volgende vragen willen we graag weten hoe tevreden jij bent met de seksuele ervaringen in je leven tot nu toe. Met 'seks' bedoelen we alles van intiem kussen tot geslachtsgemeenschap en meer.

		0	1	2	3	4	5
		Erg ontevreden	Ontevreden	Een beetje ontevreden	Een beetje tevreden	Tevreden	Erg tevreden
TevrS1	1. Hoe tevreden of ontevreden ben jij over het algemeen over jouw ervaringen met verkering?	0	1	2	3	4	5
TevrS2	2. Hoe tevreden of ontevreden ben jij over het algemeen over jouw ervaringen met seks?	0	1	2	3	4	5

WAAROM HEB IK SEKS?

Jongeren hebben seks om verschillende redenen. Welke redenen gelden voor jou? Probeer de vragen ook te beantwoorden als je nog geen seksuele ervaring hebt. Met 'seks' bedoelen we alles van intiem kussen tot geslachtsgemeenschap en meer.

0	1	2	3	4	5
Helemaal oneens	Mee oneens	Beetje mee oneens	Beetje mee eens	Mee eens	Helemaal mee eens

Ik heb seks of wil seks hebben...

MotA1S	1. omdat ik het leuk vind.	0	1	2	3	4	5
MotI1S	2. om me emotioneel dicht bij mijn lief/partner te voelen.	0	1	2	3	4	5
MotC1S	3. omdat ik bang ben dat mijn lief/partner anders niet meer van me houdt.	0	1	2	3	4	5
MotA2S	4. omdat ik me opgewonden voel.	0	1	2	3	4	5
MotI2S	5. om zo mijn liefde voor mijn lief/partner te tonen.	0	1	2	3	4	5
MotC2S	6. omdat anderen me zouden uitlachen als ik geen seks zou hebben.	0	1	2	3	4	5
MotA3S	7. omdat ik het spannend vind.	0	1	2	3	4	5
MotI3	8. omdat ik het belangrijk vind voor mijn relatie.	0	1	2	3	4	5
MotC3S	9. omdat ik niet wil dat mijn lief/partner boos op me wordt.	0	1	2	3	4	5
MotA4	10. omdat ik me dan sterk (machtig) voel in de relatie met mijn lief/partner.	0	1	2	3	4	5
MotI4	11. omdat ik zo intens mijn gevoelens voor mijn lief/partner kan uitdrukken.	0	1	2	3	4	5
MotC4	12. omdat ik zo mijn zelfvertrouwen kan opkrikken.	0	1	2	3	4	5
MotA5	13. omdat seks een beetje plezier en avontuur aan mijn leven toevoegt.	0	1	2	3	4	5
MotI5	14. omdat ik de toewijding aan mijn lief/partner belangrijk vind.	0	1	2	3	4	5
MotC5	15. omdat het me helpt om mijn imago op te krikken.	0	1	2	3	4	5

MIJN OUDERS EN IK

De volgende uitspraken gaan over jouw ouders, waarmee je nu samenwoont.

	0 Helemaal niet waar	1 Niet waar	2 Beetje niet waar	3 Beetje waar	4 Waar	5 Helemaal waar				
Eas1	1. Mijn ouders en ik zijn het over alles eens.				0	1	2	3	4	5
Eas2	2. Als ik met een probleem zit, ga ik eerst hulp vragen aan mijn ouders, voordat ik het zelf probeer op te lossen.				0	1	2	3	4	5
Eas6	3. Bepaalde dingen weten mijn ouders niet van mij.				0	1	2	3	4	5
Eas7	4. Mijn ouders weten alles over mij wat er maar te weten valt.				0	1	2	3	4	5
Eas8	5. Ik probeer dezelfde opvattingen te hebben als mijn ouders.				0	1	2	3	4	5
Eas10	6. Als ik later zelf vader of moeder ben, zal ik mijn kinderen op precies dezelfde manier behandelen als mijn ouders mij behandeld hebben.				0	1	2	3	4	5

WIE BESLIST ER?

Wie beslist er in jullie gezin over de verschillende zaken die hieronder staan? Beantwoord elke topic (ook als het gaat om iets wat je nooit zou doen) door één cijfer te omcirkelen dat het beste bij jou past. Hogere scores betekenen dat jij over een topic meer of vaker alleen beslist.

	1 Mijn ouders <u>alleen</u>	2 Mijn ouders, na <u>overleg</u> met mij	3 Mijn ouders en ik <u>samen</u>	4 Ik, na <u>overleg</u> met mijn ouders	5 Ik <u>alleen</u>
--	--------------------------------	--	--	---	-----------------------

Wie beslist er...

Da1S	1. hoe laat je thuiskomt na school?	1	2	3	4	5
Da2S	2. over de kleren die jij koopt of draagt?	1	2	3	4	5
Da4S	3. over hoe jij je zakgeld besteedt?	1	2	3	4	5
Da5S	4. of je aan je ouders vertelt waar je naar toe gaat?	1	2	3	4	5
Da6S	5. of je ergens heen kan gaan met vriend(inn)en, zonder volwassenen.	1	2	3	4	5
Da9S	6. met wie jij een vaste relatie of verkering hebt?	1	2	3	4	5

MIJN LIEF OF PARTNER EN IK

(IFS: Sharabany, 1994; ECR: Fraley, 2000; NSAT:La Guardia, 2000)
(IMS: Rusbult et al., 1998; LTO: Arriaga & Agnew, 2001)

Denk bij het lezen van de volgende stellingen aan de relatie die je hebt met je lief of je partner. Met een lief bedoelen we iemand waarmee je al een even verkering hebt, en waarvan je wel hoopt maar niet zeker weet of het zal blijven duren. Met een partner bedoelen we iemand waarmee je al een tijd verkering hebt en waarmee je nog lang wil samen blijven.

Ook als de relatie met je lief of partner voorbij is, kan je deze vragen beantwoorden. Enkel als je nog nooit een lief of partner hebt gehad, laat je deze vragen open.

Duid voor elk van de stellingen aan in welke mate je ermee akkoord gaat.

	1	2	3	4	5	6	7
	helemaal niet akkoord	niet akkoord	eerder niet akkoord	wel/niet akkoord	eerder wel akkoord	akkoord	helemaal akkoord
1. Ik voel me vrij om over zowat alles met hem/haar te praten.	1	2	3	4	5	6	7
2. Ik weet wat hij/zij vindt over bepaalde zaken, zonder dat hij/zij het me vertelt.	1	2	3	4	5	6	7
3. Ik voel een hechte band met hem/haar.	1	2	3	4	5	6	7
4. Ik kan er zeker van zijn dat hij/zij me zal helpen telkens ik het vraag.	1	2	3	4	5	6	7
5. Ik weet dat wat ik hem/haar ook vertel een geheim blijft tussen ons.	1	2	3	4	5	6	7
6. Ik praat met hem/haar over mijn verwachtingen en toekomstplannen.	1	2	3	4	5	6	7
7. Ik weet wat hij/zij voor me voelt.	1	2	3	4	5	6	7
8. Ik laat hem/haar dingen van mezelf gebruiken.	1	2	3	4	5	6	7
9. Als ik iets heb gedaan wat andere mensen niet zouden goedkeuren, vertel ik het hem/haar.	1	2	3	4	5	6	7
10. Ik weet wanneer hij/zij zich zorgen maakt over iets.	1	2	3	4	5	6	7

1	2	3	4	5	6	7
helemaal niet akkoord	niet akkoord	eerder niet akkoord	wel/niet akkoord	eerder wel akkoord	akkoord	helemaal akkoord

11.	Ik maak me zorgen dat hij/zij niet bij mij zal willen blijven.	1	2	3	4	5	6	7
12.	Ik voel me er heel goed bij om een hechte band te hebben met hem/haar.	1	2	3	4	5	6	7
13.	Ik ben vaak bang dat hij/zij niet echt van me houdt.	1	2	3	4	5	6	7
14.	Ik voel me niet op mijn gemak als ik mezelf blootgeef aan hem/haar.	1	2	3	4	5	6	7
15.	Ik maak me zorgen dat hij/zij niet evenveel om mij zal geven als ik om hem/haar geef.	1	2	3	4	5	6	7
16.	Meestal bespreek ik mijn problemen en zorgen met hem/haar.	1	2	3	4	5	6	7
17.	Ik pieker veel over onze relatie.	1	2	3	4	5	6	7
18.	Ik heb liever geen te hechte band met hem/haar.	1	2	3	4	5	6	7
19.	Wanneer hij/zij uit mijn zicht is, dan ben ik ongerust dat hij/zij misschien geïnteresseerd geraakt in iemand anders.	1	2	3	4	5	6	7
20.	Het helpt om met hem/haar te praten als ik me slecht voel.	1	2	3	4	5	6	7
21.	Wanneer ik mijn gevoelens voor hem/haar toon, ben ik bang dat hij/zij niet hetzelfde voelt voor mij.	1	2	3	4	5	6	7
22.	Ik vertel hem/haar vrijwel alles.	1	2	3	4	5	6	7

Wanneer ik bij hem/haar ben...

23.	... voel ik me vrij om te zijn wie ik ben.	1	2	3	4	5	6	7
24.	... voel ik me een bekwame persoon.	1	2	3	4	5	6	7
25.	... voel ik me geliefd.	1	2	3	4	5	6	7
26.	... voel ik me niet echt bekwaam.	1	2	3	4	5	6	7
27.	... heb ik inspraak in wat er gebeurt en kan ik mijn mening geven.	1	2	3	4	5	6	7
28.	... voel ik vaak veel afstandelijkheid.	1	2	3	4	5	6	7
29.	... voel ik me erg capabel en succesvol.	1	2	3	4	5	6	7
30.	... voel ik een innige verbondenheid.	1	2	3	4	5	6	7
31.	... voel ik controle en druk om me op een bepaalde manier te gedragen.	1	2	3	4	5	6	7

En wat onze relatie betreft ...

	1	2	3	4	5	6	7
	helemaal niet akkoord	niet akkoord	eerder niet akkoord	wel/niet akkoord	eerder wel akkoord	akkoord	helemaal akkoord
32. Ik wil dat onze relatie nog een hele lange tijd blijft duren.	1	2	3	4	5	6	7
33. Ik ben geëngageerd om de relatie met mijn partner te behouden.	1	2	3	4	5	6	7
34. Ik zou het niet erg vinden als onze relatie in de nabije toekomst beëindigd zou worden.	1	2	3	4	5	6	7
35. Het kan best dat ik in het komende jaar een afspraakje heb met iemand anders dan mijn lief/partner.	1	2	3	4	5	6	7
36. Ik ben sterk gehecht aan onze relatie.	1	2	3	4	5	6	7
37. Ik wil dat onze relatie voor altijd blijft duren.	1	2	3	4	5	6	7
38. Ik beeld me in dat ik binnen enkele jaren nog met mijn partner ben.	1	2	3	4	5	6	7
39. Mijn partner en ik maken grapjes over hoe het zal zijn als we oud zijn.	1	2	3	4	5	6	7
40. Ik vind het moeilijk om mezelf met mijn partner in te beelden in de verre toekomst.	1	2	3	4	5	6	7
41. Als ik plannen maak over de toekomst, denk ik aan de gevolgen die deze beslissingen hebben voor onze relatie.	1	2	3	4	5	6	7

ALS MIJN LIEF OF PARTNER EN IK EEN CONFLICT HEBBEN ...

(CTS2S; Straus & Douglas, 2004; De Smet, 2015)

In iedere partnerrelatie is er wel eens wat, zelfs als het een hele goede relatie is. Soms erger je je wel eens aan de ander of wil je net iets anders dan je lief of partner. Soms heb je gewoon ruzie omdat je moe bent of in een slechte bui. Ieder koppel heeft zo zijn eigen manieren om meningsverschillen of ruzies op te lossen. De lijst hieronder is een lijst van dingen die kunnen gebeuren wanneer jij en je lief of partner meningsverschillen en/of ruzies hebben.

Gelieve aan te geven hoe vaak jij elk van deze dingen hebt gedaan in het afgelopen jaar en hoe vaak jouw lief of partner deze gedaan heeft in het afgelopen jaar.

Als jij of jouw lief of partner onderstaande dingen niet deed in het afgelopen jaar, maar wel daarvoor (dus in de periode vóór het afgelopen jaar, met eventueel een ander lief of partner), kan je antwoordoptie 7 aanduiden.

Als iets nog nooit is voorgevallen, kan je antwoordoptie 8 aanduiden.

Ook hier willen we benadrukken dat dit onderzoek volledig anoniem verloopt. Jouw antwoorden worden aan niemand doorgegeven. We doen enkel verslag over de volledige groep deelnemers, niet over afzonderlijke jongeren. Vul dus ook volgende vragen eerlijk in.

Hoe vaak is onderstaande voorgekomen IN HET AFGELOPEN JAAR?

1	2	3	4	5	6	7	8
1 keer	2 keer	3-5 keer	6-10 keer	11-20 keer	meer dan 20 keer	niet, maar daarvoor wel	Dit is nog nooit gebeurd.

1. Ik legde mijn kant van de zaak uit of stelde een compromis voor bij een meningsverschil met mijn lief of partner.	1	2	3	4	5	6	7	8
2. Mijn lief of partner legde zijn/haar kant van de zaak uit of stelde een compromis voor bij een meningsverschil met mij.	1	2	3	4	5	6	7	8
3. Ik beledigde mijn lief of partner of vloekte tegen mijn lief of partner of schreeuwde of gilde tegen mijn lief of partner.	1	2	3	4	5	6	7	8
4. Mijn lief of partner beledigde mij of vloekte tegen mij of schreeuwde of gilde tegen mij.	1	2	3	4	5	6	7	8
5. Ik had een verstuiking, blauwe plek of kleine wonde of voelde de volgende dag nog pijn omwille van een gevecht met mijn lief of partner.	1	2	3	4	5	6	7	8
6. Mijn lief of partner had een verstuiking, blauwe plek of kleine wonde of voelde de volgende dag nog pijn omwille van een gevecht met mij.	1	2	3	4	5	6	7	8

Hoe vaak is onderstaande voorgekomen IN HET AFGELOPEN JAAR?

	1	2	3	4	5	6	7	8
	1 keer	2 keer	3-5 keer	6-10 keer	11-20 keer	meer dan 20 keer	niet, maar daarvoor wel	Dit is nog nooit gebeurd.
7. Ik toonde respect voor of toonde dat ik gaf om de gevoelens van mijn lief of partner over iets waarover we het oneens waren.	1	2	3	4	5	6	7	8
8. Mijn lief of partner toonde respect voor of toonde dat hij/zij gaf om mijn gevoelens over iets waarover we het oneens waren.	1	2	3	4	5	6	7	8
9. Ik heb mijn lief of partner geduwd, weggeschoven of geslagen.	1	2	3	4	5	6	7	8
10. Mijn lief of partner heeft mij geduwd, weggeschoven of geslagen.	1	2	3	4	5	6	7	8
11. Ik heb mijn lief of partner gestompt, geschopt of in elkaar geslagen.	1	2	3	4	5	6	7	8
12. Mijn lief of partner heeft mij gestompt, geschopt of in elkaar geslagen.	1	2	3	4	5	6	7	8
13. Ik maakte iets kapot dat van mijn lief of partner was of ik dreigde ermee mijn lief of partner te slaan.	1	2	3	4	5	6	7	8
14. Mijn lief of partner maakte iets kapot dat van mij was of hij/zij dreigde ermee mij te slaan.	1	2	3	4	5	6	7	8
15. Ik ben naar de (huis)arts gegaan of moest naar de (huis)arts gaan omwille van een gevecht met mijn lief of partner.	1	2	3	4	5	6	7	8
16. Mijn lief of partner is naar de (huis)arts gegaan of moest naar de (huis)arts gaan omwille van een gevecht met mij.	1	2	3	4	5	6	7	8
17. Ik heb geweld gebruikt (zoals slaan, neerdrukken of een wapen gebruiken) om er voor te zorgen dat mijn lief of partner seks met mij had.	1	2	3	4	5	6	7	8
18. Mijn lief of partner heeft geweld gebruikt (zoals slaan, neerdrukken of een wapen gebruiken) om er voor te zorgen dat ik seks met hem/haar had.	1	2	3	4	5	6	7	8
19. Ik stond erop dat we seks hadden terwijl mijn lief of partner dat niet wilde, of ik stond erop dat we seks hadden zonder condoom (maar gebruikte hierbij geen fysiek geweld).	1	2	3	4	5	6	7	8
20. Mijn lief of partner stond erop dat we seks hadden terwijl ik dat niet wilde, of hij/zij stond erop dat we seks hadden zonder condoom (maar gebruikte hierbij geen fysiek geweld).	1	2	3	4	5	6	7	8

DIT IS HET EINDE VAN DE VRAGENLIJST. CONTROLEER NOG EVEN OF JE GEEN ENKELE PAGINA HEBT OVERGESLAGEN.

BIJKOMENDE INFORMATIE OF OPMERKINGEN KAN JE HIER NOG KWIJT.

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

**We danken je nogmaals van harte voor je bereidwillige medewerking,
nu en in de vorige jaren!**

Faculteit Psychologie en Pedagogische Wetenschappen
Vakgroep Ontwikkelings-, Persoonlijkeids- en Sociale Psychologie

Informed Consent – Toestemming deelname aan het onderzoek

Ik, ondergetekende,....., verklaar hierbij,

- (1) dat ik de uitleg over het onderzoek op de brief bij de vragenlijst heb gelezen
- (2) dat ik op de hoogte ben van de mogelijkheid om bijkomende informatie te bekomen
- (3) dat ik uit vrije wil deelneem aan dit onderzoek
- (4) dat ik op de hoogte ben van de mogelijkheid om mijn deelname aan het onderzoek op ieder moment stop te zetten
- (5) dat ik de toestemming geef aan de onderzoekers om de resultaten van het onderzoek op vertrouwelijke wijze te verzamelen en te bewaren, en anoniem te verwerken en rapporteren. Dat ik weet dat mijn gegevens enkel zullen gebruikt worden voor wetenschappelijk onderzoek.

Gelezen en goedgekeurd op (datum)

De deelnemer,

..... (handtekening)

Vergeet uw contactgegevens op de keerzijde niet!

CONTACTGEGEVENS

Dit onderzoek kadert binnen een ruimer langdurig onderzoek naar de seksuele ontwikkeling van jongeren. Het woord 'ontwikkeling' zegt het zelf: dit kunnen we enkel bestuderen door jongeren langere tijd te volgen en meermaals te bevragen. Dit gebeurt onder leiding van Prof. Dr. Wim Beyers van de Universiteit Gent. Het is de bedoeling dat je ook in de volgende jaren een vragenlijst zou invullen.

Natuurlijk is het dan belangrijk dat wij beschikken over jullie contactgegevens, zodat we je over een jaar kunnen contacteren. Daarom zouden we je willen vragen om hieronder je (correcte) gegevens in te vullen.

Belangrijk is dat je weet dat de *verzameling* van de gegevens vertrouwelijk gebeurt. Dit wil zeggen dat enkel de onderzoekers toegang hebben tot jouw gegevens. Voor de rest heeft **niemand** toegang tot deze gegevens, dus ook niet je ouders, de school, of de politie, of wie dan ook. Bovendien worden je contactgegevens apart bewaard in een beveiligd bestand, dus los van de vragenlijst zelf. Zo weten ook de onderzoekers niet van wie welke vragenlijst is.

De *verwerking en rapportering* van de gegevens uit de vragenlijst gebeurt dus volledig anoniem. Bovendien wordt er in de resultaten enkel over de groep gesproken (bijvoorbeeld verschillen tussen jongens en meisjes), niet over individuen.

Om je antwoorden anoniem te kunnen verwerken, is het belangrijk dat eerst een code wordt aangemaakt. Deze code zal elke verwijzing naar je persoonlijke gegevens vervangen. Om de code aan te maken noteer je hieronder de laatste letter van je voornaam, de laatste letter van je achternaam, en daarachter je geboortedatum. Bijvoorbeeld: Pieterr De Smett, geboren op 12/03/1991 wordt RT12031991.

CODE:.....

Naam en voornaam:

Emailadres:

Straat :

Huisnummer:

Busnummer:

Postcode:

Stad of Gemeente:

Telefoon:

GSM:

OEPS!

Vergeten de vragenlijst van ons onderzoek in
te vullen?

Kijk nog eens tussen je post, of check je
e-mail, of log gewoon met je code
rechtstreeks in op

<https://www.voppsy.ugent.be/seks2015.htm>

en help ons met de laatste stap in dit
belangrijke onderzoek!

Dankjewel!

Prof. Wim Beyers

Lisa Devoogdt, Elke Plaskie, Katrien Heirman &
Griet Neels

Universiteit Gent